

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

Ю. Є. Кокоріна

Глибинна психологія
(в короткому викладі)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ОДЕСА
«АСТРОПРИНТ»
2021

УДК 159.9
К 597

Рецензенти:

Ханжи В. Б., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету;

Шевченко Р. П., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Одеського національного морського університету

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 5 від 21.10.2021 р.*

Кокоріна Ю. Є.

К 597 Глибинна психологія (в короткому викладі) : навчально-методичний посібник / Ю. Є. Кокоріна. — Одеса : Астропринт, 2021. — 120 с.
ISBN 978-966-927-792-3

Навчально-методичний посібник спрямований на створення оптимальних умов для засвоєння основних теоретичних положень і концепцій глибинної психології студентами вищої школи. Надаються стислий конспект лекцій, питання для самоконтролю та теми рефератів.

Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 — Психологія.

УДК 159.9

ISBN 978-966-927-792-3

© Кокоріна Ю. Є., 2021
© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2021

ПЕРЕДМОВА

Глибинна психологія як наукова дисципліна являє собою один із базових розділів психології, вивчення якого допомагає сформувати системне мислення майбутніх психологів. Важливість вивчення даного курсу визначається актуальністю для розгляду студентами як самих тем, так і можливістю короткого ознайомлення з такими суміжними дисциплінами, як лінгвістика та філософія.

Метою курсу «Глибинна психологія» є ознайомлення та формування уявлення щодо шляхів становлення глибинної психології — її еволюції від теоретичної до прикладної галузі психологічного знання, розуміння ролі та місця глибинної психології у системі психологічних наук, формування аналітичного розуміння психічних процесів, надання практичних основ діагностичних методів у рамках психодинамічних теорій, формування й розвиток здібності аналізувати й приймати рішення у різноманітних ситуаціях.

Завданнями курсу є формування категоріально-термінологічного апарату глибинної психології, формування та розвиток здатності до аналізу та синтезу психотерапевтичного матеріалу, феноменів клієнтів; вміння використовувати знання на практиці; систематизувати інформаційний матеріал з глибинної психології для успішної практичної діяльності на робочому місці психолога.

У даному навчально-методичному посібнику зміст навчального матеріалу подано в рамках методологічних і практичних проблем психології, що відповідає робочій програмі дисципліни «Глибинна психологія», яка викладається здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 — Психологія.

Тема 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Зміст теми

Історичні, культурні та філософські передумови виникнення психоаналізу • Творчість П. Жане • Вчення Ж.-М. Шарко про психогенну природу істерії • Метод катарсису Й. Брейєра • Визначення поняття «психоаналіз» • Розвиток глибинної психології в Україні

Термін «глибинна психологія» в наукову літературу було запроваджено швейцарським психіатром Е. Блейлером на початку ХХ ст. для позначення напрямку в психології, що досліджує феномени несвідомих психічних процесів та явищ. Предметна галузь глибинної психології позиціонується як неусвідомлювані психічні процеси, структури та механізми. Згодом цей термін почав широко використовуватися в науковій літературі стосовно не тільки психоаналізу, але й інших психологічних вчень, які акцентували увагу на проблемах несвідомого. Спочатку до глибинної психології було зараховано засновані на психоаналітичних ідеях Фрейда, але які набули статусу самостійного існування, такі напрями, як аналітична психологія К. Г. Юнга й індивідуальна психологія А. Адлера. Пізніше до даної галузі було включено вчення А. Фрейд, Д. Віннікотта, М. Кляйн, В. Райха, К. Хорні, Е. Фромма і багатьох інших авторів, які по-своєму переосмислювали ті чи інші концепції класичного психоаналізу.

Глибинна психологія — це відкрита теоретична система, яка не заперечує досягнень, зроблених в інших галузях знання, і постійно прагне до розширення та поглиблення поглядів на людину і на її відносини зі світом. Різні напрями в глибинній психології включають науково-раціоналістичні, містико-поетичні, релігійно-міфологічні, східні ідеї.

Рівноправність і взаємодоповнюваність різних шкіл і напрямів у глибинній психології зумовлено різними способами тематизації однієї й тієї ж предметної галузі — неусвідомлювані процеси, структури та механізми в психічному вимірі людського життя. Ідеї глибинної психології розкриваються в текстах не тільки

з точки зору їхньої теоретичної та практичної значущості, а й у їхній значущості для розв'язання проблем, що виникають у повсякденному житті людей.

Мета глибокої психології не тільки в тому, щоб створити пояснювальні моделі неусвідомлюваних психічних процесів і механізмів людської поведінки, але на основі цих теоретичних конструкцій відкрити шляхи для здобуття самопізнання, здатності спиратися на себе і повніше проживати власне життя в усій його багатогранності.

Методологічні принципи глибокої психології:

1. Розуміння психічного розвитку як мотиваційного й особистісного.
2. Розгляд розвитку особистості як адаптацію до середовища.
3. Основні механізми розвитку закладаються в дитинстві.
4. Рушійні сили психічного розвитку завжди вроджені й несвідомі та являють собою психічну енергію, яка прагне розрядки.

На розвиток психоаналітичного руху істотно вплинули два основних джерела:

- а) філософські концепції несвідомих психічних феноменів;
- б) роботи у сфері психопатології та психотерапії.

Зазвичай виділяють кілька етапів історії психоаналізу, не цілком чітко окреслених хронологічно, але вони досить ясно розрізняються за своїми дослідними інтересами, теоріями, терапевтичними цілями і техніками.

Період формування психоаналізу (1880–1896). Коріння психоаналізу «виростають» як з природничих наук, так і з філософії та поезії. Перш за все, слід відзначити еволюційне вчення Ч. Дарвіна і біогенетичний закон Е. Геккеля, який Зігмунд Фрейд відклав у пам'яті ще зі школи. Ще одне джерело знаходиться у Фізіологічному інституті, де Фрейд познайомився з лікарем Й. Брейером. Наступне джерело психоаналізу слід шукати у Франції, в Сальпетрієрському шпиталі у Парижі, де Фрейд, молодий лікар, зіткнувся у відомого психіатра Ж.-М. Шарко з вельми поширеною тоді хворобою — істерією і познайомився з гіпнозом як методом дослідження та лікування. Він був вражений висновком Шарко про подібність між явищем психічної дисоціації, яке може викликатися гіпнозом, і дисоціацією між свідомим і несвідомим у психіці, що спостерігається у хворих із вираженими

істеричними симптомами. Ця дисоціація розглядалася Шарко та іншими французькими психіатрами (зокрема П. Жане) як результат якоїсь набутої або успадкованої нестачі в нервовій системі, внаслідок чого психічне виявлялося ніби не в змозі зберігатися в єдиному цілісному вигляді.

Після повернення до Відня Фрейд починає співпрацю з Брейєром, який застосовував катарсичний метод при лікуванні істерії (випадок Анни О.). Катарсичний метод Брейєра — Фрейда базувався на можливості відреагування пацієнта на травмуючі спогади, які виникли в його пам'яті шляхом гіпнотичного впливу, в результаті чого відбувалося полегшення, аж до усунення істеричних симптомів.

Приблизно того ж часу в Гаврі Жане працював з молодою дівчиною методом психологічного аналізу. Для Жане травматична ситуація також була тією даністю, яка необхідна для подальшої терапевтичної роботи. Але ця даність була необхідна скоріше для терапевта, ніж для пацієнта. Істина була потрібна для лікаря, а не для хворої людини. Хвороба розвивалася шляхом втечі пацієнта від істини. Тому лікар, який відкрив для себе істину щодо самого хворого, повинен був приховати її від нього. Більше того, шляхом гіпнотичного навіювання він міг підмінити істину брехнею, щоб травмуюча подія минулого не просто забулася, а остаточно зникла з пам'яті пацієнта. На цьому шляху якраз і досяглося одужання. У цьому сенсі психологічний аналіз Жане можна назвати «лікуванням брехнею».

Між катарсичним методом Брейєра і психологічним аналізом Жане було багато спільного. Обидва вони використовували гіпноз для дослідження причин виникнення істеричних симптомів, що привернуло увагу Фрейда. Обидва вчених зробили акцент на травматичних ситуаціях, які сприяють розвитку невротичних симптомів, що також не пройшло повз уваги Фрейда. Для обох стало очевидним, що для виявлення травматичних ситуацій необхідно вивчити попередні щодо захворювання періоди життя пацієнта, включаючи ранні роки дитинства, що згодом враховувалося Фрейдом і лягло в основу його психоаналітичних досліджень і терапевтичної діяльності.

Пізніше Фрейд відмовився від гіпнозу і зробив катарсичне лікування незалежним від гіпнотичного навіювання. Протягом подальшої дослідницької роботи він приходив до техніки

вільних асоціацій, яка дає можливість доступу до витісненого матеріалу та можливість отримати патогенні спогади і фантазії.

Таким чином, відмова Фрейда від гіпнозу і використання техніки вільних асоціацій стали початком виникнення психоаналізу. Спочатку це поняття означало певний терапевтичний прийом, метод лікування, пізніше воно стало назвою науки про несвідому душевну діяльність людини.

Другий етап розвитку психоаналізу (1896–1923). Перехід від теорії травми до теорії інстинктів та потягів (драйвів). Фрейд формує основні принципи своєї психології, описує психічні процеси з трьох точок зору:

1. Динамічна точка зору — психіка розглядалася як місце знаходження взаємодіючих і протиборчих сил.

2. Топографічна точка зору (перша топіка) — розглядає психіку як те, що складається з різних систем із різними функціями та характеристиками: несвідоме, передсвідоме, свідоме.

3. Економічна точка зору — береться до уваги кількісний вимір енергії потягів у процесі функціонування психічного апарату.

У цей період Фрейд формулює психосексуальну теорію лібідного розвитку: оральна фаза, анальна фаза, фалічна (едіпальна) фаза, період латентної сексуальності та генітальна фаза. Також вчений вводить поняття первинного та вторинного нарцисизму, виокремлює потяг до життя (Ерос) та потяг до смерті (Танатос) і принцип сталості.

Того ж часу виходять «Глумачення сновидінь» (1900), «Аналіз фобії одного п'ятирічного хлопчика» (1909), «Леонардо да Вінчі» (1910), «Тотем і табу» (1913) — роботи, в яких Фрейд застосовує психоаналіз у сфері художньої творчості та розглядає проблеми людської історії — «Положення про два принципи психічної діяльності» (1911).

Психоаналіз викликає великий інтерес у багатьох країнах. У 1909 р. Фрейд отримує запрошення від Стенлі Холла прочитати лекції в Кларківському університеті у Ворчестері. Фрейд читає там п'ять лекцій, які започатковують розповсюдження психоаналізу в Америці («Про психоаналіз. П'ять лекцій» (1910)). Ця праця є описом психоаналізу в його становленні та розвитку).

У різних країнах починають створюватися психоаналітичні товариства (наприклад, Цюрихське, до складу якого входив

відомий психіатр Е. Блейлер), заснуються періодичні видання (1909 р. був надрукований перший номер «Міжнародного журналу з психоаналізу»), майже щороку збираються конгреси (Перший відбувся 1908 р. у Зальцбурзі), публікуються значні наукові роботи, і нарешті психоаналітичний рух організаційно оформляється у вигляді Міжнародної психоаналітичної асоціації.

Значною подією у розвитку психоаналізу в цей період стало відокремлення від Фрейда А. Адлера (1911) і К. Юнга (1912).

Кращим і найбільш повним описом психоаналізу, як він склався до початку Першої світової війни, була робота «Лекції зі вступу до психоаналізу» (в 2 томах), що є записами лекцій, які були прочитані лікарям у 1915–1917 рр. В 1932 р. Фрейд додав до них ще третій том.

На *третьому етапі розвитку психоаналізу (1923–1939)* концепція Фрейда зазнає істотних змін та свого філософського завершення. Під впливом подій Першої світової війни змінюється вчення про потяги «По ту сторону принципу задоволення» (1920). Вчений формулює структурну теорію психічного (вторинна топіка), де описує три інстанції — Ід, Его, Супер-Его («Я і Воно», 1923). У низці робіт Фрейд розповсюджує свої теоретичні погляди на розуміння культури та різних сторін суспільного життя: релігію — «Майбутнє однієї ілюзії» (1927), антропологію, соціальну психологію, проблеми цивілізації — «Психологія мас і аналіз людського Я» (1921), «Моїсей і монотеїзм» (1937–1939). Розвивалися концепції про структуру особистості, механізми її захисту й діяльності. Досліджувалися проблеми масової психології, моралі, конфлікту особистості й культури, проблеми та перспективи розвитку релігії, культури, людини і суспільства. Викремлювалися напрями й орієнтири розвитку психоаналітичного вчення.

Четвертий етап розвитку психоаналізу, який почався після смерті Фрейда, представлений переважно працями інших дослідників-психоаналітиків, якими був зроблений досить вагомий внесок у розвиток теорії та практики психодинамічної терапії.

В історії українського психоаналізу слід виділяти три періоди. Перший пов'язаний з поширенням психоаналізу до початку Першої світової війни і революції 1917 р. У цей період оформляються центри психоаналітичної активності, що знаходяться під різ-

ними науковими та культурними впливами: в Одесі, Харкові, Києві та Львові.

На час поширення психоаналізу в Одесі вже існувала розвинена психіатрична школа, що вирізнялася широкими гуманітарними інтересами. Вульф і Коган організували роботу з перекладу книг Фрейда, інших піонерів психоаналізу — Е. Блейлера і П. Шільдера. Без перебільшення можна сказати, що Одеса відкриває і завершує ранню історію українського психоаналізу — остання публікація Я. М. Когана датується 1941 р.

Наприкінці XIX — початку XX ст. у Харкові розвивався оригінальний літературознавчий напрям, відомий під назвою «Харківської психологічної школи». Найбільшими її представниками були О. О. Потебня (1835–1891) і Д. М. Овсянко-Куликовський (1853–1920). Представники цієї школи в 1907–1923 рр. видавали у Харківському університеті збірник «Питання теорії і психології творчості». Один із засновників Російського психоаналітичного товариства, історик і теоретик літератури професор Харківського і Московського університетів І. І. Гливенко був представником цього напрямку і регулярним учасником збірника. У Харкові здобули освіту і працювали такі психологи, як Д. М. Узнадзе, Ф. В. Бассін, П. Я. Гальперін, П. І. Зінченко, у творчості яких вплив психоаналізу поєднувався з ідеями двох провідних напрямів вітчизняної психології — культурно-історичної школи Л. С. Виготського і психології діяльності О. М. Леонтьєва, О. Р. Лурія та ін.

Київську групу становили Д. Епштейн (публікував статті у Віденському психоаналітичному журналі), І. А. Залкінд, Е. Д. Виноградов, Є. Д. Голдовський. У 1920-ті рр. київські аналітики групувалися навколо університетської клініки, керованої професором В. М. Гаккебушем і психоаналітичного відділення Київського психоневрологічного інституту, яке очолював приватдоцент І. А. Залкінд.

Наступним за значенням психоаналітичним центром України того часу був Харків. Тут працювали такі орієнтовані на психоаналіз вчені, як О. Й. Гейманович (опублікував у 1910 р. в Харкові статтю про психоаналітичний метод Фрейда), І. М. Аптер, Г. Ю. Маліс, П. Д. Бриль.

Другий період починається із закінченням громадянської війни. Цього ж часу з'являється низка найбільш цікавих вітчизня-

них праць у галузі клінічного психоаналізу, психоаналізу творчості, психоаналітичних досліджень розвитку. Проте з плином часу психоаналіз все більше втягується в ідеологічні дискусії, а провідною темою публікацій стає «Психоаналіз і марксизм».

Кінець двадцятих років — час тихого розгрому вітчизняного психоаналізу. З цього часу в Україні починається третій «латентний період» існування психоаналізу. На початку 30-х рр. Україна і прилеглі до неї території стають чимось на зразок зони внутрішньої еміграції. Так, у 1931–1934 рр. у Харкові живе, працює (в лабораторії психіатричної лікарні та в психоневрологічній академії) і вчиться (заочно в медичному інституті) О. Р. Лурія, майбутній знаменитий нейропсихолог. Разом з ним у Харкові знаходяться учні Л. С. Виготського, засновники школи психології діяльності О. М. Леонтьєв, Л. І. Божович, О. В. Запорожець. Часто навідується до Харкова і Л. С. Виготський, мріючи створити тут центр досліджень психічного розвитку.

Психоаналітична активність тривала в Україні багато років після напівофіційної заборони психоаналізу. Крім окремих публікацій і підпільної практики, відчувалася якась теоретична «післядія» психоаналітичних ідей. Прикладами цього можуть бути психоісторичні роботи С. П. Давиденкова, критичні виступи І. М. Аптера на тему терапевтичного значення гіпнозу та ін.

Після розпаду СРСР, на початку 90-х років в Україні з'явилися перші перевидання праць Фрейда. Навесні 1994 р. Київ відвідав Х. Кехеле, який виступив з лекціями в Інституті психології — вперше київські психологи і психотерапевти почули про сучасний психоаналіз із вуст його яскравого представника. У цей же час активно і плідно розвивалися контакти з австрійськими та німецькими психоаналітиками у Львові. У 1993 р. відбувся візит Х. Льойпольда-Левенталія до Львова. У 1994 р. почала роботу Міжнародна школа групової психотерапії в Трускавці, у якій найбільш численним був напрямок групового аналізу.

Формуванню настанови на професійну психоаналітичну підготовку сприяла участь українських фахівців у Східноєвропейському психоаналітичному семінарі та Літній психоаналітичній школі Європейської психоаналітичної федерації в Румунії влітку 1995 р., Літній школі у Словенії влітку 1996 р.

В 1995 р. група лікарів і психологів у Харкові вперше створила в Україні Психоаналітичне товариство, яке поставило собі за

мету допомогу своїм членам в отриманні освіти за стандартами Міжнародної психоаналітичної асоціації (першим головою товариства став Ю. М. Слобода). Роком раніше було засновано Дніпропетровське товариство психодинамічної психотерапії. Датою юридичного народження Київського психоаналітичного товариства є 1998 р., але реальне життя цього товариства почалося набагато раніше, коли зібралася група ентузіастів, психіатрів і психологів, які цікавляться психоаналізом і психоаналітичною терапією. Представники регіональних психоаналітичних товариств сьогодні утворюють українську психоаналітичну групу (С. Дворяк, А. Коцюба, Д. Полтавець, Т. Пушкарьова, І. Романов, Ю. Слобода).

Помітне поживлення активності психоаналітичних товариств в Україні відбулося в 1998–1999 рр. Проводиться робота, спрямована на створення довгострокового освітнього проекту в галузі психоаналітичної психотерапії. У 1999 р. українська група звернулася по допомогу і підтримку до Східноєвропейського комітету. Активність українських фахівців знайшла відгук у західних аналітиків: Паоло Фонду побував у 1998 р. у Харкові, в 1999 р. — в Києві; Гарі Голдсміт провів серію семінарів у 1999 р. в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі; в 1998–1999 рр. відбулися семінари Міхаеля Розсіка і Ханнса-Георга Поппе в Харкові; Ніколас Темпл і Хайнс Хензелер побували в 1999 р. в Києві. Швидко розширюється практика психоаналітичної психотерапії. Регулярні теоретичні та клінічні семінари проводяться в регіональних психоаналітичних групах.

З 1993 р. був встановлений контакт з Інститутом психоаналізу, психотерапії і психосоматики Тюбінгенського університету (директор — доктор К. Франк), який переріс у плідну співпрацю. В 1997 р. у Львові Інститутом було проведено супервізійний семінар на базі Львівського медичного інституту (брали участь проф. Х. Хензелер, Х. Кеніг, К. Валькер, Г. Кейм та ін.).

У 2000 р. була створена Українська Асоціація психоаналізу (УАП) з метою відродження психоаналітичного руху в нашій країні. Це Всеукраїнська громадська організація, діяльність якої спрямована на розвиток і інституалізацію психоаналізу в Україні, створення професійної спільноти психоаналітиків, розвиток і поширення психоаналітичної і психологічної культури й знань, надання психологічної та психоаналітичної допомоги.

У 2001 р. було організовано Асоціацію психотерапевтів і психоаналітиків України, яка увійшла до складу європейської мережі груп — аналітичних тренінгових інституцій та Європейської федерації психоаналітичної психотерапії. Ці організації, які об'єднують 37 інституцій з 26 країн, мають спільні цілі та завдання, які є відповідними єдиному стандарту підготовки і кваліфікації психоаналітичних психотерапевтів.

У 2011 р. було сформовано Українське психоаналітичне товариство, яке об'єднує членів Міжнародної психоаналітичної асоціації, а також кандидатів МПА. Під егідою цього товариства в Одесі були організовані чотири Літні школи Психоаналітичного інституту для Східної Європи (2007–2010), три курси міжнародного російськомовного теоретичного семінару для кандидатів цієї фінансової інституції (TSR). У 2012 р. в Одесі проходила 2-га конференція УПО.

У 2020 р. було організовано Дивізіон «Психоаналітичної психології та психотерапії» Національної психологічної асоціації України (НПА). Метою Дивізіону є провадження практики та розвитку психоаналітичного методу в Україні за стандартами EFPA задля становлення української психоаналітичної школи.

Основи психодинамічної теорії в Україні сформовані академіком Національної академії педагогічних наук України Т. С. Яценко. Зародження даного підходу відбулося у 1978–1979 рр., що знайшло втілення у розробці методу активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Наприкінці 80-х років Т. С. Яценко було сформовано засади психодинамічної теорії, що базуються на припущенні про наявність внутрішньої активності психічного. На тлі фрейдівської вертикалі Яценко вводить «горизонталь» структурних взаємозалежностей із властивою їм різноспрямованістю суперечливих тенденцій, що створюють одночасно як взаємоперетікання, так і протизагуга одна одній. Вона виокремила два різновиди захистів: базальні («горизонтальні») і ситуативні, периферійні («вертикальні») захисти. Зазначені дві форми захистів — це важливі моменти, які зумовлюють їхнє специфічне функціональне навантаження, автономне для кожного з них. В одноактній поведінці присутнє як свідоме, так і несвідоме. При цьому захисна «вертикаль» має пріоритет адаптаційних інтересів Я (просоціальних цілей), а «горизонталь» зберігає спря-

мованість на реалізацію глибинно-спричиненого захисного мотиву (глибинних цілей). Яценко встановлено, що когнітивною платформою базальних захистів є категорія позадосвідного, яка асимілює інтереси глибинних цінностей й узагальнює сліди витіснення при абстрагуванні від ситуативної конкретики. Позадосвідне, інтегруючись з архетипом, набуває трансцендентального характеру.

Науково-дослідний потенціал методу АСПН дозволив Яценко не лише доповнити структуру психіки (за Фрейдом) лінійними залежностями, але й уточнити комплекс Едіпа визначенням пріоритетності у формуванні едіпального комплексу перинатального періоду розвитку суб'єкта, що дозволило ввести в науковий обіг як категорію «Едіпальна довершеність», так і супутній їй феномен — «Без вини винний». На основі емпіричної бази АСПН відбулося уточнення структури психіки, яке зумовило доповнення вертикальних взаємозалежностей лінійними, що скоригувало характер суперечливих протистоянь: фрейдівський антагонізм Супер-Его та Ід доповнено лінійними взаємозалежностями підструктур психіки. Таким чином, до поля уваги потрапила горизонталь взаємозалежностей за типом «антиномії», а не лише антагонізм «по вертикалі». Базальні захисти пов'язані з категорією «позадосвідне», яке формується на основі абстрагування від конкретики ситуативного досвіду, шляхом узагальнення слідових ефектів і фіксацій, спричинених негараздами минулого досвіду. Позадосвідне задає спрямованість мимовільній (спонтанній) активності суб'єкта, що виявляється в його провідних тенденціях. Базальна форма захистів може заявляти про себе лише через периферійні форми захистів. Периферійна (ситуативна) форма захисту має соціально-адаптаційну мету, не втрачаючи залежності від потреби Я у підтвердженні ідеалу.

Вагомим внеском у психологію є введення та розкриття психодинамічною парадигмою нових принципів пізнання. Принцип додатковості Яценко введено у психологічну науку (слідом за Н. Бором — у квантовій фізиці) у вигляді двох принципів: «принцип невід'ємності свідомого і несвідомого» і «принцип із іншого» з огляду на суб'єктивізм психічного та функціональну асиметричність двох сфер психіки (свідоме / несвідоме). Ці принципи різні за своєю суттю, але взаємопов'язані. Принцип невід'ємності стосується природи психічного в його цілісності, а прин-

цип «із іншого» — того, як професійно повинен психолог ставити запитання в діалогічній взаємодії з респондентом, що стимулюють імпульс активності останнього.

Новітнім здобутком психодинамічної теорії є відкриття Яценко Моделі внутрішньої динаміки психіки, у структуру якої входять такі категорії: «імпліцитний порядок» — невидиме і неконтрольоване ззовні впорядкування спонтанних виявів активності людини та «невидимий горизонт», який функціонально співвідноситься з «імпліцитним порядком».

Т. С. Яценко доповнила механізми символізації такими механізмами: гіперболізація, мінімізація, локалізація, маскування кількістю, схематизація, порушення фізичних закономірностей, яким підлягають предмети (відсутність окремих їхніх частин, спотворення, неприродне поєднання), неприродний синтез окремих якостей предметів (механізм зміщення), компіляція часткових елементів, дискретність предметів, окремих їхніх частин тощо.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «глибинна психологія».
2. Проаналізуйте причини виникнення глибинної психології.
3. Розкрийте основні принципи глибинної психології.
4. Охарактеризуйте основні історичні етапи розвитку психоаналізу.
5. Опишіть розвиток глибинної психології в Україні.

Теми рефератів

1. Культурні та наукові витоки психоаналітичного вчення.
2. Філософські та природничо-наукові підстави фрейдівського світогляду.
3. Відкриття несвідомого в дослідженнях істерії та гіпнотизму.
4. Етапи розвитку психоаналітичного методу.
5. Історія вітчизняного психоаналізу.
6. Уявлення про походження неврозів у «дофрейдівський період» (Шарко, Жане).
7. Поняття про психоаналіз як психотерапевтичний метод.
8. Етичні принципи психоаналітичної практики.

Тестові завдання

1. Коли виник психоаналіз:
А – в середині ХІХ ст.;
Б – на початку ХІХ ст.;
В – наприкінці ХІХ ст.;
Г – на початку ХХ ст.
2. Витоками психоаналізу є:
А – клінічні спостереження;
Б – фізичні спостереження;
В – самоаналіз і художні твори;
Г – клініка, самоаналіз, філософія, художня література.
3. З психоаналітичної точки зору, психіка включає у себе системи:
А – свідомості, самосвідомості, несвідомого;
Б – свідомості, надсвідомості, несвідомого;
В – свідомості, передсвідомого, несвідомого;
Г – свідомості, несвідомого, свідомо-несвідомого.
4. Несвідомі процеси:
А – безглузді;
Б – несподівані;
В – беззмістовні;
Г – мають сенс.
5. У яких сферах життєдіяльності людини можна спостерігати емпіричні прояви несвідомого:
А – у сексуальній і кримінальній діяльності;
Б – в мові людини;
В – у сновидіннях, помилкових діях, симптомах захворювань;
Г – у пізнавальній та художній діяльності.
6. В основі психоаналізу лежить метод:
А – гіпнозу;
Б – вільних асоціацій;
В – самонавіювання;
Г – самоспостереження.
7. З якою реальністю має справу психоаналіз:
А – біологічною;
Б – фізіологічною;
В – психічною;
Г – психосоматичною.

8. Психоаналіз — це наука про:
- А — свідомість;
 - Б — несвідомість;
 - В — свідомість і несвідомість;
 - Г — самосвідомість.
9. Розвиток глибинної психології поділяється на:
- А — три періоди;
 - Б — два періоди;
 - В — чотири періоди;
 - Г — п'ять періодів.
10. Фундатор основ психодинамічної теорії в Україні:
- А — Запорожець О. В.
 - Б — Лурія О. Р.
 - В — Аптер І. М.
 - Г — Яценко Т. С.

Тема 2. ПСИХОАНАЛІЗ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЇ

Зміст теми

Несвідоме — визначення, ідеї щодо існування несвідомого • Помилкові дії, описки, застереження • Топічна модель психіки: відносини між системами несвідомого, передсвідомого і свідомого • Поняття цензури • Дослідження несвідомого • Властивості несвідомого • Властивості передсвідомого • Властивості системи сприйняття — свідомість • Витіснення • Репрезентація і афект • Структурна модель психічного апарату: Воно (Ід). Я (Его). Над-Я (Супер-Его). Взаємодія між цими інстанціями • Співвідношення між топографічною та структурною моделями психічного апарату • Визначення поняття потягів • Характеристики потягів: джерело, ціль, об'єкт, сила • Протиставлення потягів до самозбереження і сексуальних потягів • Долі потягів • Нав'язливе повторення • Дуалізм потягів до життя і потягів до смерті • Принцип константності • Парціалні потяги • Глумачення сновидінь

Поняття несвідомого. У психоаналізі несвідоме — це процеси і стани психіки, які не потрапляють в поле свідомості; система психіки людини за своїм обсягом, змістом і закономірностями функціонування відрізняється від системи свідомості. Зігмунд Фрейд був першовідкривачем несвідомого: історія звернення до проблеми несвідомого сягає своїм корінням у філософські роздуми попередніх століть. Багато мислителів минулого намагалися зрозуміти внутрішнє життя людини, приховане від безпосереднього спостереження змісту людської душі, вроджені та набуті в процесі виховання якості, властивості, риси характеру індивіда. Так, німецький філософ Е. фон Гартман у роботі «Філософія несвідомого» осмислював метафізичні та гносеологічні аспекти несвідомого»

мого. Однак Фрейд один з перших порушив питання про непропорційність ототожнення психіки зі свідомістю і поставив несвідоме психічне у центр дослідницької та терапевтичної діяльності.

Помилкові дії у психоаналізі є об'єктом дослідження, це повноцінні психічні акти, які мають сенс, тобто певне значення, і включають в себе конкретний намір. Фрейд розрізняв три групи помилкових дій:

1. Описки, застереження, очитки, ослушки.

2. Явища, в основі яких лежить тимчасове забування імен та виконання обіцянок.

3. Заховування, загублення предметів.

Помилкові дії виникають при протидії двох різних намірів. З двох конкуруючих намірів один завжди проявляється в помилкових діях, інший завжди очевидний. Яким чином можна переконатися в існуванні двох конкуруючих намірів? Один з намірів, а саме порушений, зазвичай не викликає сумнівів: людина його визнає. Сумніви викликає другий намір. Це виявляється в афекті застереження.

Фрейд зупинявся в описі на двох групах хибних дій: повторюваних і комбінованих. Повторюваність проявів виявляє стійкість, яку не можна зарахувати до випадковості, але можна пояснити навмисністю. Заміна окремих видів хибних дій одна одною свідчить про те, що найважливішим є не форма або засоби, якими вони користуються, а намір, якому вони служать і який повинен бути реалізований. Помилкові дії є компромісом між двома намірами.

Топічна модель психіки. Перша теорія психічного апарату ґрунтується на топіці, тобто просторовому розташуванні систем свідомості, передсвідомого і несвідомого. Кожна система відокремлена від іншої цензурою, функція якої полягає в тому, щоб здійснювати контроль над перебігом психічних процесів. У просторовому відношенні несвідомий процес прагне до переходу в сферу передсвідомого, щоб потім проникнути у свідомість. Але свідомі та передсвідомі думки можуть бути витіснені в сферу несвідомого, що дає можливість говорити про боротьбу за певну територію у психіці.

Система «Несвідоме» (Unbewufites) містить інстинктивні потяги та бажання. Останні, у разі виниклої можливості виходу у свідомість, можуть створювати небезпеку, загрозу і викликати занепокоєння та тривогу. Потяги в несвідомому, на думку Фрейда, спрямовані до розрядки, але можуть знайти своє вираження лише в спотвореній або відцензурованій формі.

Система «Передсвідоме» (Vorbewufites) містить знання та думки, які знаходяться поза свідомістю, але не відчувають тиску з боку контрсил, наявних у системі «Несвідоме». Зміст передсвідомого у відповідні моменти може проникати у свідомість й утилізуватися суб'єктом не лише для раціональних цілей, а й для обслуговування бажань з несвідомого, у спробах останніх забезпечити собі вихід у свідомість.

Свідомість (Bewufites) — це поверхневий шар душевного апарату, який сприймає і переробляє інформацію про зовнішній та внутрішній світ.

У 1920-ті роки Фрейд висунув другу теорію психічного апарату, що свідчить про його нове уявлення щодо топіки: структурна модель психічного апарату — Ід, Его, Супер-Его. Ід (Воно) втілює несвідомі бажання і потяги людини. Супер-Его (Над-Я) — є структурним утворенням, яке корінням йде у Воно і містить батьківські образи, ідеали, включає несвідоме відчуття провини та совість. Роль Его зводиться до функції посередника, що розв'язує проблеми, посередника, якому щохвилини доводиться стикатися з вимогами, які виникають в Ід і Супер-Его, а також з вимогами довкілля, навколишнього світу. Щоб задовольняти цим, часто суперечливим, вимогам, йому доводиться часом йти на дуже складні компроміси. Ці компроміси можуть призвести до симптомів, які, при усій їхній хворобливій тяжкості, є найкращим варіантом адаптації, можливим за цих обставин. Подібні компроміси мають безпосереднє відношення до формування характеру й особи, до вибору об'єктів любові.

Друга топіка Фрейда служила необхідним доповненням до першої теорії психічного апарату і давала уявлення про те, що багато в самому Я несвідомо.

Теорія потягів. Слово «потяг» з'являється в «Нарисі однієї психології» (1885), але перша теорія потягів була сформульова-

на в роботі «Три нариси теорії сексуальності» (1905), в якій Фрейд відмічає про необхідність відмови від поняття «сексуальна патологія», тобто відбувається розмивання межі між нормою та патологією. Також йдеться про відхилення самого потягу від об'єкта і цілі, істотних характеристик потягу. У відхиленні Фрейд прописує саму характеристику потягу, завдяки чому можна ввести низку замісних об'єктів і проміжних цілей. Саме розуміння сексуального потягу набуває складеного характеру, а саме характеру часткових потягів.

Центральне поняття людської сексуальності — *потяг (Trieb)*. Фрейд постулював його як поняття пограничне, яке знаходиться на межі між сомою і психікою, душею і тілом. І відмічає, що потяг — це постійно діюча сила, його не можна задовольнити як потребу (голод, спрага).

Про потяги можна говорити, враховуючи *чотири його характеристики*: сила, джерело потягу, об'єкт потягу і цілі потягу.

Сила потягу: потяг завжди активний, це постійно діюча сила. Потяг задає постійну роботу щодо його відведення.

Ціль потягу пов'язана з відведенням збудження, і тут важливим є сам шлях і способи відхилення, відвернення від цілі.

Об'єкт потягу — наймінливіший елемент потягу: він постійно замінюється, схильний до метонімічного ковзання. У структурі бажаного суб'єкта завжди лежатиме бажання утримати об'єкт, те, що Фрейд зв'язує через в'язкість потягу.

Джерело — це соматичний процес у частині тіла, який репрезентується в психіці.

Фрейд говорив про два види потягів. Його рання модель описує дві протилежні сили: сексуальну і агресивну. Пізніше він описав ці сили більш масштабно: одну як силу, яка підтримує життя, — Ерос, іншу як силу, що підтримує смерть, — Танатос.

Фрейд запропонував розглядати сексуальність у більш широкому значенні, ніж це було прийнято до нього. Для позначення енергії сексуального потягу він увів поняття «лібідо».

Перша теорія лібідо Фрейда полягала в тому, що людське життя детерміноване головним чином конфліктом між сексуальними потягами і «потягами Я». Під останніми він розумів сукупність потягів, які мають відношення до самозбереження і само-

ствердження; що ж стосується перших, то, на його думку, всі потяги, не пов'язані безпосередньо з поточними потребами існування, є за своїм походженням сексуальними.

Теорія лібідо містить дві фундаментальні доктрини, які можуть бути коротко позначені як розширена концепція сексуальності та концепція перетворення потягів.

Досліджуючи людську сексуальність, у т. ч. дитячу сексуальність, Фрейд виявляє різноманіття цілей потягу, органічних джерел, ерогенних зон, звідки виникають потяги. Усі ці розрізнені потяги можуть діяти незалежно один від одного, не об'єднуючись у цілісне, єдине. Це сексуальність, яка не спрямована на окрему цілісну людину, а лише на якісь частини об'єкта або власного тіла. У зв'язку з цим Фрейд вводить важливе поняття часткових потягів, при яких сексуальний потяг існує в поліморфному стані, вони направлені на придушення тілесного напруження. Часткові потяги відрізняють інфантильну дитячу сексуальність, особливо явища аутоеротизму, хоча вони можуть відігравати важливу роль і в житті дорослої людини. Частковий потяг підкреслює умовність об'єкта і його підпорядкованість задоволенню. Часткові потяги, на думку Фрейда, не залежать від генітальної ділянки, їхнє об'єднання відбувається в більш пізній період — це досить складний процес, пов'язаний з індивідуальною історією людини, що виходить за рамки процесу біологічного дозрівання, при якому часткові потяги об'єднуються у щось більш цілісне, цільне, спрямоване на іншу людину — об'єкт любові. Таким чином, у кожного потягу існує своя індивідуальна доля. Доля потягу пов'язана з історією його перетворення, яким чином потяг може трансформуватися, набуваючи при цьому нових якостей і обертонів. На прикладі сексуальних потягів Фрейд описує як складаються композиції цих можливих долей потягу.

У роботі «Потяги і їхня доля» (1915) Фрейд відзначає, що потяги прямо виявлятися не можуть, тоді долю потягів можна розглядати як свого роду віддзеркалення, захист суб'єкта проти відкритого прояву останніх. Описуючи *Verkehrung* (перетворення в протилежне), він диференціює два різних процеси: поворот потягу від активності до пасивності та перетворення його змісту в протилежний, а також направлення проти власної особистості, що

стає зрозумілим через позицію мазохіста, який являє собою садизм, направлений проти власного я. Сюди ж належить і ексгібіціонізм / вуайеризм. Тут спостерігається дві стратегії: обернення проти власної особистості та поворот від активності до пасивності. Долі потягів мають логічні такти, модальності: активна, пасивна і стражденна (поворотна) модальність. Перший логічний такт у логіці активної модальності: я дивлюся. Другий логічний такт — пасивна модальність — розглядаюся самим собою. Третій логічний такт — поворотна модальність — роздивлятися іншим.

Тлумачення сновидінь. Фрейд вважав, що сновидіння мають психологічний сенс, досягнути котрий можна за допомогою інтерпретації (тлумачення) — спеціальної процедури, яка надає сновидінням будь-яке значення, що розширює і поглиблює те значення, якого їм надає сам пацієнт. Інтерпретація націлена на подолання психологічного захисту, виявлення актуального інтрапсихічного конфлікту і визначення початкового бажання. Згідно з ідеєю Фрейда, сновидіння включає в себе:

- а) явний (маніфестний) зміст — той вигляд сновидіння, як воно відчувається людиною;
- б) прихований (латентний) зміст, який розкривається шляхом інтерпретації.

Фрейд вважав, що існує робота сновидіння, яка переводить прихований зміст у явний, а інтерпретація сновидіння є процесом, зворотним роботі сновидіння. Прихований зміст сновидіння — це бажання, яке виконується у сновидінні в галюцинаційній формі. Слід зазначити, що необхідність переведення прихованого змісту до явного диктується двома факторами:

- 1) фізіологічними умовами сну, які роблять сновидіння візуальним процесом;
- 2) неприйнятності бажання для Супер-Его.

Характеризуючи другий фактор, Фрейд вводить поняття *цензури* — психічної інстанції заборони, яка не допускає в передсвідоме та свідоме несвідомих бажань.

Механізмами роботи сновидінь (як і формування симптомів) є згущення, зміщення, образність, вторинна обробка, символізація.

Згущення — процес, який являє собою «скорочений переклад» прихованих думок. Згущення, на думку З. Фрейда, відбувається завдяки:

- 1) пропуску окремих прихованих елементів;
- 2) переходу у явне сновидіння лише частини деяких комплексів прихованого сновидіння;
- 3) злиття у явному сновидінні в єдиний образ прихованих елементів, які мають спільне.

Описуючи згущення, засновник психоаналізу звертає увагу на особливість роботи сновидіння, згідно з якою, відбувається злиття двох різних думок у багатозначному слові, подібно до дотепу.

Механізм *зміщення* у 1900 р. Фрейд описує як психологічний процес, за посередництва якого нейтральне враження зв'язується з психічно цінним і ніби покриває його. Процес зміщення З. Фрейд пояснює зміщенням психічного акценту, тобто тим, що спочатку слабо заряджені інтенсивністю уявлення, завдяки зарядженню їх з боку першопочатково більш інтенсивних, досягають сили, котра дає їм можливість отримати доступ до свідомості.

Вторинна обробка. У «Глумаченні сновидінь» З. Фрейд виокремив функцію роботи сновидіння, яку назвав «вторинна обробка». Вона зв'язує явне сновидіння в більш чи менш усвідомлене ціле — адже механізми, які перетворюють приховане сновидіння в явне, працюють з кожним елементом прихованого сновидіння окремо, тому зв'язки, які в прихованому сновидінні були між його елементами, руйнуються. Вторинна обробка приводить до порядку все це, пригладжує отримане явне сновидіння, надає йому видимість свідомості.

Образність, або образне уявлення. Це механізм перетворення думок у візуальні образи. Абстрактне уявлення замінюється гнучкими образами.

Символізація — процес образного уявлення несвідомого бажання або конфлікту за рахунок використання стійких відносин між символом і несвідомим змістом, який символізується, тобто перетворюється у символ.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняттю несвідомого.
2. Проаналізуйте топічну модель психіки: відносини між системами несвідомого, передсвідомого і свідомого.
3. Опишіть структурну модель психіки: взаємодія між інстанціями Ід, Его, Супер-Его.
4. Співвідношення між топографічною та структурною моделями психічного апарату.
5. Визначення поняття потягів, їхні характеристики.
6. Характеристика парціальних потягів.
7. Механізми роботи сновидінь.

Теми рефератів

1. Концепція сновидінь з позицій топографічної теорії З. Фрейда.
2. Робота сновидіння (згущування, зміщення, символізм, вторинна переробка).
3. Основні принципи тлумачення сновидінь.
4. Розробка топографічної та структурної моделі психічного апарату.
5. Теорія драйвів, потягів.

Тестові завдання

1. З психоаналітичної точки зору, помилкові дії є:
А – прикритим непорозумінням;
Б – несвідомим актом;
В – випадковим недоліком;
Г – звичайною дією.
2. У розумінні З. Фрейда, несвідоме характеризується:
А – пасивністю, суперечливістю, заданістю в часі, заміною психічної реальності фізичною реальністю;
Б – активністю, відсутністю протиріч, позачасовістю, заміною фізичної реальності психічною реальністю;
В – нейтральністю, суперечливістю, позачасовістю, відсутністю будь-якої реальності;
Г – агресивністю, існуванням психофізичної реальності, чітким розумінням часу та простору.

3. Структурне розуміння психіки пов'язано з виділенням З. Фрейдом таких складових елементів, як:

- А – Я, Ти, Ми;
- Б – Він, Вона, Вони;
- В – Воно, Я, Над-Я;
- Г – Я, Вони, Самість.

4. Топографічна модель психічного апарату за З. Фрейдом включає:

- А – свідоме, передсвідоме, самосвідомість;
- Б – несвідоме, напівсвідоме, свідоме;
- В – несвідоме, передсвідоме, свідоме;
- Г – передсвідоме, свідоме, надсвідоме.

5. У розумінні З. Фрейда сновидіння:

- А – соматичне явище;
- Б – соматичний та психічний процес;
- В – фізіологічний процес;
- Г – психічний феномен.

6. Психоаналітичне розуміння сенсу сновидіння пов'язано:

- А – з прийняттям явного змісту сновидіння як достовірного джерела інформації;
- Б – з тлумаченням символів сновидіння;
- В – з тлумаченням, що передбачає звернення до сонників;
- Г – з тлумаченням, що передбачає перехід від явного змісту сновидіння до прихованих його думок.

7. Основним джерелом активності особистості за З. Фрейдом є:

- А – Тінь;
- Б – Супер-Его;
- В – почуття неповноцінності;
- Г – Ід.

8. Механізми роботи сновидіння є:

- А – з'єднання, роз'єднання, первинний процес, відображення;
- Б – згущення, зміщення, перетворення думок в зорові образи, вторинна обробка;
- В – зчленування, інтеграція, перевтілення, нейтральність;
- Г – первинна обробка, вторинна обробка, символування.

9. Основні характеристики потягу:

А — джерело, афект, ціль;

Б — сила, джерело, об'єкт, ціль;

В — об'єкт, ціль, бажання;

Г — сила, поведінкова реакція, афект.

10. Зміст Над-Я в теорії З. Фрейда утворюють:

А — правила поведінки;

Б — інстинкти;

В — моральні установки;

Г — те, що знаходиться в полі актуальної уваги.

Тема 3. ПСИХОАНАЛІТИЧНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ

Зміст теми

Психосексуальні фази розвитку — оральна фаза, анальна фаза, фалічна фаза, латентна фаза та генітальна фаза • Едіпалізація суб'єкта • Поняття фіксації. Тривога та її види • Основні захисні механізми: розщеплення, витіснення і регресія, заміщення • Розщеплення Я та об'єкта • Реактивне і компромісне утворення • Утворення симптому • Проекція та інтроєкція, інтерналізація • Інкорпорація, ідентифікація • Інтелектуалізація і раціоналізація • Анулювання, заперечення • Ізоляція • Ідеалізація та деідеалізація • Сублімація • Захист від афектів

Говорячи про розвиток лібідо, Фрейд виділяв три великих періоди психосексуального розвитку людини:

1. Період інфантильної (дитячої) сексуальності.
2. Період латентної (прихованої) сексуальності.
3. Період генітальної (дорослої) сексуальності.

Згідно з Фрейдом, перш ніж встановлюється примат геніталій, у сексуальному житті дитини існує особливого роду нестійка прегенітальна організація, яка включає кілька фаз розвитку.

Першою з них є оральна фаза (рот). У цій фазі розвитку лібідинальний потяг зосереджено на слизовій оболонці рота, який стає основним джерелом отримання задоволення. Таке задоволення, яке пов'язане зі збудженням зони рота і губ, Фрейд назвав сексуальним. При цьому він виділив три суттєві ознаки інфантильних сексуальних проявів: вони полягають у поєднанні з якою-небудь важливою для життя тілесною функцією, не знають сексуального об'єкта, аутоеротичні, сексуальна мета їх знаходиться у володінні ерогенною зоною.

Друга фаза прегенітальної сексуальної організації — анальна. Основну роль ерогенної зони починає відігравати анус. Дитина

отримує задоволення від подразнення слизової оболонки ануса. Вона не бажає очищати свій кишечник насильно, коли її садять на горщик, але відчуває солодкі відчуття, коли випорожнюється за власним бажанням. Анальну фазу Фрейд назвав ще садистською, або садистсько-анальною, організацією. Ця фаза включає в себе насолоду дитини від затримок калу і звільнення кишечника у найневідповідніший для батьків або вихователів момент. В рамках анальної фази розвитку виникає амбівалентне (подвійне) ставлення дитини до своєї власної діяльності, яке пронизує собою все сексуальне життя. Дитина проявляє активність, пов'язану з оволодінням продуктами своєї діяльності, і водночас анус є органом пасивного характеру. Продукти його діяльності є частиною його самого й одночасно стають чимось зовнішнім. Вони сприймаються самою дитиною як приємний «подарунок» батькам, але виявляються чимось таким, що викликає огиду й асоціюється з брудом в очах останніх. Подібна амбівалентність призводить до того, що у дитини можуть виникати зародки внутрішніх конфліктів між задоволенням і соромом, садистсько-анальною діяльністю і страхом.

У процесі своєї дослідницької діяльності дитина звертає увагу на геніталії. Інтерес до геніталій і користування ними веде до інфантильної генітальної організації. Вона відрізняється від дорослої тим, що для дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, важливого значення набувають тільки геніталії хлопчиків. Цю інфантильну генітальну організацію сексуального життя дітей Фрейд назвав фалічною фазою розвитку.

У цій фазі чітко проявляється сексуальна цікавість дитини, спостерігаються ексгібіціоністські, тобто пов'язані з розгляданням і підгляданням, тенденції, а також агресивні дії. Якщо в рамках анальної фази розвитку відмічається протилежність між активним і пасивним, то в період фалічної фази розвитку противага зводиться до наявності або відсутності пеніса, тобто до кастрації. Саме фалічна фаза розвитку пов'язана з кастраційним комплексом, і саме в цей період у дитини виникають різного роду переживання, які супроводжуються почуттям страху, що згодом може призвести до виникнення невротичних симптомів. Це фаза, в якій повною мірою відбувається розгортання едіпового комп-

лексу — прояв дитиною несвідомих потягів, що супроводжуються вираженням почуття любові та ненависті до батьків.

У своєму розумінні едіпового комплексу Фрейд виходив з того, що бісексуальність людини призводить до такого стану, коли дитина починає займати як активну, так і пасивну позицію. Сексуальну перевагу батька протилежної статі та ненависть до батька тієї ж статі становлять позитивну форму едіпового комплексу. Любов до батьків тієї ж статі й прагнення усунути з життя батька протилежної статі характерні для негативної форми цього комплексу. В процесі психосексуального розвитку в дитини виявляються обидві форми, утворюючи так званий повний едіпів комплекс.

Фрейд вважав, що, незважаючи на універсальність едіпового комплексу, розвиток його у хлопчиків і дівчаток відбувається по-різному. Загроза кастрації та страх хлопчика перед можливістю покарання за інцестуозні потяги призводить до відрази його від едіпового комплексу. Пов'язані з цим комплексом еротичні потяги хлопчика десексуалізуються і сублімуються, тобто перемикаються на соціально прийнятні цілі.

Розвиток проживання едіпового комплексу у дівчинки має інший характер. Дівчинка виявляє відсутність пеніса у себе і сприймає кастрацію як вже dokonаний факт. Це призводить до того, що дівчинка починає відчувати заздрість до пеніса, який у неї відсутній, що дає можливість перейти від пеніса до бажання мати дитину від батька.

Латентний період характеризується тимчасовим зниженням активності сексуальних потягів: більшість ранніх переживань витісняються, піддаючись інфантильній амнезії.

Наступний період — генітальної (дорослої) сексуальності. Цей період починається з підліткового віку й триває все життя, стає важливим періодом розвитку лібідо, в якому відбувається підпорядкування всіх часткових потягів приматові геніталій. Інакше кажучи, всі сексуальні потяги групуються в єдину організацію.

До 1910 р. теорія потягів на підставі цієї схеми постулювала: якщо дитина надмірно фрустрована або отримує надмірне задоволення на будь-якій ранній стадії свого психосексуального розвитку, вона буде фіксована на проблемах даної фази. Тип невро-

зу розумівся як викликана фрустрацією повна або часткова регресія (захисне повернення) до стадії, яка володіє певною кількістю точок фіксації. Терміном «фіксація» Фрейд описав несвідомий процес, який відбувається на різних фазах психосексуального розвитку, що має справу із закріпленням лібідо на певному сексуальному об'єкті або цілі, а також пов'язаних з осередком уваги на травмі, регресією, витісненням патогенного матеріалу зі свідомості.

Поняття тривоги. Найперші результати Фрейда в терапії розладів, які за своїм походженням були скоріше психічними, ніж фізіологічними, викликали у нього інтерес до походження тривоги. Ця зацікавленість вперше привела його (в 1890-ті роки) до припущення про те, що тривога, яку відчували багато його пацієнтів-невротиків, була наслідком неадекватної розрядки енергії лібідо. Надалі він зробив висновок, що стан наростаючого напруження є результатом енергії лібідо, яка не знаходить виходу. Порушення, що не завершилося розрядкою, перетворюється і проявляється в неврозах страху. Однак у міру накопичення досвіду в лікуванні неврозів Фрейд дійшов розуміння, що подібна інтерпретація тривоги і страху є невірною. Через 30 років він переглянув свою теорію і дійшов такого висновку: тривога є функцією Его і призначення її полягає в тому, щоб попереджати людину про загрозу, що насувається, яку потрібно зустріти або уникнути. Тривога дає можливість суб'єкту реагувати у загрозових ситуаціях адаптивним способом.

Протягом своєї творчості Фрейд розвиває дві теорії тривоги (*Angst*). З 1884 по 1925 рр. він стверджує, що невротична тривога є перетвореною формою лібідо, яка не знайшла адекватного способу задоволення. Однак в 1926 р. він стверджує, що тривога є реакцією на «травматичну ситуацію» — переживанням безпорадності перед обличчям накопиченого збудження, що не знаходить собі розрядки.

Травматичні ситуації викликаються до життя «ситуаціями небезпеки», наприклад, народженням, втратою матері як об'єкта, втратою об'єкта любові і, більш за все, кастрацією.

Типи тривоги. Залежно від того, звідки виходить загроза для Его (із зовнішнього оточення, від Ід або Супер-Его), психоаналітична теорія виділяє три типи тривоги.

Реалістична тривога. Емоційна відповідь на загрозу або розуміння реальних небезпек зовнішнього світу (наприклад, небезпечні тварини або випускний іспит) називається реалістичною тривоگوю. Вона в основному є синонімом страху і може послаблювати здатність людини ефективно справлятися з джерелом небезпеки. Реалістична тривога стихає, щойно зникає сама загроза. У цілому реалістична тривога допомагає забезпечити самозбереження.

Невротична тривога. Емоційна відповідь на небезпеку того, що неприйнятні імпульси з боку Ід стануть усвідомленими, називається невротичною тривоگوю. Вона зумовлена страхом, що Его виявиться нездатним контролювати спонукання потягів, особливо сексуальних або агресивних. Тривога в даному випадку виникає зі страху бути покараним. Невротична тривога спочатку переживається як реалістична, тому що покарання зазвичай виходить із зовнішнього джерела. Розгортаються захисні механізми Его, що мають на меті стримування інстинктивних імпульсів дитини — в результаті останні спливають на поверхню тільки у формі загального побоювання. І тільки тоді, коли інстинктивні імпульси Ід загрожують прорватися через Его-контроль, виникає невротична тривога.

Моральна тривога. Коли Его відчуває загрозу покарання з боку Супер-Его, результируюча емоційна відповідь називається моральною тривоگوю. Моральна тривога виникає завжди, коли Ід прагне до активного вираження «аморальних» думок або дій, і Супер-Его відповідає на це почуттям провини, сорому або самозвинувачення. Моральна тривога походить від об'єктивного страху батьківського покарання за якісь вчинки або дії, що порушують перфекціоністські вимоги Супер-Его, яке спрямовує поведінку в русло дій, що вписуються в моральний кодекс суб'єкта. Подальший розвиток Супер-Его веде до соціальної тривоги, яка виникає у зв'язку із загрозою виключення з групи однолітків через неприйнятні установки або дії. Пізніше Фрейд переконався в тому, що тривога, яка бере свій початок з Супер-Его, насамкінець виростає у страх смерті й очікування майбутньої відплати за минулі або теперішні гріхи.

Захисні механізми. Вперше поняття «захист» було введено в психологію Фрейдом у статті «Захисні невропсихози» (1894) і

використано у низці його подальших робіт для опису боротьби Его проти хворобливих або нестерпних думок і афектів.

Основна психодинамічна функція тривоги — допомагати людині уникати усвідомленого виявлення у себе неприйнятних інстинктивних імпульсів і заохочувати задоволення цих імпульсів належними способами в слухний час. Захисні механізми Его допомагають здійсненню цих функцій, а також охороняють людину від тривоги, що захльостує її. Фрейд визначав захисні механізми Его як свідому стратегію, яку використовує індивід для захисту від відкритого вираження імпульсів Ід і зустрічного тиску з боку Супер-Его. Фрейд вважав, що Его реагує на загрозу прориву імпульсів Ід двома шляхами:

1) блокуванням вираження імпульсів у свідомій поведінці;

2) спотворенням їх до такої міри, щоб явна їхня інтенсивність помітно знизилася або відхилилася в сторону.

Усі захисні механізми мають дві загальні характеристики:

1) вони діють на несвідомому рівні, а тому є засобами самообману;

2) вони спотворюють, заперечують або фальсифікують сприйняття реальності, щоб зробити тривогу менш загрозливою для індивідуума.

Відштовхуючись від ідей Фрейда, його донька Анна Фрейд досить однозначно позначила той афект, який включає роботу захисних механізмів, — це страх, тривога. Концепція механізмів психологічних захистів представлена А. Фрейд у роботі «Психологія Я та захисні механізми» (1936), в якій вона вказала на три джерела тривоги: по-перше, це тривога, страх перед руйнівними і беззаперечними претензіями інстинктів несвідомого, які керуються тільки принципом задоволення (страх перед Воно). По-друге, це тривожні й нестерпні стани, викликані почуттям провини і сорому, що роз'їдають докорами сумління (страх Я перед Над-Я). І нарешті, по-третє, це страх перед вимогами реальності (страх Я перед реальністю).

Основні захисні стратегії:

1. Захист від інстинкту, що виявляється у формі опору. У досліджуваному матеріалі, що допомагає аналізувати Его (Я), останнє виступає у формі опору аналізу Ід (Воно). Его в аналізі стає

активним, коли прагне за допомогою протидії запобігти вторгненню Ід. Оскільки мета аналізу полягає в тому, щоб полегшити доступ у свідомість ідеаторним уявленням пригнічених інстинктів, тобто сприяти вторгненню Ід, захисні дії Его проти цих уявлень набувають характеру активного опору аналізу.

2. Явище постійного захисту. Про психологічний зміст цього захисного механізму вже говорив Вільгельм Райх, розвиваючи ідеї щодо послідовного аналізу опору (1935). Він указує, що скутість і напруженість, постійна посмішка, зарозуміла, гордовита, іронічна і нахабна поведінка є залишками дуже сильних захисних процесів у минулому, які відірвалися від своїх вихідних ситуацій (конфліктів з інстинктами й афектами) і перетворилися на постійні риси характеру, або, за висловом Райха, на «броню характеру».

3. Формування симптому. Цей захисний механізм означає появу компромісу. Це є постійне використання своєрідного методу захисту при зіткненні з конкретною інстинктивною вимогою. Ще Фрейд підкреслював постійний зв'язок між конкретними невротами та особливими способами захисту, зокрема між істерією і витісненням або між невротом нав'язливості та процесами ізоляції й знищення. Формування симптому істерично хворих в їхньому конфлікті зі своїми інстинктами ґрунтується на витісненні: вони виключають зі свідомості ідеаторні уявлення своїх сексуальних імпульсів.

Пізніше А. Фрейд внесла корективи в базову концепцію Фрейда: акцентувалася роль механізмів захисту в розв'язанні зовнішніх, тобто соціогенних конфліктів: механізми захисту розглядаються як продукти розвитку та навчання; нарешті, формується уявлення про те, що набір захисних механізмів індивідуальний і характеризує рівень адаптованості особистості.

Витіснення. Фрейд розглядав витіснення як первинний захист Его не тільки з тієї причини, що воно є основою для формування більш складних захисних механізмів, але також тому, що воно забезпечує найбільш прямий шлях відходу від тривоги. Описуване іноді як «мотивоване забування», витіснення являє собою процес видалення з усвідомлення думок і почуттів, які заподіюють страждання. В результаті дії витіснення людина не усвідом-

лює своїх конфліктів, які викликають тривогу, а також не пам'ятає травматичних минулих подій. Звільнення від тривоги шляхом витіснення не минає безслідно. Фрейд вважав, що витіснені думки й імпульси не втрачають своєї активності в несвідомому, і для запобігання їхньому прориву в свідомість потрібна постійна трата психічної енергії. Постійне прагнення витісненого матеріалу до відкритого вираження може отримувати короткочасне задоволення в сновидіннях, жартах, застереженнях та інших проявах того, що Фрейд називав «психопатологією в повсякденному житті».

Проекція. Цей захисний механізм являє собою процес, за допомогою якого людина приписує власні неприйнятні або позитивні думки, почуття і поведінку іншим людям або оточенню. Таким чином, проекція дозволяє людині покласти провину за свої недоліки або помилки на зовнішній об'єкт.

Інтроєкція. Цей захисний механізм пов'язаний з тим, що людина може інтроєкціювати риси і мотиви осіб, до яких вона формує різні установки. Нерідко піддається інтроєкції той об'єкт, який втрачено: ця втрата замінюється інтроєкцією об'єкта до свого Я.

Інтерналізація. У широкому сенсі — це низка психічних процесів, за допомогою яких взаємовідносини з реальними й уявними об'єктами перетворюються у внутрішні уявлення і структури.

Заміщення. Прояв інстинктивного імпульсу переадресовується від більш загрозливого об'єкта або особи до менш загрозливого. Найпоширеніший приклад — дитина, яка після того, як її покарали батьки, штовхає свого молодшого сиблінга, штовхає його песика або ламає його іграшки. Менш поширена така форма заміщення, коли воно спрямоване проти себе самого: ворожі імпульси, адресовані іншим, переадресовуються собі, що викликає відчуття пригніченості або засудження самого себе.

Раціоналізація має відношення до помилкової аргументації, завдяки якій ірраціональна поведінка подається таким чином, що виглядає цілком розумною і тому виправданою в очах оточення. Дурні помилки, невдалі судження і промахи можуть знайти виправдання за допомогою магії раціоналізації.

Реактивне утворення стає механізмом психологічного захисту, коли людина демонструє дії, протилежні її справжнім переживанням. У разі даної захисної реакції людина несвідомо про-

водить трансформацію одного психічного стану в інший (наприклад, ненависть — в любов, і навпаки).

Регресія. При регресії людина повертається до більш ранніх форм поведінки. Регресія дозволяє пристосуватися до ситуації, що травмує, за рахунок неусвідомленого повернення до звичних з дитинства форм поведінки: плачу, емоційного прохання та ін.

Виділяють такі види нормальної регресії, яка виявляється у дітей:

— короткочасний регрес навичок — можливий у ситуації, яка викликає страх, в ослабленому стані після хвороби або в стані втоми навички, що знаходяться в стадії формування, можуть розумітися недоступними для дитини;

— регрес емоційної регуляції проявляється в умовах емоційного виснаження: будь-яка маленька дитина швидше за все звернеться до менш зрілих і більш потужних за своєю захисною функцією форм реагування на афективні труднощі;

— тимчасове повернення, повернення до більш простої відповідної віку форми поведінки після періоду передчасного використання більш прогресивної форми поведінки;

— короткочасний неглибокий регрес поведінки і способів афективного реагування можливий у ситуаціях, пов'язаних зі зміною всієї системи життєвих стереотипів сім'ї (наприклад, у разі народження нової дитини);

— регрес через нетерпимість невідповідності зразкам — тенденція спочатку відмовлятися застосовувати на практиці навик, недосконалість якого в порівнянні зі зразком дорослого або власної поведінки кидається в очі дитині.

Сублімація — це несвідоме перемикання негативної психічної енергії на заняття соціально-корисною працею. Сублімація виражається у тому, що людина, яка зазнала будь-якого невротичного конфлікту, знаходить заміщення внутрішньої тривожності перемиканням на інше заняття, наприклад творчість.

Заперечення. Цей захисний механізм дозволяє ігнорувати (заперечувати) очевидні факти, захищаючи психіку від травм. Це повна відмова від неприємної інформації. Заперечення часто стає першою реакцією на біль втрати або наявність небезпечного захворювання.

Розщеплення Его. Вважається, що цей процес відбувається з раннього, довербального періоду розвитку дитини, коли вона ще не може зрозуміти, що люди, які піклуються про неї, володіють одночасно як хорошими, так і поганими для неї якостями. Приписування всьому навколо певних валентностей дозволяє дитині упорядкувати, структурувати навколишній світ і легше в ньому орієнтуватися.

Ідентифікація. Цей механізм визначається як ототожнення себе з ким-небудь іншим. У процесі ідентифікації одна людина несвідомо уподібнюється іншій (об'єкту ідентифікації). Ідентифікація призводить до наслідування дій і переживань іншої людини.

Імітація — це наслідування об'єкта обожнювання або ненависті, копіювання його мови, голосу, манери поведінки. Несвідомо імітація тісно пов'язана з процесом ідентифікації. Вона співвідноситься з ранніми стадіями розвитку дитини, коли після шостого місяця життя вона виявляється здатною імітувати дії дорослих і вдаватися до жестової ідентифікації з ними. Імітація та ідентифікація є важливими внесками дитини у формування об'єктних відносин.

Інкорпорація. Процес, за допомогою якого суб'єкт у своїх фантазіях поглинає об'єкт і зберігає його в собі.

Анулювання. Психічний механізм, який призначений для знищення неприйнятних для людини думок або дій. Коли людина просить вибачення і приймає покарання, то тим самим неприйнятне діяння для неї анулюється, і вона може далі жити спокійно.

Ізоляція. У даному випадку відбувається несвідоме абстрагування від будь-якої проблеми, зайве занурення в яку здатне призвести до розвитку симптоматики невроту (наприклад, збільшити тривожність, занепокоєння, почуття провини та ін.).

Ізоляція афекту. Цей психологічний захист полягає в тому, щоб відокремити афект (переживання) від ідеаторного змісту (спогади про подію, яка викликала афект, думки й асоціації, пов'язані з цією подією).

Примітивна ідеалізація та примітивне знецінення. Психічний процес, завдяки якому людина приписує іншим невластиві їм досконалі якості, властивості, риси характеру. В психоаналізі ідеалізація пов'язана із завищеною емоційною оцінкою іншої особи. Одним з «побічних ефектів» механізму є примітивне знецінення людини, якщо її подальша ідеалізація неможлива.

Захисні механізми являють собою шляхи, які використовує психіка перед обличчям внутрішньої та зовнішньої загрози. Щоразу для створення захисту витрачається психологічна енергія, внаслідок чого обмежується гнучкість і сила Его. Більше того, що ефективніше діють захисні механізми, то більш спотворену картину потреб, страхів і прагнень вони створюють для людини.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «механізм психологічного захисту».
2. Що таке захист від афекту?
3. Поясніть поняття репрезентації афекту.
4. Розкрийте особливості фаз психосексуального розвитку людини.
5. У чому полягає зв'язок між проєкцією, інтроекцією та інтерналізацією?
6. Що таке едіпова тріангуляція?
7. Які захисні механізми засновані на механізмі витіснення?

Теми рефератів

1. Теорія дитячої сексуальності. Стадії розвитку лібідо.
2. Теорія захисних механізмів психіки: внесок З. Фрейда в розуміння роботи психіки.
3. Внесок З. Фрейда в теорію неврозів.
4. Теорія спокушання, теорія травми, теорія ваблень.
5. Фундаментальні психоаналітичні концепти: витіснення і захист, бажання і ваблення, сновидіння і фантазія, первинний і вторинний процеси.

Тестові завдання

1. Яка фаза психосексуального розвитку дитини пов'язана з виникненням едіпового комплексу:

- А — оральна;
- Б — генітальна;
- В — анальна;
- Г — фалічна.

2. Фіксація – це:
А – сексуальне збудження;
Б – симпатія;
В – апатія;
Г – закріплення лібідо на певному сексуальному об'єкті або сексуальній цілі.
3. Симптоми неврозу є замінником:
А – принципу нейтральності;
Б – незадоволення моральних принципів;
В – незадоволених бажань;
Г – потягів Я.
4. Під сублимацією в психоаналізі розуміється:
А – відмова від будь-яких несвідомих потягів;
Б – відмова від задоволення соціальних вимог;
В – повне задоволення всіх несвідомих потягів;
Г – перемикання соціально і культурно не схвалюваних у суспільстві потягів у русло їхньої соціальної та культурної прийнятності.
5. Яка послідовність фаз догенітального розвитку:
А – анальна, оральна, фалічна;
Б – фалічна, анальна, оральна;
В – оральна, анальна, фалічна;
Г – оральна, латентна, анальна.
6. Регресія – це:
А – зведення до рівня тварини;
Б – повернення до раніше пройдених етапів психосексуального розвитку;
В – зупинка в психосексуальному розвитку;
Г – зміщення на нову фазу розвитку.
7. Які типи тривоги було описано З. Фрейдом:
А – реалістична, невротична, моральна;
Б – фізична, емоційна, моральна;
В – панічна атака, фізична, психосоматична;
Г – соматична, психічна, невротична.

8. «Приписування іншій людині своїх власних якостей, думок, почуттів» — таке визначення стосується:

- А — раціоналізації;
- Б — сублімації;
- В — проекції;
- Г — регресії.

9. На думку З. Фрейда, агресія:

- А — з самого початку не властива людині;
- Б — проявляється тільки у психічно хворих людей;
- В — є вродженою у кожної людини;
- Г — проявляється в кризових станах.

10. За З. Фрейдом, те, що лібідо не концентрується на якійсь певній частині тіла або органі, а сексуальні потенції ніби дремають у стані бездіяльності, спокою, характерно для такої стадії психосексуального розвитку, як:

- А — анальна;
- Б — фалічна;
- В — латентна;
- Г — генітальна.

Тема 4. СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. НЕОФРЕЙДИЗМ. ЕГО-ПСИХОЛОГІЯ

Зміст теми

Аналітична психологія К. Г. Юнга • Поняття особистого і колективного несвідомого, комплексу та архетипу • Раціональні функції: мислення та почуття, ірраціональні функції: відчуття та інтуїція • Процес індивідуації • Модифікація глибинної психології у другій половині ХХ століття: А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, О. Ранк • Его-психологія (А. Фрейд, Х. Хартмани, Р. Спітц і Е. Еріксон) • Діалог індивіда з середовищем. Адаптація й адаптивні функції Я • Первинна і вторинна автономність Я, обґрунтування теорій об'єктних відносин і адаптації, вроджені соціальні здібності та взаємозв'язок індивідуального розвитку з оточенням

Аналітична психологія — один із напрямів глибинної психології та психотерапії, спочатку виник в рамках психоаналітичного руху, але згодом набув статусу самостійного існування. Засновником цього напрямку є швейцарський психіатр і психолог Карл Густав Юнг.

Для пояснення руху енергії Юнг запровадив принцип полярності: кожному бажанню, властивості відповідає їхня протилежність. Якщо людина свідомо прагне до певної мети, то в несвідомому присутній протилежний намір, цим пояснюється несвідомий зрив свідомих намірів. Цей принцип поширюється і на взаємини архетипових фігур (наприклад, Тінь — протилежність Его і Персони), і на психічні функції, і на властивості (якщо чоловік свідомо культивує маскулітність, то емоційність, імпульсивність витісняються ним у несвідоме). Невротичний розвиток розглядається як однобічність, коли домінує одна тенденція.

Структура особистості. Юнг стверджував, що душа (в теорії Юнга термін, аналогічний особистості) складається з трьох окремих, але взаємопов'язаних систем: Его, особистого несвідомого і колективного несвідомого.

Его — свідомий розум, який складається із свідомих перцепцій, спогадів, думок, почуттів. Его відповідає за почуття ідентичності та безперервності і розглядається як центр свідомості.

Особисте (індивідуальне) несвідоме містить у собі конфлікти і спогади, які колись були свідомими, але стали пригніченими або забутими. Особисте несвідоме містить у собі комплекси або скупчення емоційно заряджених думок, почуттів і спогадів, винесених індивідумом з його минулого особистого або зі спадкового досвіду. Згідно з уявленнями Юнга, ці комплекси, скомпоновані навколо звичайнісіньких тем, можуть надавати досить сильного впливу на поведінку індивідуума. Одного разу сформувавшись, комплекс починає впливати на поведінку людини та її світовідчуття. Юнг стверджував, що матеріал особистого несвідомого у кожного з нас унікальний і, як правило, доступний для усвідомлення. В результаті компоненти комплексу або навіть весь комплекс можуть усвідомлюватися і надавати надмірно сильного впливу на життя індивідуума.

Колективне несвідоме являє собою сховище прихованих спогадів, успадкованих від предків. На ньому виростають Его, особисте несвідоме та інші індивідуальні набуття. Структурні компоненти колективного несвідомого називаються архетипами — універсальні думки, первинні типи, що містять значний емоційний елемент. Архетипи не ізольовані один від одного, вони взаємопроникають і змішуються. Передбачається, що в колективному несвідомому міститься безліч архетипів.

У системі особистості Юнг виділив кілька архетипів:

— персону — це маска, яку людина одягає у відповідь на вимогу суспільства і на внутрішні архетипічні потреби. Мета маски — справити певне враження на інших, і вона часто приховує справжню природу людини;

— аніма і анімус — фемінінний і маскуліний архетипи, які представляють жіночу сторону особистості (аніма) і чоловічу сторону особистості (анімус);

— тінь — це той архетип, який втілює тваринну сторону людської природи, відповідає за появу у свідомості та поведінці неприемних і соціально-несхвалюваних думок, почуттів, дій;

— самість — центр особистості, навколо якого групуються всі інші системи. Самість — це мета життя, до якої людина прагне, але якої рідко досягає. Самість мотивує людину і змушує шукати цілісності.

Юнг розрізняв дві основні установки, або орієнтації, особистості — установку екстраверсії та установку інтраверсії. Екстравертивна установка орієнтує людину на зовнішній світ; інтровертивна — орієнтує її на внутрішній світ.

Юнг також сформулював чотири фундаментальні психологічні функції: мислення, почуття, відчуття та інтуїція. Мислення і почуття називаються раціональними функціями, тому що користуються обґрунтуванням, судженням, абстракцією і узагальненням. Відчуття й інтуїція вважаються ірраціональними функціями, оскільки засновані на сприйнятті конкретного, одиничного, випадкового.

Свій погляд на психодинаміку Юнг засновує на двох фундаментальних принципах — принципі ентропії та принципі еквівалентності. Відповідно до принципу еквівалентності, кількість енергії, яка витрачається на створення деякої ситуації, буде з'являтися в іншій ділянці системи. Іншими словами, якщо якась цінність слабшає або зникає, кількість енергії для психіки буде втрачено, але відродиться в новій цінності. Принцип еквівалентності: якщо енергія йде з однієї системи, вона виникає в іншій системі. Наприклад, якщо енергія йде з Его, вона з'являється в персоні. Принцип ентропії стверджує, що розподіл енергії в психіці прагне до рівноваги, балансу. Наприклад, якщо дві цінності не однакової сили, то виникне тенденція переходу енергії від більш сильної до слабшої, поки не виникне баланс. Хоча постійний баланс сил всередині особистості недосяжний, це ідеальний стан, на досягнення якого спрямовано перерозподіл енергії. Такий ідеальний стан, в якому вся енергія рівномірно розподілена між різними системами, називається самість.

Розвиток особистості, на думку Юнга, має поступальний, завжди прогресуючий характер. Метою розвитку особистості є самореалізація, яку вчений назвав процесом *індивідуації*.

Як і Фрейд, Юнг приділяв велику увагу сновидінням. Вчений бачив у снах перспективний і ретроспективний зміст, а також компенсаторну функцію щодо тих аспектів особистості, які відкидаються у стані неспанья.

Основні методи роботи зі сновидінням:

1. Метод ампліфікації. Даний метод дозволяє пояснити певні аспекти сновидіння, що мають велику символічну значущість. При використанні методу ампліфікації сновидця просять сконцентруватися на елементі й дати на нього безліч асоціацій. Відповіді будуть утворювати констеляцію навколо певного елемента сновидіння і віддзеркалюватимуть його різноманітне значення для сновидіння.

2. Метод аналізу серії сновидінь, в якому розглядається відразу кілька сновидінь. Серія — це контекст, що задається самою людиною, в якому кілька сновидінь висвітлюють щось невідоме з різних сторін.

3. Метод активної уяви. Відповідно до цього методу, людину просять зосередити увагу на незрозумілому образі сновидіння, який викликає враження, а також поспостерігати, яка низка змін відбудеться з цим образом, що допоможе пролити світло на багато чого з несвідомого.

Індивідуальна психологія А. Адлера

Для опису створеної Альфредом Адлером індивідуальної психології найчастіше використовуються такі епітети: холістична (на протигагу редукціоністській), феноменологічна (акцент робиться на суб'єктивній, особистій точці зору кожного індивіда), телеологічна (фокусування на русі, а не на впливі минулого), пов'язана з теорією поля (фокусування на самому індивіді й полі його діяльності), соціально орієнтована (ставлення до людини як до своєрідної соціальної сутності, яка живе у світі інших таких же істот).

Адлер дав своїй теорії назву «індивідуальна психологія», оскільки латинською *“individuum”* означає «неподільний» — тобто сутність, яку не можна розділити. Вчений виходив з того, що жодний прояв життєвої активності не можна розглядати в ізоляції, а лише тільки у співвідношенні з особистістю в цілому. Індивіду-

ум являє собою неподільне ціле як щодо взаємозв'язку між мозком і тілом, так і по відношенню до психічного життя. Головна вимога до індивідуальної психології за Адлером полягає в тому, щоб довести, що єдність існує в кожному індивідумі: в його мисленні, почуттях, діях, тобто у свідомості та несвідомому, в кожному прояві особистості. Структуру самоузгоджувальної і єдиної особистості Адлер визначав як стиль життя. У цій концепції виражена його спроба розглядати людину як єдине ціле.

Основні положення індивідуальної психології

Почуття неповноцінності та компенсація. Для Адлера почуття неповноцінності було універсальним; кожна людина тою чи іншою мірою її переживає. На думку Адлера, це походить з дитячих переживань власної слабкості, вразливості й залежності. Відчувати власну неповноцінність означає відчувати себе «гіршим за інших». Це почуття служить індивіду мотивацією до подолання, до самовдосконалення. Однак почуття неповноцінності може бути ненормально перебільшене особливими умовами, потуранням або відкиданням дитини, і в цих випадках можуть виникати певні аномальні явища типу комплексу неповноцінності або компенсаторного комплексу переваги.

Прагнення до переваги. Ця концепція тісно пов'язана з прагненням до мети і конкретизує її; прагнення до переваги також називається «прагненням до досконалості» або «прагненням до поступального розвитку». Це постійна сила, яка притаманна людям взагалі. На думку автора, людська динаміка розглядається діалектично — є мета (прагнення до переваги або завершеності) і точка початку відліку (почуття неповноцінності). Отже, прагнення до переваги (або до досягнення мети) і почуття неповноцінності є взаємно додатковими силами — одна не існує без іншої.

Стиль життя. Це найважливіша організуюча концепція. Стиль життя формується в дитинстві, до п'ятирічного віку, і з цього часу переживання асимілюються і проявляються відповідно до унікального життєвого стилю. Відносини, почуття, аперцепції фіксуються і автоматизуються в дитинстві, після чого життєвий стиль практично незмінний. Людина може знайти нові способи вираження свого унікального стилю життя, але це не біль-

ше ніж конкретизація основного стилю, який було сформовано у дитинстві. На думку Адлера, стиль життя — це компенсація конкретної неповноцінності.

Соціальний інтерес. Адлер вважав, що соціальний інтерес є вродженим. З першого дня життя людина вкорінена в суспільстві. Перші зв'язки починають вибудовуватися завдяки взаєминам з матір'ю, і з цього часу людина безперервно включена в систему міжособистісних відносин, що формують особистість і дають конкретні шляхи пошуку переваги, який завдяки соціальному інтересу стає соціалізованим.

Порядок народження. Положення дитини в сиблінговій групі може вплинути на розвиток особистості, іноді виділяються цілком певні характеристики, пов'язані з порядковим номером народження (наприклад, первістки зазвичай вирізняються підвищеною відповідальністю, схильні до дотримання правил і виконання своїх обов'язків). Разом з тим Адлер наголошував, що на характер дитини, безумовно, впливає не порядковий номер народження, а ситуація, в якій вона народилася і спосіб її інтерпретації цієї ситуації.

Фікційний фіналізм. Людині властиве прагнення до своїх цілей. У кожної людини існує концепція мети або ідеалу, до яких вона прагнуче із реального стану неповноцінності, долаючи існуючі недоліки і труднощі з допомогою постановки конкретних цілей на майбутнє. Цілі, до яких люди прагнуть, встановлюються в перші роки життя і стають згодом організуючим початком функціонування особистості, просувають людину вперед.

Творче Я — вершинне досягнення в теорії Адлера. Воно важко піддається опису, можна бачити його прояв, але не його самого. Згідно з ідеєю творчого Я, людина сама творить свою особистість, створюючи себе з сирого матеріалу спадковості та досвіду.

Адлер вважав, що ключем до розуміння базового життєвого стилю можуть бути найраніші спогади, про які людина зможе повідомити. Він виділив три важливі чинники:

- 1) неповноцінність дитини;
- 2) «зіпсованість» дитини;
- 3) зацьковане положення дитини, яке продукує помилкове уявлення про світ і знаходить втілення в патологічному життєвому стилі.

Природа невроту. З позиції Адлера, неврот слід розглядати як діагностично неоднозначний термін, що охоплює численні поведінкові порушення, з приводу яких звертаються по допомогу психіатра і досі. Ці розлади характеризуються різноманітною симптоматикою (наприклад, тривога, думки про смерть, страхи, обсессивно-компульсивна поведінка). У ході клінічного спостереження Адлер вивчав, яким чином хворі на невротизм використовують свій минулий і нинішній досвід, щоб уникнути відповідальності та зберегти самооцінку. Він розглядав появу симптомів як механізм самозахисту – захисну стратегію Я.

На думку Адлера, хворі на невротизм – це люди, які обрали неправильний стиль життя в основному з тієї причини, що в ранньому дитинстві вони або зазнавали фізичних страждань, або їх надмірно опікали і балували, або їх відкидали. В таких умовах, відповідно до Адлера, діти стають підвищено тривожними, не відчують себе у безпеці та починають розвивати стратегію психологічного захисту, щоб впоратися з почуттям неповноцінності.

Адлер вважав, що цей основоположний конфлікт з'являється в зв'язку з однією або всіма трьома основними життєвими завданнями – роботою, дружбаю і любов'ю. Вступаючи в конфронтацію із завданнями, які потребують підтримки відносин товариства і співпраці, сам невротичний стиль життя і фіктивні цілі знаходяться ніби у стані постійної облоги. За таких обставин творче Я надзвичайно посилюється, щоб захистити те, самооцінку, яка знаходиться під загрозою, а також для того, щоб знайти правдоподібні вибачення на виправдання своєї слабкості. Індивідуум може почати самовпевнено вірити в те, що він перевершує інших, і діяти відповідно до цього переконання. Аналогічно індивідуум може прагнути до переваги і принижувати інших.

Підхід Адлера до лікування невротизму логічно впливає з його клінічної концепції природи невротизму. Якщо невротичні симптоми є продуктом помилкового стилю життя пацієнта і недостатньо розвинутого соціального інтересу, то метою терапії буде корекція цих помилок, а також розвиток соціального інтересу.

Цілі терапії за Адлером:

- 1) виявлення помилкових суджень про себе та інших;
- 2) усунення помилкових цілей;

3) формування нових життєвих цілей, які допоможуть здійснити особистісний потенціал.

Разом із тим Адлер нагадував, що ці терапевтичні цілі найкраще досягаються через розуміння пацієнта, підвищення його рівня розуміння себе та зміцнення його соціального інтересу.

Розуміння пацієнта. Згідно з Адлером, якщо терапевт має намір допомогти пацієнтові досягти більш глибокого розуміння себе, він повинен досягти необхідного для подальшої роботи розуміння фіктивних цілей пацієнта і його стилю життя. За Адлером, краще розуміння пацієнта досягається при обговоренні з ним таких тем, як спогади раннього дитинства, порядкова позиція в сім'ї, захворювання, перенесені в дитинстві, зміст сновидінь, а також екзогенний фактор, що спровокував початок неврозу.

Намагаючись зрозуміти особистість пацієнта, Адлер використовував і такі засоби аналізу, як емпатія, інтуїція і припущення. Великого значення він надавав експресії пацієнта, його виразній поведінці (наприклад, мова тіла, вираз обличчя, хода, поза, жести) і симптомам.

Поглиблення саморозуміння пацієнта. Для того щоб лікування просувалося успішно, недостатньо одного лише розуміння терапевтом помилкового плану життя пацієнта. Останній повинен дійти певного рівня розуміння і прийняття того, що він усвідомив. Інакше кажучи, пацієнт повинен досягти інсайту про походження своїх помилкових цілей, стилю життя і зумовлених ними невротичних симптомів.

Розвиток соціального інтересу Адлер розглядав як головну мету терапії. Завдання терапевта полягає в тому, щоб навчити пацієнта такого міжособистісного контакту з оточенням, який сприяє перенесенню пробуджених соціальних почуттів пацієнта на інших людей. Цього терапевти домагаються, заохочуючи прояви соціального співробітництва у пацієнта, а також ослаблюючи його почуття переваги при одночасному зростанні соціального інтересу.

Гуманістичний психоаналіз Е. Фромма

Еріх Фромм — німецький соціолог, філософ, психоаналітик, представник Франкфуртської школи, один із засновників неофрейдизму і фрейдомарксизму. Важлива тема творів Фромма — людська самотність та ізоляція через відчуження від природи та

інших людей. З точки зору гуманістичного психоаналізу, особистість — це цілісність вроджених і набутих психічних властивостей, які характеризують людину і роблять її унікальною.

Фромм сформулював п'ять потреб, що виростають з умов людського існування: потреба зв'язку з іншим; потреба трансценденції; потреба вкоріненості; потреба ідентичності; потреба системи орієнтацій.

Вчений вважав, що специфічні прояви цих потреб, способи реалізації внутрішнього потенціалу людини детермінуються соціальним порядком, відповідно до якого живе людина. Присутність людини до суспільства являє компроміс між внутрішніми потребами і зовнішніми вимогами. Соціальний характер людини розвивається відповідно до вимог суспільства. Фромм описав п'ять типів соціального характеру: рецептивний, експлуативний, накопичувальний, ринковий і продуктивний. Лише останній з них розцінюється Фроммом як здоровий тип характеру. Пізніше він описав ще два типи характеру: некрофільний, що втілює спрямованість на мертве, і протилежний йому біофільний, який втілює любов до життя.

Фромм наголошував також, що при зміні соціального порядку така зміна викликає порушення в соціальному характері. Колишня структура характеру не відповідає новому суспільству, що підсилює почуття відчуженості та відчаю.

Сенс існування Фромм бачить у різних способах розв'язання основної проблеми, що полягає в протиріччі між свободою і безпекою. Свобода, завойована сучасним суспільством, викликає у людини втрату почуття безпеки й відчуття особистої незначущості. У пошуках безпеки люди часом добровільно жертвують свободою. У роботі «Втеча від свободи» Фромм описав механізми такої «втечі».

1. Авторитаризм — тенденція відмовитися від незалежності своєї особистості, злити своє «Я» з ким-небудь або чим-небудь зовнішнім для здобуття сили, якої бракує самому індивіду. Він проявляється у прагненнях до підпорядкування і панування, в мазохістських і садистських тенденціях: почутті неповноцінності, прагненні здобути владу над людьми, експлуатувати їх і змушувати страждати.

2. Руйнівність — спроба подолати почуття неповноцінності, знищуючи або підкоряючи інших, спосіб порятунку від нестерпного почуття безсилля. Деструктивність, націлена на усунення всіх об'єктів, з якими індивіду доводиться себе порівнювати, є реакцією на тривогу, викликану будь-якою загрозою життєвим інтересам, подоланням скутості та ізолюваності.

3. Автоматизуючий конформізм — прагнення перестати бути собою. Людина повністю засвоює тип особистості, запропонований їй загальноприйнятим шаблоном, і стає такою, якою її хочуть бачити інші. Зникає відмінність між власним «Я» і навколишнім світом, а разом з тим і усвідомлений страх перед самотністю і безсиллям.

На противагу механізмам «втечі від свободи» існує досвід позитивної свободи, завдяки якій можна позбутися почуття самотності та відчуженості, бути автономним й унікальним, не втрачаючи відчуття єднання з іншими людьми. Однією з головних умов такого існування Фромм розглядав любов, яку трактував у широкому сенсі як мистецтво, рівнозначне мистецтву жити.

Соціокультурна теорія К. Хорні

У своїх ідеях Карен Хорні бачить не абсолютно новий підхід до розуміння особистості, а розвиває ідеї Фрейда щодо психологічної системи. Вона заперечує проти уявлень Фрейда про те, що вирішальним фактором жіночої психології є заздрість до пеніса. Хорні вважала, що жіноча психологія заснована на нестачі довіри і надзначущості відносин любові. Едіпів комплекс Хорні пов'язує не з сексуально-агресивним конфліктом між дитиною і батьками, а з тривогою, що виникає у зв'язку з базовими порушеннями у відносинах дитини з матір'ю і батьком. Таким чином, згідно з її переконаннями, вирішальним фактором у розвитку особистості є соціальні відносини між дитиною і батьками. Для дитинства характерні дві потреби: потреба у задоволенні (охоплює всі основні біологічні потреби); потреба в безпеці (любов і тепло у ставленні до дитини).

Головне поняття Хорні — базисна тривога, яка визначається як почуття ізоляції та безпорадності дитини у потенційно ворожому світі. Все те, що у відносинах з батьками руйнує відчуття без-

пеки у дитини, призводить до базисної тривоги. Якщо дитина відчуває любов і прийняття себе, вона відчуває себе в безпеці та швидше за все буде розвиватися нормально. Якщо вона не відчуває себе в безпеці, у неї розвивається ворожість по відношенню до батьків, і ця ворожість, трансформувавшись у базальну тривогу, буде спрямовуватися на кожного. Виражена базисна тривога у дитини веде до формування неврозу у дорослого.

Щоб впоратися з почуттями недостатньої безпеки, безпорадності та ворожості, які властиві базисній тривозі, дитина часто змушена вдаватися до різних захисних стратегій. Хорні описала десять таких стратегій, драйвів, які дістали назву *невротичних потреб*.

1. Невротична потреба в любові та схваленні. Ця потреба характеризується бажанням приносити іншим задоволення і відповідати їхнім очікуванням.

2. Невротична потреба в «партнері-опікуні». Надмірна залежність від інших і страх отримати відмову або залишитися на самоті.

3. Невротична потреба у вузькому обмеженні життя. Перевага такого життєвого стилю, при якому першочергове значення мають обмеження і встановлений порядок; невимогливість, вдовольнятися малим і підпорядкування іншим.

4. Невротична потреба в силі. Ця потреба проявляється у прагненні до сили заради самої сили, неповагою до інших, презирством до слабкості.

5. Невротичне прагнення експлуатувати інших.

6. Невротична потреба в значущості. Самооцінка визначається рівнем публічного визнання.

7. Потреба в тому, щоб бути об'єктом захоплення. Бажання отримувати захоплення від інших, прагнення створити прикрашений образ себе.

8. Невротичне прагнення до особистих досягнень. Такі люди хочуть бути кращими за всіх і спрямовують себе до дедалі більших досягнень, що є наслідком базової відсутності почуття безпеки.

9. Невротична потреба в самодостатності та незалежності. Уникнення будь-яких відносин, дистанціювання від людей.

10. Невротична потреба в досконалості та бездоганності. Спроби бути морально непогіршним і бездоганим у всьому; підтримка враження досконалості й добродетельності.

Ці потреби присутні в усіх людей. Вони допомагають справлятися з почуттями знедоленої людини, ворожості та безпорадності, неминучими в житті. Однак невротик використовує їх негнучко. Він примусово покладається лише на одну з усіх можливих потреб. Здорова людина легко заміняє одну іншою, якщо цього потребують мінливі обставини.

У більш пізній роботі Хорні ділить ці потреби на три групи:

- 1) рух до людей — потреба в любові;
- 2) рух від людей — потреба в незалежності;
- 3) рух проти людей — потреба в силі.

Кожна з цих груп є базовою орієнтацією по відношенню до інших і себе. У відмінності цих орієнтацій Хорні бачить основу внутрішнього конфлікту. Невротик створює одну з цих тенденцій, заперечуючи і витісняючи інші, тимчасом як здорова людина може вирішити конфлікти шляхом інтеграції трьох орієнтацій, оскільки ті не є взаємовиключними.

Теорія первинної травми О. Ранка

Теорія створена в концептуальній рамці глибинної психології. Отто Ранк першим із психоаналітиків застосував метод тлумачення для аналізу символічної продукції колективної творчості, літератури і мистецтва. Вчений не поділяв детерміністську парадигму теорії Фрейда. У його розумінні особистість не детермінована у своєму розвитку.

Одним з центральних понять Ранка є травма народження — несвідомі переживання людини, пов'язані з її появою на світ. Вчений вважав, що травма, отримана при народженні, є причиною виникнення неврозів, а переживання страху народження — першою рецепцією, прообразом переживань усіх наступних ситуацій небезпеки. На основі цієї травми у людини виникають різного роду фантазії, важливе місце серед яких посідає фантазія про повернення в материнське лоно. У внутрішньоутробному стані майбутня дитина органічно з'єднана з матір'ю. Подальше порушення цієї гармонії між матір'ю і дитиною при народженні ви-

кликає в неї тривогу. Незахищеність дитини перед зовнішнім світом може стати причиною того, що у неї виникає прагнення повернутися у первісний стан, а неможливість здійснення цього веде до появи неврозу.

Розвиток особистості пов'язаний з двома конфліктуючими тенденціями: страхом життя і страхом смерті. Перша пов'язана з тенденцією до індивідуалізації, відокремлення від інших, друга — зі злиттям, залежністю.

З його розуміння травми народження та її наслідків для життєдіяльності людини випливали важливі висновки концептуального і терапевтичного характеру. У концептуальному відношенні йшлося про перегляд основних положень класичного психоаналізу:

- страх кастрації почав розглядатися в плані символічного вираження первинної травми (народження дитини) і вторинної травми (відлучення дитини від материнських грудей);

- комплекс Едіпа — з точки зору здійснюваних людиною спроб повернення в утробу матері (перенесення внутрішньоутробного задоволення на заряджені тривожністю геніталії);

- страх інцесту і відповідні заборони — як те, що протистоїть фантазіям про повернення в матку.

Якщо заборони проти інцесту виводилися З. Фрейдом з історії первісної людської орди і співвідносилися з фігурою батька, то О. Ранк звертався не стільки до філогенезу, якій розглянуто через призму психоаналітично зрозумілого батьковбивства, скільки до онтогенезу, пов'язаного з народженням дитини. Страх інцесту почав сприйматися нею як повторення страху народження, основною фігурою виявлявся не батько, а мати. Для О. Ранка батько є тільки приводом для відповідного перенесення страху, тимчасом як головним страхоприпулком стає саме мати.

Розглядаючи різні співвідношення між волею людини, зовнішніми заборонами і внутрішніми ідеалами, Ранк виділив три стадії, або рівні, можливого розвитку індивіда, що відповідають типу свідомості обов'язку, свідомості провини і самосвідомості особистості.

Перший рівень характеризується орієнтацією на зовнішній світ і відповідає адаптації Я в ньому.

Другий рівень пов'язаний зі сприйняттям індивідом зовнішніх заповідей і норм як примусу, яким він намагається протистояти, і відчуттям неможливості затвердження ідеалів, відповідних його Самості, що породжує у нього почуття провини по відношенню до суспільства і усвідомлення провини по відношенню до самого себе.

Третій рівень характеризується затвердженням індивідом своїх власних внутрішніх ідеалів, створених Самістю, які добровільно сприймаються як необхідні заповіді.

Відповідно перший тип людини (адаптивний) потребує зовнішнього примушення, другий (невротичний) захищається від зовнішнього або внутрішнього примусу, третій (творчий) завдяки своїй свободі долає примус. Ідеал середньої (адаптивної) людини полягає в тому, щоб бути як інші люди. Ідеал невротика — бути самим собою, яким він є, а не таким, яким його хочуть бачити інші люди. Ідеал творчої людини — справжній ідеал, що дозволяє індивіду стати тим, ким він хоче бути.

У терапевтичному плані концепція травми народження вела до можливості скорочення термінів аналізу. Ранк вважав, що слід дозволити пацієнтові, який за допомогою неврозу втік від фіксації на матері, повторити і зрозуміти травму народження з подальшим її розв'язанням у процесі аналізу перенесення, в результаті чого сексуальні конфлікти і почуття провини можуть бути дозволені без втручання механізму регресії. Виходячи з цих уявлень, вчений висунув ідею обмеженої в часі терапії («лімітованої терапії»), пов'язаної не тільки зі скороченням тривалості аналізу, а й з визначенням аналітиком конкретного терміну завершення терапії, а також повідомлення про це пацієнту. Передбачалося, що знання пацієнта про точний термін закінчення лікування повинно сприяти встановленню терапевтичного альянсу між ним і аналітиком, послужить стимулом для його інтенсивної роботи в процесі терапії, викличе підвищене почуття відповідальності за все, що відбувається з ним.

Говорячи про психоаналітичну терапію, Ранк вважав, що у своїй завершальній фазі процес зцілення є для пацієнта свого роду новим народженням.

У 30-х рр. Ранк ввів зміни у свої уявлення щодо неврозів. Він почав більше приділяти уваги проблемам розвитку психіки і

становлення індивідуальності. Вчений виходив з того, що в процесі розвитку індивідуальності відбувається активізація травми народження, яка сприяє виникненню почуття самотності, покинутості. Ці почуття влітаються в контекст переживання травматичного досвіду свободи. Таким чином, невроз можна розглядати як ту плату, яку доводиться платити людині за свою свободу.

Его-психологія. А. Фрейд

Погляди Анни Фрейд дуже вплинули на розвиток Его-психології. Вона запропонувала концепцію «ліній розвитку», що розуміються як набір потенціалів, які розгортаються поступально. Послідовність кроків зовнішнього розвитку відображає формування глибинних психічних структур. Це допомагає краще зрозуміти, яким шляхом прямує і вдосконалюється пристосування дитини до світу, розвиток її незалежності.

А. Фрейд розвиток особистості уявляла як розвиток Его. Перша стадія — оральна — починається з того, що дитина є володарем потужного Ід і слабкого Его. Принцип задоволення і принцип реальності вступають у конфронтацію, і дитині на допомогу приходять батько, який доповнює Его. Допомога полягає в тому, що об'єкт бере на себе ті функції, які у самому Его ще не сформовані, функції, які покликані запобігти конфлікту між Ід і навколишньою дійсністю.

Его виявляється у владі одночасно двох напружень, що виникають:

- 1) інстинктивне напруження — між Его та Ід;
- 2) об'єктне напруження — між Его і об'єктом.

Якщо, як у першій ситуації, союз виникає між Его та Ід, то головним регулятором поведінки дитини буде страх перед покаранням. Це буде єдине, що стримуватиме дитину від проступків.

Якщо ситуація більш сприятлива, і Его укладає союз з об'єктом проти власного Ід, тоді в разі допущення будь-якого звинуваченого проступку дитина буде відчувати не страх покарання, а сором — як напруження між Его і вимогами об'єкта.

Якщо відбувається інтерналізація вимог об'єкта, тобто Супер-Его, тоді контроль з боку об'єкта вже не потрібен, і регулятором

поведінки стає почуття провини як найбільш зрілий регулятор поведінки з точки зору класичного психоаналізу.

Далі настає едіпова фаза, яку А. Фрейд розглядає дуже близько до класичної точки зору, додаючи лише те, що едіпова фаза — це фаза, на якій любов дитини до батьків і задоволення від спілкування з ними захмарюються фантазіями про смерть батьків, а любов затьмарюється почуттям провини.

Завдання батьків, дитина яких знаходиться в едіповій фазі, якомога більш терпимо і толерантно ставитися до її інстинктних виплесків, тому що якщо батьки ставляться до цих виплесків надмірно фруструючим чином, то вони закладають основу майбутньої невротичної симптоматики.

Латентний період пов'язаний з фізіологічно зумовленим спадом інстинктної активності. У цьому А. Фрейд розходилася поглядами з більшістю психоаналітиків, які вважали, що енергія Ід завжди одна і та ж.

Підлітковий період: А. Фрейд говорила, що з початком підліткового віку весь розвиток починається заново. Увесь підлітковий період — це період постійної боротьби між Его та Ід.

Результат боротьби залежить від трьох чинників:

- 1) сила імпульсів Ід;
- 2) конституціональна, вроджена толерантність Его до імпульсів;
- 3) асортимент і розвиненість психічних захистів, які є в розпорядженні Его.

А. Фрейд називає два специфічних захисти, що виникають у підлітковому періоді, — це аскетизм та інтелектуалізація. Вони націлені на зниження тривоги перед сексуальними імпульсами.

Пізніше А. Фрейд переглянула свою теорію розвитку, розділивши перший рік життя на три фази:

1. Стадія біологічної єдності матері і немовляти, 0–4 міс. На цій стадії дитина сприймає іншого як об'єкт, ще не має кордонів між я і не-я, завдання — забезпечити задоволення всіх потреб.

2. Стадія вибору об'єкта, 4–8 міс. На цій стадії дитина починає розрізняти себе й іншу людину, активно шукає взаємодії з іншою людиною, вступає в невербальний діалог (посмішкою, ді-

ями). Але це ще не справжні об'єктні відносини, оскільки вибір об'єкта регулюється не з боку Его, а з боку Ід.

3. Стадія постійності об'єкта, з 7–8 міс. Лібідинальний катексис остаточно закріплюється за однією особою — матір'ю.

Подальші стадії розвитку в рамках цієї пізнішої концепції А. Фрейд описує як, з одного боку, послідовне дозрівання сексуальної потреби (аж до завершення підліткового розвитку), а з іншого — який внесок в нього роблять Его і навколишні об'єкти.

Психоаналітична концепція адаптації особистості Х. Хартманна

Завдяки розвитку Его-психології, відбувається підвищення інтересу до проблеми адаптації, пристосування особистості до умов зовнішньої реальності. Хайнц Хартманн зазначає, що не всяка адаптація до середовища, не всякий процес навчання і дозрівання є конфліктними: процеси сприйняття, мислення, мовлення, пам'яті, творчості, моторний розвиток дитини і багато іншого може бути вільним від конфліктів. Вчений вводить поняття «вільна від конфліктів сфера Его» для позначення тієї сукупності функцій, яка в кожен дану хвилину впливає на сферу психічних конфліктів. «Я» стало в теорії Хартманна центральною інстанцією, що складається з двох компонентів. Одна частина «Я» незалежна, не є наслідком конфлікту між Воно і Над-Я і формується поступово, слідуючи за етапами організацій психіки. Це «автономне Я», яке потрібно зміцнювати, щоб допомогти пацієнтові протистояти труднощам, які виникають при контакті із зовнішнім світом.

Поряд з цим «Я» виступає носієм «нейтралізованої» енергії, що є результатом знищення агресивності потягами лібідо. Хартманн перетворив «Я» в нейтральну інстанцію. Він створив концепцію про вроджене коріння розвитку «Я», що існує незалежно від інстинктивних потягів у формі «апаратів первинної автономії» перцепції, мобільності та пам'яті. З часом ці фізіологічні задатки починають регулюватися психічними процесами, вони не розвиваються на ґрунті внутрішнього конфлікту, а скоріше служать цілям адаптації та оволодіння, однак можуть брати участь в інстинктивних і конфліктних процесах, як, наприклад, у випад-

ку, коли візуальне сприйняття сексуалізується, що веде до істеричної сліпоты. Ці первинні автономні функції є філогенетичними гарантами координації щодо «середнього очікуваного оточення». З плином часу інші функції «Я», що мають відношення до конфлікту і захисту, можуть піддатися зміні шляхом десексуалізації та автоматизації, тобто можуть втратити інстинктивну якість і стати корисними в адаптивному сенсі. Їх називають вторинними автономними функціями. Як первинні, так і вторинні автономні функції забезпечують фундамент відносної автономії «Я» від потягів і тим самим служать адаптивним цілям.

Хартманн вводить поняття «соціальна поступливість» для позначення того явища, коли соціальне середовище ніби виправляє порушення адаптації таким чином, що неприйнятні в одних соціальних умовах форми поведінки стають прийнятними в інших. Він проводить відмінність між адаптацією як процесом і адаптованістю як результатом цього процесу. Добре адаптованою є та людина, у якої продуктивність, здатність насолоджуватися життям і психічна рівновага не порушені. У процесі адаптації активно змінюється як особистість, так і середовище, в результаті чого між ними встановлюються відносини адаптованості. Сучасні психоаналітики розрізняють два різновиди адаптації:

а) алопластична адаптація здійснюється тими ж змінами у зовнішньому світі, які людина робить для приведення його у відповідність зі своїми потребами;

б) аутопластична адаптація забезпечується змінами особистості (її структури, умінь, навичок тощо), за допомогою яких вона пристосовується до середовища. До цих двох психічних різновидів адаптації Хартманн додає ще один: пошук індивідом такого середовища, яке сприятливе для функціонування організму.

Р. Спітц: справжні об'єктні відносини

Рене Спітц був піонером дослідного спостереження за немовлятами, спрямованого на поліпшення розуміння ранніх об'єктних відносин і того, як взаємодія з іншими впливає на походження і функціонування психічних структур. Незабаром після Другої світової війни Спітц провів низку спостережень за немовлятами у дитячих будинках і притулках, де вони отримували від осо-

би, яка постійно їх обслуговує, достатньо фізичного піклування, але мало стимуляції та любові, і дійшов висновків, що відсутність поряд із немовлятами матері призводить до руйнівних наслідків. Крім порушення об'єктних відносин, Спітц документально продемонстрував у цих немовлят розлади інстинктивного життя, Его, когнітивного і моторного розвитку і показав, що в екстремальних випадках позбавлення матері призводить до смерті дитини.

Вчений дійшов висновку, що афективна взаємність між матір'ю і немовлям стимулює немовля і дозволяє йому досліджувати навколишній світ, сприяє розвитку моторної активності, когнітивних процесів і мислення, інтеграції та формуванню навичок. Він розумів взаємність матері і немовля як складний багатозначний невербальний процес, який впливає як на немовля, так і на матір, включає афективний діалог, який є чимось більшим, ніж прихильність дитини до матері та зв'язок матері з немовлям.

Спітц також приділив особливу увагу раннім стадіям розгортання об'єктних відносин і компонентів, необхідних для встановлення лібідного об'єкта (немовля явно віддає перевагу матері порівняно з іншими об'єктами). Вчений сформулював три стадії формування лібідного об'єкта:

- передоб'єктна або безоб'єктна стадія, що передує психологічним стосункам;
- стадія попередників об'єкта, що починається з соціальної посмішки у два або три місяці й пов'язана з початком психологічних відносин;
- стадія власне лібідного об'єкта.

Його особливо цікавили чинники здорового розвитку Его, сформовані у цих послідовних досягненнях.

Для опису стадій дозрівання особистості людини в ранньому дитинстві вчений запропонував теорію «організаторів психіки» — чинників, які керують процесом переходу від колишнього рівня розвитку до наступного. Відповідно до цієї теорії, таких організаторів три, їм відповідають три видимих індикатори розвитку психіки:

- реакція усмішки, яка з'являється у тримісячному віці; посмішка є індикатором того, що дитина відкрила для себе існування Я і не-Я й готова до встановлення взаємовідносин;

— «страх стороннього» — тривожність восьмимісячних; виникає здатність відрізнити знайомих і близьких людей, зростає роль соціально-психологічного та емоційного впливу оточуючих на розвиток особистості дитини;

— виникнення негативного жесту і слова «ні»; це відбувається, коли дитині виповнюється близько півтора року, і сигналізує про початок складної розумової роботи, можливості замінити дію комунікацією; усі загальні слова, які дитина використовувала до 18 міс., були зверненнями, висловлювали її потреби, а слово «ні» має характер опису, це елемент мови дорослого.

Ці три початкові стадії психологічного розвитку мають надзвичайне значення: вони є передлюдськими східцями на шляху до олюднення. Порушення розвитку на будь-якій з цих стадій виражається у використанні більш ранніх способів впливу на оточуючих, перешкоджає встановленню людських соціальних відносин. Спітц наголошував, що розвиток є одночасно і кумулятивним і епігенетичним: тобто, кожна фаза розвитку надбудується над попередньою незалежно від того, патологічним або нормальним був шлях розвитку; і наступні стадії містять важливі й нові психічні утворення, яких не було в попередніх фазах.

Хоча окремі положення цієї теорії піддавалися критиці, вона стала основою для подальших досліджень найбільш складного для вивчення періоду становлення людської особистості.

Епігенетична теорія Е. Еріксона

Назва теорії походить від грецьких слів “*epi*” — над, понад, після і “*genesis*”, що означає походження. Відповідно до моделі Еріка Еріксона, людське існування залежить від трьох взаємопов’язаних процесів: біологічного, психічного і соціального. На думку вченого, для кожної стадії життєвого циклу характерне специфічне завдання, яке висувається суспільством. Суспільство визначає також зміст розвитку на різних етапах життєвого циклу.

Запропонована Еріксоном епігенетична матриця є аналогом подальшого розвитку уявлень Фрейда про психосексуальні фази

становлення суб'єкта. В основі епігенетичного підходу лежать два припущення:

1) особистість розвивається за східцями, які зумовлюються готовністю індивіда проявляти інтерес до соціального середовища, пізнавати його і взаємодіяти з ним;

2) суспільство прагне до такого устрою, який відповідає даній готовності індивіда і заохочує безперервну тенденцію до взаємодії, намагаючись забезпечити послідовність розкриття його потенціалу.

Відповідно до цих припущень, у роботі «Дитинство і суспільство» Еріксон запропонував епігенетичну матрицю, що відображає вісім психосоціальних стадій розвитку людини:

0–1 рік — раннє дитинство, соціальна якість — надія; основний конфлікт між довірою й недовірою;

1–3 роки — пізніше дитинство (ранній вік), соціальна якість — воля; основний конфлікт між самостійністю і соромом;

3–5 років — вік гри, соціальна якість — цілеспрямованість; основний конфлікт — ініціативність і почуття провини, відсутність ознак статеворольової поведінки;

5–11 років — середнє дитинство, соціальна якість — компетентність прагнення до досягнення; основний конфлікт між працьовитістю і почуттям власної неповноцінності;

11–20 років — статєва зрілість, юність, соціальна якість — вірність; основний конфлікт між єгоїдентичністю і дифузїєю ідентичності;

20–40 (45) років — рання дорослість, соціальна якість — любов; основний конфлікт між інтимністю та ізоляцією;

40 (45)–60 років — середня дорослість, соціальна якість — турбота; основний конфлікт між творчістю і стагнацією;

60–75 років — похилий вік, соціальна якість — мудрість; основний конфлікт між єго-інтеграцією і відчаєм. Основний психічний процес — інтроспекція.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «особистісного» та «колективного» несвідомого.
2. Що таке архетип?

3. Поясніть поняття «процес індивідуації».
4. У чому полягає специфіка раціональних функцій особистості?
5. У чому полягає діалог індивіда із середовищем?
6. Розкрийте основні положення індивідуальної психології А. Адлера.
7. Опишіть механізми втечі від свободи за Е. Фроммом.
8. Які невротичні потреби сформулювала К. Хорні?
9. Що таке «первинна травма»?
10. Охарактеризуйте специфіку розвитку дитини за А. Фрейд.
11. Чому Е. Еріксон назвав свою теорію епігенетичною?

Теми рефератів

1. Постфрейдівські концепції розвитку особистості. Внесок А. Фрейд, А. Адлера.
2. Основні напрями і психотерапевтичні моделі пост'юнгіанства.
3. «Жіноча психологія» у дослідженнях К. Хорні, її значення для розвитку «культурної» теорії психоаналізу.
4. Соціокультурний підхід Е. Фромма.
5. Народження міфу з позиції аналітичної психології.
6. Індивідуація як можливість культурного існування і розвитку сучасної людини. Феномен «психологічної культури».
7. Г. С. Салліван: концепція тривоги, індивід і суспільство.
8. Г. Олпорт: внесок у психоаналітичне вчення.
9. Характер-аналіз В. Райха.
10. О. Ранк і його теорія первинної травми.

Тестові завдання

1. Ключове (і) поняття (я) аналітичної психології — це:
А — артефакт;
Б — архетип;
В — знак;
Г — символ.
2. К. Г. Юнг уявляв структуру особистості такою, що складається з компонентів:
А — Его, Ід, Супер-Его;
Б — несвідоме, підсвідоме, свідомість;
В — его, аніма, анімус;
Г — колективне несвідоме, особисте несвідоме, его.

3. За К. Юнгом, найбільш істотним показником розвиненості особистості є:

- А — розвинене Я суб'єкта;
- Б — подолання комплексу неповноцінності;
- В — набуття самості;
- Г — досягнення генітальної стадії розвитку.

4. Центр свідомості та один з ключових архетипів особистості, за теорією особистості К. Юнга, — це:

- А — еґо;
- Б — персона;
- В — тінь;
- Г — самість.

5. За А. Адлером, дані властивості особистості притаманні тільки деяким людям:

- А — почуття неповноцінності;
- Б — комплекс переваги;
- В — прагнення до переваги;
- Г — комплекс неповноцінності.

6. Поняття «комплекс неповноцінності» в наукову термінологію запровадив:

- А — К. Юнг;
- Б — А. Адлер;
- В — З. Фрейд;
- Г — К. Роджерс.

7. На думку К. Хорні, велика розбіжність між Я-реальним та Я-ідеальним:

- А — стимулює особистісний розвиток;
- Б — веде до депресії;
- В — веде до депресії у жінок та оптимізму у чоловіків;
- Г — веде до деменції.

8. На думку Е. Еріксона, процеси формування Я-концепції (еґо-ідентичності):

- А — переважно не усвідомлюються суб'єктом;
- Б — протікають в основному усвідомлено;
- В — мають не еволюційний, а революційний характер;
- Г — є найбільш істотним елементом психічного розвитку немовлят.

9. Хто описував людей, що живуть у злагоді з зовнішнім світом, але постійно охочими його поліпшити?

- А – А. Адлер;
- Б – К. Юнг;
- В – З. Фрейд;
- Г – Е. Фромм.

10. Одним з центральних понять О. Ранка є:

- А – психотравма;
- Б – травма сепарації;
- В – травма кастрації;
- Г – травма народження.

Тема 5. ТЕОРІЯ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН. СЕЛФ-ПСИХОЛОГІЯ

Зміст теми

Розвиток об'єктних відносин в теорії З. Фрейда, М. Кляйн, М. Малер • Британська школа об'єктних відносин: Д. Віннікотт, Р. Фейрбейрн, Г. Гантріп • Процеси формування внутрішньопсихічних структур • Сепарація-індивідуація в розвитку дітей • Сталість об'єкта • Д. Штерн і його цілісна теорія перших стадій розвитку об'єктних відносин • Теорія прихильності Д. Боулбі • Теорія первинних відносин з оточенням М. Балінта

Теорія об'єктних відносин в Его-психології — це психоаналітична теорія, в якій центральне місце відводиться потребі суб'єкта бути так чи інакше пов'язаним з об'єктами. Паралельно розвитку теорії об'єктних відносин відбувається розвиток поглядів:

- а) від моделі потягу до моделі відносин;
- б) від моделі розрядки потягів до персональної точки зору;
- в) від проникнення в суть несвідомих конфліктів (переважно едіпових) до факторів взаємин та їхньої значущості для терапії при усуненні ранніх дефектів, дефіцитів і затримок розвитку.

Теоретики об'єктних відносин виявляли особливий інтерес до ранніх років життя, оскільки вважали, що образ Я і образ об'єкта будуються з безлічі повсякденних афективних переживань, які супроводжують дитину з першого дня життя або навіть з більш раннього періоду.

З. Фрейд вказував, що сприйняття значущих інших і невдачі в стосунках з ними визначають природу, характер і функціонування інтрапсихічних структур. Раніше, в 1895 р., він сказав, що досвід винагороди і фрустрації з боку об'єкта міцно запам'ятовується. Цікавлячись розвитком у першу чергу теорії потягів, вчений зосередив свою увагу на прикладах винагороди та фрустрації при виникненні афективної травми (розрядка потягу), а також на то-

пографічній моделі, в якій об'єкт є засобом для пошуку і знаходження потягом свого задоволення. На початку життя об'єкт сприймається по відношенню до лібідинального задоволення; потягам пропонується шукати задоволення і якомога швидше перетворюватися в такі, що шукають об'єкти в контексті вже сформованих відносин.

Фрейд дотримувався думки, що об'єкт є вторинним по відношенню до потягу, проте саме потяг втілюється після сприйняття об'єкта, який може змінюватися на відміну від потягу і спочатку не пов'язаний з ним, але виявляється закріпленим тільки після того, як об'єкт стає придатним для задоволення потягу. Більше того, він вважав, що об'єкт не обов'язково є чимось стороннім для суб'єкта: він може бути еквівалентним частині його тіла.

У топографічній моделі Фрейд підкреслив патологічний вплив травматичного досвіду відносин з об'єктом. Там же він показав, як несвідомі бажання і фантазії можуть перетворювати нейтральні відносини з об'єктом в травматичні, залишаючи тривожні, руйнівні спогади. Ще раз він звернув увагу на поняття об'єкта, коли створював структурну теорію, де робив акцент на індивідуальному нетравматичному досвіді переживання об'єкта і на шляху, який пов'язує цей досвід з потягами, Его і Супер-Его. І хоча мова йшла більше про функціонування, ніж про структурні утворення, Фрейд зазначив, що ідентифікація з об'єктом є головним моментом у формуванні структур Его і Супер-Его.

Фрейд зробив важливе доповнення до теорії об'єктних відносин, коли переглядав теорію тривоги (1926). Він зауважив, що в ранньому дитинстві Его може бути легко «придушене» зовнішнім стимулом, але сказав, що коли дитина визначає свій досвід як зовнішній, то об'єкт, який сприймається, може покласти край небезпечній ситуації. Зміст цього страху переміщується із ситуації, пов'язаної зі страхом поглинання, у стан, зумовлений ситуацією втрати об'єкта. Оскільки дитяче Его безпорадне, регулятором тривоги стає об'єкт. Фрейд вважав, що недолік Его-функції у більш пізньому віці зумовлений одночасно силою інстинктивних імпульсів і слабкістю об'єктів в регуляції станів дитини. Він встановив відповідність між тривогою, яка пов'язана з об'єктами, і асоціативними фантазіями, що корелюють з фазами психо-

сексуального розвитку (страхи втрати об'єкта, втрати любові об'єкта, кастрації та покарання з боку Супер-Его). На закінчення вчений додав, що безпорадність і залежність дитини зумовлюють дитяче відчуття небезпеки і потреби бути коханим, які дитина проносить через все своє життя.

Британська школа об'єктних відносин: Р. Фейрбейрн і Г. Гантріп

Погляди Рональда Фейрбейрна мають багато спільного з фрейдистською теорією лібідо. Найбільш важлива відмінність між ними полягає в одному фундаментальному припущенні: лібідо, на думку Фейрбейрна, було направлене на пошук об'єкта (пошук інших) на противагу пошуку задоволення. Він стверджував, що не тільки лібідо націлене на пошук об'єкта, а й енергія і структура невіддільні одна від одної, тим самим вважаючи, що чиста особистість дитини складається з єдиного динамічного Его, яке є психосоматично цілим, незважаючи на її примітивність і недиференційованість.

Фейрбейрн описав схему розвитку об'єктних відносин, яка включає в себе три стадії:

I. Стадія інфантильної залежності, яка переважно характеризується установкою на те, щоб брати. Лібідинальна мета — оральна мета.

II. Стадія квазізалежності: перехід від інфантильної залежності до зрілої залежності, дихотомія і екстеріоризація інкорпорованого об'єкта.

III. Стадія зрілої залежності, яка переважно характеризується установкою на те, щоб віддавати прийняті, а також відкинути екстеріоризовані об'єкти.

Фейрбейрн вказував на те, що різні об'єкти привертають увагу на різних етапах розвитку; на його думку, материнська груди — частковий об'єкт — відповідає ранній оральній стадії I, тимчасом як мати з грудьми — цілісний об'єкт, до якого ставляться як до часткового об'єкта, відповідає пізній оральній стадії.

На стадії II фокус зміщується до цілісних об'єктних відносин більш високого порядку. Цей етап характеризується посилюванням тенденції до відмови від установки на інфантильну залеж-

ність і до прийняття установки на зрілу залежність, де формуються цілісні об'єкти. На цьому етапі набувають важливості дві концепції — дихотомія об'єкта і захисні техніки. Дихотомія об'єкта може бути визначена як процес, коли вихідний об'єкт, на який одночасно спрямовані любов і ненависть, заміщається двома об'єктами — об'єктом, який приймається та на який спрямована любов, і об'єктом, який відкидається та на який спрямована ненависть.

Таке роздвоєння відкриває можливості для використання чотирьох альтернативних технік — нав'язливих дій, параноїдної, істеричної та фобічної.

На стадії III, зрілої залежності, фокус переміщається на диференціацію власного Я і розвиток здатності віддавати, а не тільки брати. Об'єкти, відповідні цій стадії, визначаються як цілісні об'єкти зі статевими органами. Дана стадія характеризується поступовим розширенням і розвитком взаємовідносин з об'єктами, починаючи з практично виняткових і надзвичайно залежних взаємин з матір'ю і просуваючись до надзвичайно складної системи соціальних взаємин усіх ступенів близькості.

Фейрбейрн вводить поняття грудей, які відкидають, спокушають і задовольняють. Якщо мати не в змозі дати гарного догляду, дитина відчуває напруження голоду, а груди, що не з'явилися, — це груди, які відкидають. При появі грудей, які годують, з появою яких не зникає напруження — це груди, що спокушають. У тому разі, якщо дитина насичується і засинає, — груди, які задовольняють.

Структура особистості. Згідно з розробленою Фейрбейрном теорією ендопсихічної структури, існує п'ять структурних факторів, два динамічних фактори і три рівні свідомості. Три рівні свідомості — це несвідоме, підсвідоме і свідомість. Ці рівні в основному відповідають рівням, які були запропоновані Фрейдом. Виділяються такі п'ять структурних факторів:

1. Центральне Его — первинна динамічна структура, з якої відбуваються інші психічні утворення.

2. Лібідинальне Его — похідне від Центрального Его, однак більш інфантильне, з меншим ступенем організації і більш прив'язане до інтерналізованих об'єктів.

3. Антилібідинальне Его — та частина Я, яка вступає у відносини з компенсаторним об'єктом, що відкидає.

4. Об'єкт, який відкидає.

5. Об'єкт, який збуджує.

Інтерналізований поганий об'єкт, тобто ті аспекти материнського об'єкта, що не приносять задоволення, поділяються на два: об'єкт, який відкидає, і об'єкт, який збуджує. Це робиться з метою контролювати той об'єкт, який не дає задоволення. Об'єкт, який відкидає, розчаровує; об'єкт, який збуджує, приваблює, привертає.

Двома динамічними факторами є лібідо і агресія. Лібідо орієнтоване на об'єкт, агресія відмінна від лібідо, проте підпорядкована йому.

Психопатологія. Витоки психопатології можна знайти в проблемах, що виникли або на етапі інфантильної залежності, або в перехідному періоді розвитку. Проблеми на етапі інфантильної залежності можуть призвести до виникнення шизофренії та депресії. Проблеми під час перехідного періоду можуть призвести до невротичних розладів.

Гаррі Гантріп значною мірою був послідовником Фейрбейрна, проте він вніс суттєві доповнення в теорію об'єктних відносин.

Власним внеском Гантріпа в теорію і практику є розвиток концепції регресуючого Его, яке означає глибоку структурно самостійну частину складної особистості, існуючу в стійкому стані страху, слабкості, відстороненості та повної залежності. Таке Его є найбільш глибоко травмованою частиною особистості, будучи прихованою причиною всіх регресивних явищ.

Гантріп вважав, що створена ним концепція регресуючого Его пов'язана не тільки з теорією Фейрбейрна, але почасти й з деякими концепціями Віннікотта.

Для Гантріпа регресуюче Его є основою для виникнення психопатології. З огляду на це, основним об'єктом втручання є саме регресуюче Его. Вчений приділяв багато уваги теорії та терапії шизоїдної особистості (тут він виявився продовжувачем роботи Фейрбейрна), вважаючи, що шизоїдна проблема є наслідком поганих відносин з матір'ю на ранніх етапах розвитку дитини.

Д. Віннікотт вважав свою роботу продовженням зусиль З. Фрейда і М. Кляйн; у всякому разі, саме їхні ідеї послужили для нього теоретичною першоосновою. Разом з тим Віннікотт рухався у власному напрямку, відмінному від Фрейда або Кляйн, стверджуючи, що в основі Его немає Ід. Водночас на відміну від Фейрбейрна, Віннікотт визнавав наявність едіпової і доедіпової патології.

Взаємовідносини мати-дитина. Віннікотт акцентував на важливості взаємодії матері і дитини, яка є критичним фактором зростання і розвитку у дитини. Передбачалося, що дитина з'являється на світ з успадкованим потенціалом до зростання та розвитку, але не може бути реалізованою за відсутності материнської турботи.

Задовільна батьківська турбота минає три етапи, які перекривають один одного.

1. Утримання (holding).

2. Проживання матері разом з дитиною. На цьому етапі дитині нічого не відомо про функції батька (щодо створення умов для матері).

3. Батько, мати і дитина живуть усі втрьох.

Утримання, або холдинг, важливе поняття, мається на увазі дійсне фізичне утримання, а також догляд за дитиною. Таким чином, утримання є одночасно фізичним і психологічним. На стадії утримання відбуваються численні зміни, пов'язані з розвитком (наприклад, якісні зрушення в здатності індивіда до об'єктних відносин). Разом з тим без досить доброго утримання цього не відбувається, або вже досягнуті зміни не закріплюються.

Дитина рухається від абсолютної залежності через відносну до незалежності. Завдяки холдингу і турботі з боку матері, формується безперервність буття. Для опису догляду за дитиною використовуються такі терміни, як досить добрий догляд, досить гарне оточення, середнє очікуване оточення, а також оточення, що фасилітує. Ці визначення зовсім не означають, що оточення повинно бути досконалим, здатним задовольнити абсолютно всі потреби дитини; це неможливо. Навпаки, «досить добре оточення» здатне забезпечити постійний, стабільний, надійний, догляд — «досить добрий догляд». Це утримання/материнський догляд

приводить до встановлення перших об'єктних відносин дитини та її перших переживань задоволення інстинктів, включає їх і з ними співіснує. Саме материнський догляд в силу своєї природи є основою психічного здоров'я (або його відсутності) дитини в майбутньому.

Концепція Віннікотта істинної (справжньої) самості та помилкової (хибною) самості (1960) віддзеркалила його переконаність, що немовля з самого початку налаштоване на об'єкт. Справжня самість належить до тієї частини дитини, яка відчуває себе творчою, спонтанною і реальною. Хибна самість належить до частини дитини, заснованої на слухняності, підпорядкуванні. За умови «досить доброго» догляду створюється можливість для виникнення справжньої самості, а за його відсутності розвивається помилкова самість.

Досліджуючи те, як немовля використовує мати для досягнення незалежного функціонування, Віннікотт (1953) запровадив уявлення про транзиторні (перехідні) феномени. Він припустив, що транзиторний об'єкт є символом, який допомагає встановити зв'язок «я і не-я» тоді, коли немовля усвідомлює розлуку.

Перехідний об'єкт наділений двома характеристиками:

- 1) символізує материнську грудь як перший об'єкт відносин;
- 2) передує тестуванню реальності. Перехідний об'єкт служить для сепарації того, що не належить до Я дитини.

Є одне правило: перехідний об'єкт не можна віднімати у дитини насильно, вона його потребує, це означає, що її остаточна сепарація від навколишнього світу ще не відбулася. Відібравши об'єкт, батьки спровокують сепараційну травму.

Перехідна сфера наповнена змістами, які Віннікотт називає ілюзіями, на відміну від сфери внутрішнього світу, яка наповнена фантазіями, і сфери реальності, наповненої реальними об'єктами. Ілюзія — це те, що свідомо сприймається суб'єктом як відмінне від реальності, але при цьому наділене всіма властивостями такої реальності.

Теорія об'єктних відносин М. Кляйн

Мелані Кляйн була однією з творців дитячого психоаналізу. Хоча і до неї були роботи з дитячого аналізу (почалися Фрейдом з аналізу «Маленького Ганса» і тривали з А. Фрейд), саме Кляйн

вперше розробила техніку і методику аналізу дітей різного віку. Вона розглядала гру дітей як аналог вільних асоціацій дорослих, вважаючи, що у грі дитина висловлює свої проблеми, досвід, бажання, фантазії.

Раніше було прийнято вважати, що маленька дитина має слабку і не сформоване Супер-Его, яке необхідно посилювати в процесі аналітичної роботи. Аналізуючи маленьких дітей, Кляйн виявила, що Супер-Его дитини дуже жорстке, навіть жорстоке, засноване на ранніх фантазіях переслідування. Отже, немає необхідності в зміцненні Супер-Его виховними методами, але, навпаки, необхідно зробити його не таким жорстким, щоб воно було здатне інтегруватися в Его.

Особливий інтерес Кляйн протягом усього її життя привертала негативні, руйнівні почуття і бажання людини: ненависть, заздрість, жадібність. Поряд з цим Кляйн у своїх роздумах про погану і добру матір, ненависть і любов, заздрість і подяку постійно наголошувала на важливості любові, її значенні для розвитку людини, що долає свої агресивні почуття, які порушують взаємодію з об'єктивним світом.

Теорія розвитку особистості й міжособистісних відносин немовляти і малої дитини. Кляйн визначила, що відносини немовляти і маленької дитини з матір'ю та іншими людьми є головною умовою і джерелом розвитку особистості, і навіть просто фізичного виживання дитини. На думку Кляйн, у прагненні включено уявлення про об'єкт, що виражається у дитини в дуже ранніх і примітивних несвідомих фантазіях. Первинні фантазії завжди належать до якогось об'єкта, ґрунтуючись на інтенсивних імпульсах потягу.

Вона висунула положення про те, що стадії психосексуального розвитку не є хронологічно закріпленими, послідовними етапами розвитку, які змінюються, але присутні у кожній дитини з самого народження як тенденції. Вона встановила, що ранні стадії едіпового конфлікту починають проживатися немовлям ще при годуванні грудьми, тоді ж виникає і раннє Супер-Его.

Параноїдно-шизоїдна позиція (перші 3–4 міс.). Втрачаючи комфорт і безпеку внутрішньоутробного стану, дитина потрапляє у світ, який зустрічає її безліччю небезпек і фрустрацій: вона від-

чуває голод, холод, піддається стресам, пов'язаним із доглядом за її тілом тощо. Цей світ уявляється ворожим. Інстинкт смерті, який, як вважала Кляйн, поряд з інстинктом життя починає свою роботу з перших моментів життя дитини, змушує її відчувати страх бути зруйнованою зсередини за рахунок власної агресії (страх анігіляції). Першим способом впоратися з цим страхом стає механізм проєкції. Дитина проєктує свою агресію на зовнішнє джерело, яким на перших етапах її розвитку є материнська груди (вона ще не може сприймати мати як цілий об'єкт), яка в результаті цього перетворюється на таку, що переслідує. Це перші об'єктні відносини немовляти з частковим об'єктом. Проте воно приписує материнській груді не тільки погані властивості, пов'язані з фрустрацією і агресією: стан задоволення від годування, відчуття комфорту так само співвідносяться з материнською груддю. Виникають два образи з протилежними характеристиками: погана і добра. Его розщеплюється у ставленні до об'єкта. За допомогою механізму інтроєкції в психіці немовля виникають образи поганих і добрих грудей, з якими воно буде відносини. Ще одним механізмом, що дозволяє знизити тривогу, яка виникає як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел, є всемогутній контроль, при якому немовля збільшує розщеплення об'єкта до такої межі, що його погані властивості знищуються або заперечуються. Проективна ідентифікація також допомагає дитині знизити рівень тривоги, але призводить до порушення кордонів між собою і об'єктом, до відчуття зовнішнього об'єкта як поганого, як тієї частини себе, яка переслідує, і навпаки. Інтроєктивна ідентифікація — протилежний процес, при якому об'єкт поміщається всередину за допомогою фантазії інкорпорації.

Усі ці захисти мають дезінтегруючий характер, проте з самого початку тілесна присутність матері, звичний ритм її серця, запах, звук голосу тощо визначають можливість інтеграційних процесів. Добрий догляд за немовлям збільшує частоту переживання комфорту і створює умови, за яких розщеплення буде не настільки необхідним. У ці моменти процеси інтеграції в Его немовля превалюють.

Депресивна позиція (4–9 міс.). Наступний етап розвитку Кляйн назвала депресивною позицією. Для неї характерне цілісне сприйняття себе і об'єкта, реалістичне визнання в собі та в інших лю-

дях як хороших, так і поганих сторін. Успішне проходження цієї позиції дозволяє відчувати провину за свої агресивні й руйнівні почуття і бажання пом'якшувати свою ненависть любов'ю і відшкодовувати заподіяні своїми вчинками шкоди. Поряд з частковими об'єктами все більше місце у психіці дитини починає займати образ матері, з притаманними їй характеристиками: голосом, запахом, ритмом серця, звуком кроків, посмішкою. Образ доброї груді, посилений образом доброї матері, стають сильним захистом від тривоги, і дитина все менше потребує розщеплення об'єктів. І внутрішні, і зовнішні об'єкти тепер можуть наділятися і добрими і поганими якостями. Якщо дитина може сприймати свої амбівалентні почуття до об'єкта, то значить Его досить інтегроване і розщеплення як захист втрачає свою актуальність. Це є важливим кроком у розвитку психіки.

Однак виникає інша проблема: немовля боїться небезпек, прихованих у ньому по відношенню до об'єкта. Якщо раніше воно захищало улюблений об'єкт, розщеплюючи його і направляючи агресію на поганий, то тепер воно повинне захистити від своєї деструктивної жадібності об'єкт, одночасно і улюблений, і невідчужуваний. У стані фрустрації немовля може і реально, і в уяві заподіювати шкоду і груді і матері. Якщо мати у цей час мало буває з ним, то його фантазії про власну руйнівність знаходять підтвердження в реальності: воно може переживати відсутність матері як результат своєї агресії до неї. Непереносимість цих почуттів дитиною пов'язана не тільки з тим, що убитий улюблений об'єкт, але і з тим, що втрачається також і внутрішній об'єкт, залишаючи відчуття порожнечі, скорботи, безпорадності й провини. Дитина відновлює, оживляє об'єкт, заповнює заподіяну шкоду своєю всемогутньою фантазією, тобто виробляє репарацію — фантазійне або реальне відшкодування фантазійно або реально заподіяної шкоди. Безліч разів повторена репарація дозволяє дитині знайти більше довіри як до оточуючих, так і до самої себе і робить всемогутність непотрібною. Це закладає фундамент нормального розвитку: знижується тривога переслідування, пов'язана із зовнішніми і внутрішніми об'єктами, посилюється значення добрих внутрішніх об'єктів, що збільшує безпеку і підсилює Его. Депресивна позиція — це початок тестування реальності.

Тепер дитина може вже не так широко користуватися проекцією для зниження тривоги. Інтроекція стає переважаючою: вона хоче утримати добрий об'єкт всередині себе, тому що саме це робить її сильнішою і кращою. Пригнічуючи свої почуття і відвертаючись від значущих об'єктів, вона контролює свої лібідинальні й агресивні імпульси, спрямовані на них. Запобігаючи небезпеці, яка загрожує об'єкту, за допомогою системи маніакальних захистів, утримуючи депресивну тривогу на відстані, дитина не переробляє депресивні почуття, а уникає їх.

Поступово вона починає відрізняти реальні фрустрації від уявних і її внутрішній світ стає більш спокійним. Її власні агресивні почуття так само прив'язуються до реальних обставин, і це знижує почуття провини. Більш реалістичні відносини з оточуючими підтверджують, що вони люблять її. У цій більш безпечній ситуації «добрі» об'єкти займають все більш міцне становище у внутрішньому світі дитини. В результаті багатьох процесів, властивих цій позиції, дитина виявляється здатною переживати депресивні почуття, а не уникати їх. Це веде до формування нормального почуття провини і здатності до співпереживання.

Едіпальний конфлікт. Кляйн вважала, що едіпів комплекс вступає в дію в середині першого року. Ці зміни дозволяють дитині розширити арсенал засобів, який використовується для боротьби з депресивною тривоگوю. Батько, як цілісний і частковий об'єкт, стає у фантазіях дитини альтернативним джерелом задоволення в боротьбі з оральною фрустрацією. На думку Кляйн, в психіці дитини існує несвідоме знання про піхву матері й пеніс батька. Наявні з найраніших етапів розвитку генітальні бажання, спрямовані на матір і батька, об'єднуються з оральними і в такому вигляді існують по відношенню до батьківського пеніса, яким в уявленнях дитини володіє мати. У дитини виникають ревності. Немовля вибудовує з цим новим частковим об'єктом відносини, як і з груддю і, таким чином, в його внутрішньому світі тепер знаходяться образи поганих і добрих грудей, матері, батька, пеніса батька. Все це визначає розвиток позитивного і негативного едіпового комплексу. Фантазії про взаємини батьків, продиктовані власними бажаннями, створюють уявлення про об'єд-

нану батьківську фігуру: нерозривно злитих батьків, які отримують один від одного все, що бажає і чого не отримує саме немовля, — нескінченне задоволення. Ця фігура інтерналізується і наділяється негативними якостями: вона загрожує йому і добрим внутрішнім об'єктам.

Поява нових об'єктів породжує ревності. Агресія перенаправляється на третю особу, яка отримує те, чого бажає саме немовля, тим самим зберігаючи значущий об'єкт.

Початок розвитку Его. У поданні Кляйн Его існує з моменту народження і відразу починає роботу щодо зниження тривоги, що виникає внаслідок дії інстинкту смерті. Протягом параноїдно-шизоїдної позиції немовля відчуває страх анігіляції, рятуючись від якого воно проєктує його назовні, на зовнішній об'єкт. Цей механізм проєкції є першим актом захисту від тривоги. Взаємодія з первинним об'єктом відбувається також за допомогою його інтроєкції. Поміщений всередину в стані комфорту такий інтроєкт стає добрим внутрішнім об'єктом, який сприяє зниженню тривоги. Таким чином, інтроєкція є наступним за проєкцією засобом боротьби з тривоною, а також способом розвитку і збагачення. У цей період Его піддається впливу деструктивних імпульсів і в пошуках шляхів зниження тривоги воно значно дезінтегрується. Однак у певні періоди комфорту переважають процеси інтеграції та за рахунок позитивних об'єктів, з якими немовля ідентифікує себе, відбувається посилення Его. В основі можливості інтеграції лежить материнська тілесність.

У міру настання депресивної позиції ці позитивні об'єкти відіграють все більшу роль у захисті від тривог. Дитині тепер важливо зберегти цей об'єкт, що допомагає їй. Найважливіше — захистити його від своєї агресії, що виникає у відповідь на фрустрації, тобто тривога тепер виникає при загрозі власного нападу на добрий об'єкт. Его приймає на себе роботу щодо зниження цієї тривоги. Виникають депресивні захисти, які вже не потребують такого ступеня дезінтеграції. І об'єкти, і Его стають більш цілісними, що сприяє розвитку відносин з реальними батьками, які більше не наділяються його власними спроектованими властивостями. Здібності Его до сприйняття реальності посилюються також за рахунок емоційних і когнітивних можливостей, які роз-

виваються. Цілісність об'єкта дає дитині можливість сприймати ситуацію більш адекватно.

Виникнення депресивної тривоги диктує Его необхідність переспрямування бажань, емоцій, провини і репараційних устремлень на користь нових об'єктів. Інтерес до тіла матері, заснований на власних інстинктивних імпульсах, пов'язаний з тривогою, спричиненою фантазіями дитини про її ставлення до цього дослідження. Одним із способів знизити тривогу є зміщення інтересу на інші об'єкти, що символізують тіло матері. Так відбувається при нормальному розвитку, але якщо тривога надмірно сильна, дитина може загальмувати свій інтерес і відвернутися як від тіла матері, так і від навколишнього світу.

Розвиток раннього Супер-Его. Процес формування Супер-Его відбувається паралельно з розвитком Его. Наділені власною агресією дитини, погані інтроекти (спочатку погана груди, а потім і погані мати, батько і об'єднана батьківська фігура) стають джерелом розвитку Супер-Его. Цим пояснюється його жорсткість, архаїчність і грубість. Згодом відбувається корекція цього внутрішнього образу за рахунок взаємодії з реальними люблячими батьками. Спочатку Супер-Его різко розмежоване, відокремлене від основної частини Его, але ця межа поступово стирається і воно починає асимілюватися в Его. Цей процес зміцнює Его і робить його толерантним до заборон. Це дозволяє в подальшому використовувати механізм витіснення, який відбувається з розщеплення, але не призводить до дезінтеграції.

М. Малер: сепарація-індивідуація

Маргарет Малер розробила власну теорію об'єктних відносин, засновану на ролі сепарації та індивідуації в розвитку дитини. Вона вважала, що психічні репрезентації «я» і об'єкта є базовими для формування і функціонування Его і Супер-Его. На її думку, попри те, що зовсім маленька дитина може розпізнавати різні аспекти зовнішнього світу, лише поступово вона стає здатна сформувати цілісну психічну репрезентацію матері, а також унікальний, стабільний і психічно репрезентований образ самої себе, відмінний від свого первинного об'єкта любові. Малер гіпотетично припустила, що ці психічні репрезентації Я і об'

екта будуються поступово в міру розвитку відносин з об'єктами, вона поставила перед собою завдання визначити природу етапів цього розвитку.

Малер сформулювала такі стадії розвитку об'єктних відносин:

1. Аутистична фаза — перші місяці життя характеризуються ігноруванням усього, крім себе.

2. Фаза симбіозу — наступні 4–5 міс. дитина починає дізнаватися про інших людей, присутніх у її світі, але не як окремих істот, а як продовження себе.

3. Період сепарації та індивідуації. У віці 2–3 років дитина починає відокремлюватись і звільнятися від свого основного опікуна, формуючи незалежне самовідчуття. Малер вважала здатність дитини успішно пройти цю фазу критичною для її подальшого психічного здоров'я.

Протягом усього часу сепарації-індивідуації дитина окреслює межі між собою і рештою, і це завдання ускладнюється двома конфліктами: бажання автономії протистоїть близькості та залежності, а страх поглинання бореться зі страхом самотності.

Наступний фактор, який ускладнює ситуацію у цей період, полягає в тому, що дитина часто сприймає кожного з людей, що її оточують, як дві різні особистості. Наприклад, коли мати чутлива і втішна, вона здається «абсолютно доброю». Якщо ж вона в якийсь момент недоступна або не може втішити і заспокоїти, вона здається іншою, «абсолютно поганою» матір'ю. Коли вона виходить з поля зору, дитина вважає, що вона зникла назавжди, і кричить, щоб полегшити відчай і паніку.

У міру розвитку дитини на зміну цьому нормальному «розщепленню» приходять більш здорове розуміння позитивних і негативних якостей матері, а тривога розставання витісняється знанням про те, що мама все одно існує і вона повернеться, — це явище загальновідомо як константність сприйняття об'єктів. Однак мозок дитини в деяких випадках може саботувати нормальну адаптацію.

Маргарет Малер розділяє стадію сепарації та індивідуації на чотири підфази, що частково перетинаються.

Фаза диференціації (5–8 міс.). У цій фазі розвитку немовля усвідомлює існування світу, який не пов'язаний з його матір'ю.

З'являється «соціальна усмішка» — реакція на навколишнє середовище, але спрямована здебільшого на матір. До кінця цієї фази дитина проявляє зворотну сторону тієї ж реакції — «тривогу при зустрічі з незнайомим», тобто розпізнає незнайомих людей у власному навколишньому середовищі. Якщо відносини з матір'ю сприятливі й спокійні, реакція на незнайомих переважно характеризується цікавістю. Якщо ж відносини несприятливі, тривога стає більш помітною; дитина починає розділяти позитивні та негативні емоції по відношенню до інших людей, покладаючись на таке розщеплення, щоб впоратися із суперечливими почуттями.

Фаза практики (8–16 міс.). Фаза практики відзначена зростаючою здатністю дитини відокремлюватися від матері — спочатку вона вчиться повзати, потім ходити. Ці короткі періоди розлуки перериваються частим возз'єднанням, щоб «нагадати про себе» і «підзарядитися», і така поведінка демонструє перші прояви амбівалентності дитини по відношенню до своєї автономії.

Фаза возз'єднання (16–25 міс.). У фазу возз'єднання світ дитини зароджує у ній визнання володіння своєю ідентичністю, окремою від інших. Возз'єднання з матір'ю і потреба в її схваленні поступово формують розуміння того, що вона і всі інші — окремі, реальні люди.

У цей час роль матері полягає в тому, щоб заохочувати експерименти дитини з індивідуацією, але водночас забезпечувати постійне джерело підтримки і підживлення. Нормальна дворічна дитина не тільки має міцний зв'язок з батьками, але також вчиться тимчасово відділятися від них, відчуваючи при цьому скоріше сум, ніж лють або гнів. При возз'єднанні з батьком дитина, скоріше за все, буде відчувати себе щасливою, але також і гніватися через розставання. Дбайлива мати співпереживає дитині і ніяк не карає її за злість. Після безлічі розставань і возз'єднань у дитини формуються стійке самовідчуття, любов і довіра до батьків, а також здорова амбівалентність по відношенню до інших людей.

Однак мати може реагувати інакше: або занадто рано відштовхувати дитину і перешкоджати возз'єднанню (можливо, через власний страх близькості), або наполягати на тісному симбіозі (можливо, через власний страх самотності та потреби у близь-

кості). У будь-якому з цих випадків дитина обтяжується надмірним страхом бути покинутою і / або поглинутою, який віддзеркалюється від страхів її матері.

В результаті цього дитина може так ніколи і не вирости в емоційно незалежну людську істоту. У більш пізньому житті це виявляється як нездатність особистості досягати близькості в стосунках. Коли доросла людина стикається з близькістю, вона може воскресити з дитинства спогади або про почуття самотності, яке її спустошує, або відчуття задухи від постійної присутності матері. Той, хто ігнорує її, ризикує втратити материнську любов; той, хто потурає їй, ризикує втратити себе.

Фаза встановлення константності об'єкта (25–36 міс.). До кінця другого року життя, якщо попередні рівні розвитку було пройдено успішно, дитина вступає у фазу встановлення константності об'єкта, коли вона розуміє, що відсутність матері (та інших опікунів) автоматично не означає їхнє повне зникнення. Дитина вчиться переносити амбівалентність і фрустрацію. Пізнається тимчасова природа материнської злості. Вона також починає усвідомлювати, що її власна лють не знищить матір. Також починає цінувати поняття безумовної любові та прийняття і формує здатність співчувати й співпереживати. Дитина починає більше реагувати на батька й інших людей в своєму оточенні. Її самовідчуття стає більш позитивним, незважаючи на аспекти самокритики, які проявляються у свідомості.

Справлятися з усіма цими завданнями дитині допомагають перехідні об'єкти — знайомі речі (плюшеві ведмеді, ляльки, ковдри), які ніби уособлюють собою матір і які дитина всюди носить із собою, щоб полегшити собі розлуку. Форма, запах і текстура такого об'єкта — фізичні замітники матері. Перехідні об'єкти — це один з перших компромісів, на які йде дитина у спробі розв'язати конфлікт між необхідністю зміцнити свою автономію і потребою в залежності. Зрештою при нормальному перебігу розвитку перехідний об'єкт залишається за непотрібністю, коли дитина засвоює постійний образ заспокійливої материнської фігури, яка захищає.

Проблеми сепарації-індивідуації повторюються в підлітково-му віці, коли питання ідентичності та близькості з іншими знову

виходять на перший план. Під час фази возз'єднання як в дитинстві, так і в підлітковому періоді дитина швидше реагує на інших, особливо на батьків, ніж сама вчиняє дії по відношенню до них.

Тимчасом як дворічний малюк намагається завоювати схвалення і захоплення батьків, копіюючи їхню ідентичність, підліток намагається копіювати однолітків і переймає поведінку, свідомо відрізняється — і навіть діаметрально — від поведінки батьків. В обох випадках в основі дитини меншою мірою лежать незалежні внутрішні потреби і більшою — реакції на важливих для неї людей у найближчому оточенні. Поведінка стає формою пошуку нової ідентичності, а не зміцнення тієї, яка вже сформувалася.

Теорія конвергенції В. Штерна

Німецький психолог і філософ Вільям Штерн запропонував теорію конвергенції (вона ж теорія двох факторів), у якій робив спробу зняти односторонність крайніх точок зору на предмет. Ці крайні точки зору іноді називаються преформізм (нативізм) і сенсуалізм (емпіризм). У першій провідне значення в психічному розвитку надавалося внутрішнім умовам — фактору спадковості, у другій — зовнішнім умовам.

Штерн стверджував, що психічний розвиток дитини визначається конвергенцією (взаємодією) двох зазначених факторів, однак при домінуючій ролі фактора спадковості. За це Штерна зарахували до табору біологізаторів.

Вчений розглядав середовище як фактор, що прискорює або гальмує реалізацію спадково зумовлених властивостей і особливостей психіки. Психічний розвиток у теорії конвергенції зводиться до внутрішнього дозрівання закладених в організмі властивостей. Зовнішньому середовищу надається лише роль каталізатора, фактора, який може прискорити або сповільнити темп розвитку, але не вносить нічого якісно нового у психічний розвиток.

Штерн аналізує конвергенцію зовнішнього фактора і внутрішнього на прикладі гри. Він виділив зміст і форму ігрової діяльності, доводячи, що форма є незмінною і пов'язана з вродженими якостями, для тренування яких створена гра. Водночас зміст

задається середовищем, допомагаючи дитині зрозуміти, в якій конкретно діяльності вона може реалізувати закладені в неї якості.

Вчений запропонував свою схему періодизації дитячого розвитку, в основу якої заклав як теорію конвергенції, так і біогенетичну концепцію (в онтогенезі ніби повторюється філогенез).

Коли людина вперше з'являється на світ, тобто вступає в контакт з навколишнім світом, її потенціал у цей момент не визначений. Ще кілька років дитина не буде себе усвідомлювати, розуміння своїх здібностей і нахилів відбувається ще пізніше. Навколишнє середовище, і в першу чергу соціум, поступово допомагає дитині усвідомити себе і свої особливості. Воно допомагає усвідомлювати свій внутрішній світ, надає йому чіткої, оформленої й усвідомленої структури. При цьому дитина намагається взяти із середовища все те, що відповідає її потенційним схильностям, ставлячи бар'єр на шляху тих впливів, які суперечать її внутрішнім схильностям.

Штерн стверджував, що існує не тільки загальна для всіх дітей певного віку нормативність, а й нормативність індивідуальна, яка характеризує конкретну дитину. Серед важливих індивідуальних властивостей він називав індивідуальні темпи психічного розвитку, які проявляються у швидкості навчання.

Як і багато інших вчених того часу, Штерн був прихильником концепції рекапітуляції:

— «стадія ссавця» — неосмислена рефлекторна й імпульсивна поведінка протягом перших місяців дитячого періоду;

— «стадія вищого ссавця — мавпи» — дана стадія досягається на другому півріччі завдяки розвитку схоплювання предметів і наслідуванню;

— стадія «початкових ступенів людського стану» — оволодіння вертикальною ходою і мовою;

— стадія «щаблі первісних народів» — перші п'ять років гри і казок;

— «стадія культури» — навчання в школі, яке пов'язане з оволодінням вищими соціальними обов'язками.

«Стадія культури» теж розпадається на три етапи:

— зміст античного і старозавітного світу найадекватніший першим шкільним рокам;

- середні роки мають риси фанатизму християнської культури;
- у періоді зрілості досягається духовна диференціація, відповідна стану культури нової доби (етап освіти).

Підхід Штерна центрований на внутрішньому суб'єктивному досвіді немовляти і його міжособистісному контексті. У концепції Штерна центральна роль почуття Self, присутнього деякою мірою від самого народження, не може бути зменшена або ослаблена проблемами розвитку Его і Ід, бо, на думку Штерна, Self є первинним організуючим принципом. Штерн зазначає, що нові форми поведінки і здібності, з'являючись, організуються і трансформуються у суб'єктивні позиції почуття Self і почуття іншого, які виконують організуючу функцію. Штерна особливо цікавить міжособистісний контекст нових суб'єктивних позицій; акцентуючи його важливість, він припускає, що кожне нове почуття Self визначає нову форму, або сферу (впливу або активності), соціальної віднесеності — так «почуття себе з іншими» розвивається разом з почуттям Self і почуттям іншого.

Хоча кожне (нове) почуття Self і нова сфера соціальної віднесеності з'являються протягом відповідного сензитивного періоду розвитку, Штерн наголошує, що не слід розглядати їх як фази: це скоріше форми переживання Self і форми соціальної взаємодії, які виникнувши, залишаються незмінними протягом усього життя як організуючі принципи. Вчений розглядає чотири почуття Self:

- почуття Self, яке проявляється (emergent) від народження до двох місяців;
- почуття корінного (core) Self — від двох до шести місяців;
- почуття суб'єктивного Self — починається у сім-дев'ять місяців;
- почуття вербального Self — починається у п'ятнадцять-вісімнадцять місяців.

Багато в чому Штерн перебував під впливом праць і поглядів Спітца, Боулбі, А. Фрейд і М. Малер і спирався на їхні роботи. Він також спирався на їхнє уявлення про процес розвитку — його послідовні фази починаються у ті ж перехідні моменти розвитку; крім того, він приділяв велику увагу взаємодіям дитини з матір'ю.

Феноменологія прихильності Дж. Боулбі

Джон Боулбі, основоположник теорії прихильності, акцентував увагу на важливості інтерперсональних відносин між дитиною і батьками, формуванні союзу між дитиною і дорослим, забезпеченні стабільності відносин і якості комунікації між дитиною і дорослим для нормального розвитку самої дитини та її ідентичності.

Теорія прихильності має коріння у психоаналізі Фрейда і теорії епігенетичного розвитку Еріксона, теорії вторинного підкріплення і соціального навчання Долларда і Міллера. Однак найбільшого впливу на становлення теорії прихильності надав етологічний підхід Лоренца і Деркіна, які робили акцент на впливі імпринтингу на людину.

У роботі «Про природу прихильності дитини до матері» Боулбі вперше висловив припущення, що існує біологічно зумовлена система прихильності, яка відповідає за розвиток емоційного зв'язку між матір'ю і дитиною. Для дитини прихильність важлива з точки зору безпеки та виживання. Боулбі вводить термін «прихильність», який характеризує якість союзу і зв'язку дитини і дорослого. У ході спостережень він виявив підвищену значущість для психічного розвитку дитини встановлення тривалих теплих емоційних взаємин з матір'ю, а відсутність або розрив подібних стосунків призводить до дистресу, виникнення проблем, пов'язаних з психічним розвитком і поведінкою дитини. Боулбі був першим дослідником, який пов'язав розвиток прихильності з адаптацією і виживанням дитини.

Первинна прихильність є стійкою і проявляється у дорослих в їхньому подальшому житті як спадковість емоційних і поведінкових патернів у виборі партнера, у самосприйнятті та самооцінці. Однак було виявлено, що якість прихильності може змінюватися при зміні якості взаємин з близькими людьми, отже, одна і та ж людина може мати множинні патерни прихильності.

Теоретичні положення Дж. Боулбі були блискуче підтверджені експериментами М. Ейнсворт (Ainsworth M. D. S., 1983). Спостерігаючи дітей перших місяців життя, вона намагалася визначити, яким чином особливості взаємин з матір'ю виявляються в процесі годування грудьми, у плачі дитини та в ігрових моментах. В результаті досліджень встановлено, що взаємини матері і

дитини складаються протягом перших трьох місяців життя і визначають якість їхньої прихильності до кінця року та в подальшому. Сприятливо на розвиток дитини впливають матері, рухи яких синхронні рухам немовляти під час спілкування з ним, емоції експресивні, контакти з дитиною різноманітні. Спілкування ж дітей з матерями ригідними, які рідко беруть їх на руки, стримуючи свої емоції («матері з дерев'яними обличчями»), — навпаки, не сприяють розвитку психічних функцій дитини. Те ж можна сказати і про спілкування дітей з матерями, що вирізняються непослідовною, непередбачуваною поведінкою.

М. Ейнсворт формулює чотири типи поведінки дітей, які формуються під впливом спілкування з матір'ю.

Тип А. *Уникаюча прихильність* (avoid attachment “А”) характеризується тим, що на відхід з кімнати матері, а потім на її повернення дитина не звертає уваги, не шукає з нею контакту, продовжує гру. Вона не йде на контакт з нею навіть тоді, коли мати починає з дитиною загравати. Дітей з подібною поведінкою називають індіферентними.

Тип В. *Безпечна, або надійна, прихильність* (secure attachment “В”). Цей тип прихильності характеризується тим, що в присутності матері дитина відчуває себе комфортно. Якщо вона йде, дитина починає турбуватися, засмучується, припиняє дослідницьку діяльність. При поверненні матері шукає контакту з нею і, встановивши його, швидко заспокоюється, знову продовжує свої заняття.

Тип С. *Амбівалентна прихильність* (resistant-ambivalent attachment “С”). Навіть у присутності матері дитина залишається тривожною. При її відході тривога зростає. Коли вона повертається, малюк прагне до неї, але контакту пручається. Якщо мати бере його на руки, він виривається.

Тип Д. *Дезорганізована прихильність* (disorganized attachment “D”). Цей тип прихильності вважається патологічним і характеризується тим, що дитина, побачивши матір, яка повернулася, завмирає або тікає від неї.

Якщо проведення експерименту неможливо, бо дитина уважно стежить за матір'ю, при найменшій спробі вийти з кімнати хапає її і не відпускає від себе, говорять про *симбіотичний тип прихильності*.

Теорія первинних відносин з оточенням М. Балінта

Майкл Балінт — представник угорської та британської шкіл психоаналізу. Став родоначальником «балінтовських груп», що набули чималого поширення в Німеччині, учасники яких вивчають свою терапевтичну діяльність з метою створення таких відносин лікар — пацієнт, які сприятливо впливали б на перебіг хвороби. Балінт стверджував, що об'єктні відносини існують з самого початку людського життя.

Вчений ввів поняття «базисний дефект особистості», який властивий доедіповому рівню розвитку психіки. Проводячи розмежування між едіповим і доедіповим рівнями розвитку, Балінт пише про те, що все, що належить едіповому рівню, відбувається в рамках тристоронніх відносин сімейного трикутника. Дані відносини породжують у дитини інтрапсихічний конфлікт, який може бути розв'язано або значною мірою врегульовано. Ще одна важлива характеристика цього рівня полягає у тому, що тут мова дорослих є адекватним і надійним засобом комунікації. Інший, більш примітивний, ніж едіпів, рівень базисного дефекту, характеризується, на думку Балінта, такими основними особливостями: це цілком діадичні відносини, що мають особливу структуру, цілком відмінну від відносин едіпового рівня; природа чинного на цьому рівні динамічного фактора відрізняється від природи конфлікту; мова дорослих людей часто виявляється або марною для опису подій, що відбуваються на цьому рівні, або призводить до невірного розуміння, тому що слова не завжди мають конвенціональне, загальноприйняте значення. У ході подальшого дослідження Балінт доходить висновку про те, що структура фактора базисного дефекту, хоча і надзвичайно динамічного, є не структурою конфлікту, а дефектом у психічній структурі індивіда.

Крім сфер едіпового конфлікту і базисного дефекту, Балінт виділяв також сферу творення, в якій відсутній зовнішній об'єкт. Тут суб'єкт належить самому собі і його головна турбота полягає в тому, щоб створити щось поза собою.

Свою теорію, створену для роботи з пацієнтами з базисним дефектом у психічному функціонуванні, Балінт назвав «теорією первинних відносин з оточенням», або «теорією первинної лю-

бові», як перші об'єктні відносини, в яких знаходиться дитина ще в утробі матері. Це наповнене любов'ю взаємно проникне злиття об'єкта і середовища. Середовище є першим об'єктом відносин, з яким плід пов'язаний міцним лібідинальним катексисом. Цей катексис є цілим. Перше розщеплення відбувається, коли немовля з'являється на світ.

Базисний дефект присутній у структурі особистості кожної людини просто тому, що ідеальних відносин не існує. Далі, якщо відносини з об'єктом виявляються у чомусь незадовільними, тобто якщо об'єкт не забезпечує немовляті оптимальні умови для адаптації, адресований об'єкту лібідинальний катексис також розщеплюється: частина цього катексису залишається адресованою об'єкту для підтримки відносин з ним, а частина повертається до власного Я, тобто формує потенціал вторинного нарцисичного лібідо. Потім цей потенціал утретє розщеплюється і спрямовується на окнофілічні та філобатичні структури світу.

Окнофіл чіпляється за об'єкти, інтроекціює їх, зливається з ними, дистанція між об'єктами викликає у нього тривогу. Філобат надмірно намагається підтримувати себе без сторонньої допомоги, покладаючись на силу свого Я, оскільки об'єкти несуть для нього загрозу. Згідно з Балінтом, усі подальші відносини можна вивести з фази первинних об'єктних відносин.

Головним терапевтичним поняттям Балінта у зв'язку з поняттям базисного дефекту стало уявлення про новий початок — це стан, який передує травмі й може бути досягнутий у терапії. Балінт вважав інтерпретацію і об'єктні відносини двома найбільш важливими факторами психоаналітичної терапії. На його переконання, під час терапії між аналітиком і пацієнтом виникають об'єктні відносини, які створюються і підтримуються в основному невербальними засобами спілкування. Він також вважав, що в певні періоди лікування пацієнтів, які регресували, набагато важливіше підтримувати ці відносини, ніж давати ту чи іншу інтерпретацію. Так, Балінт доходить висновку, що особлива форма об'єктних відносин — більш примітивних у порівнянні з тими, що встановлюються між дорослими людьми, —

запропонована як відповідь на потреби пацієнта, може бути виправданою технічною мірою, яка не має ніякого відношення до правила «фрустрації» або «позбавлення». Інакше кажучи, мова йде про відродження в терапії тієї атмосфери, яка була притаманна станам первинної любові. Досягаючи нового початку, пацієнт може з цієї точки почати розвиток заново, розвиток у відносинах з аналітиком. З цього моменту він набуває досвіду, якого йому не вистачало все життя і брак якого змушує його страждати.

Контрольні питання

1. Дайте визначення основних понять психології об'єктних відносин.
2. Проаналізуйте основні напрями і психотерапевтичні моделі психології об'єктних відносин.
3. Опишіть теорію прихильності Д. Боулбі.
4. Дайте визначення поняттю «сепарація-індивідуація» в роботах М. Малер.
5. Які процеси формування внутрішньопсихічних структур, згідно з поглядами британської школи об'єктних відносин, ви знаєте?
6. Проаналізуйте схему розвитку об'єктних відносин згідно з уявленнями Р. Фейрбейрна.
7. Дайте визначення транзитного об'єкта.
8. Охарактеризуйте стадії розвитку міжособистісних відносин згідно з положеннями М. Кляйн.
9. Дайте визначення теорії конвергенції В. Штерна.
10. Визначіть поняття: «базисний дефект», «окнофілія», «філобатія».

Теми рефератів

1. Теорія первинних відносин з оточенням М. Балінта.
2. Британська школа психоаналізу.
3. Постфрейдистські концепції розвитку. Внесок М. Кляйн, Д. Віннікотта, А. Фрейд.

4. Психопатологія раннього віку у працях З. Фрейда, Е. Еріксона, Д. Віннікотта, А. Фрейд, М. Кляйн, М. Малер.
5. М. Кляйн і її внесок в теорію розвитку психіки.
6. Роль об'єктних відносин у формуванні психічних структур.
7. Теорія прихильності Д. Боулбі.

Тестові завдання

1. Центральне місце в теорії об'єктних відносин Его-психології відводиться:
 - А – потреби суб'єкта бути відокремленим від об'єкта;
 - Б – потреби суб'єкта бути злитим з об'єктом;
 - В – потреби суб'єкта бути так чи інакше пов'язаним з об'єктами;
 - Г – потреби суб'єкта жити самостійно.

2. Схема розвитку об'єктних відносин, яку описав Р. Фейрбейрн, включає в себе такі стадії:
 - А – стадія інфантильної залежності, стадія зрілої залежності, стадія незалежності;
 - Б – стадія інфантильної залежності, стадія квазізалежності, стадія зрілої залежності;
 - В – стадія квазізалежності, стадія зрілої залежності, стадія незалежності;
 - Г – стадія часткової залежності, стадія квазізалежності, стадія зрілої залежності.

3. Хто з науковців запровадив уявлення про транзиторні (перехідні) феномени:
 - А – М. Кляйн;
 - Б – Д. Віннікотт;
 - В – А. Фрейд;
 - Г – Г. Гантріп.

4. Основними позиціями розвитку дитини, на думку М. Кляйн, є:
 - А – параноїдно-шизоїдна позиція, депресивна позиція, латентна позиція;
 - Б – параноїдна позиція, шизоїдна позиція, депресивна позиція;

- В — параноїдно-шизоїдна позиція, депресивна позиція, едіпальний конфлікт;
- Г — параноїдна позиція, шизоїдно-депресивна позиція, едіпальний конфлікт.

5. М. Малер вважала, що психічні репрезентації «я» і об'єкта є базовими для формування і функціонування:

- А — Его і Супер-Его;
- Б — Его;
- В — Ід та Супер-Его;
- Г — Супер-Его.

6. Стадії розвитку об'єктних відносин, які сформулювала М. Малер:

- А — нарцисична фаза, аутистична фаза, сепараційна фаза;
- Б — фаза симбіозу, фаза сепарації, фаза індивідуації;
- В — аутистична фаза, фаза симбіозу, фаза незалежності;
- Г — аутистична фаза, фаза симбіозу, період сепарації та індивідуації.

7. Яку теорію розвитку людини запропонував В. Штерн:

- А — нативізм;
- Б — теорія двох факторів;
- В — емпіризм;
- Г — теорія конвергенції.

8. Хто з науковців був основоположником теорії прихильності:

- А — Д. Доллард і Н. Міллер;
- Б — Д. Боулбі;
- В — К. Лоренц;
- Г — Е. Еріксон.

9. Відповідно до уявлень Джона Долларда і Ніла Міллера, щоб людина чогось навчилася:

- А — вона повинна усвідомлювати свою Я-концепцію;
- Б — вона повинна чогось бажати, щось помічати, щось робити і щось отримувати;
- В — у неї мають бути переживання, потяг, символ і віра;
- Г — у неї мають бути потяг, ключовий подразник, реакція і нагорода.

10. Поняття «базисний дефект», «філобатія» та «окнофілія» запровадив:

А – М. Балінт;

Б – Д. Віннікотт;

В – Р. Фейрбейрн;

Г – Г. Гантріп.

Тема 6. ПСИХОЛОГІЯ САМОСТІ. СТРУКТУРНИЙ ПСИХОАНАЛІЗ

Зміст теми

Психологія Самості Х. Кохута • Самість, види деформованої Самості, патології Самості, аспекти Самості (ядерна, віртуальна, грандіозна, біполярна), форми трансферу в психотерапії Самості • Теоретичні основи підходу Ж. Лакана • Фантазм, реєстри психіки, реальне, уявне, символічне, стадія дзеркала, «інший», суб'єкт, бажання • Постмодерністські ідеї в психотерапії • Шизоаналіз Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі

Понятійний апарат психології Самості значною мірою запозичений з психоаналізу. При цьому деякі аналітичні терміни зазнали низки змін. Розроблено також деякі власні поняття. Поняття Самості як структури, що організовує навколо себе все різноманіття досвіду індивіда, є для даного напрямку психології основоположним. Фундаментальною сутністю людини, відповідно до теорії Самості, є потреба індивіда:

- а) в організації психіки у зв'язну конфігурацію — Самість;
- б) у формуванні взаємозв'язків Я з зовнішнім оточенням, які зміцнюють Самість, пробуджують і підвищують енергетику і зберігають структурну зв'язність і збалансованість її елементів.

Психологія Самості Х. Кохута

Згідно з Хайнцем Кохутом, психічне виживання індивіда потребує наявності сприйнятливих, емпатичних Я-об'єктів. Під Я-об'єктом розуміється людина з близького оточення, яка суб'єктивно переживається дитиною як та, що забезпечує функцію підтримки, необхідну для консолідації досвіду Я. На думку Кохута, набуття нових психічних структур дитиною відбувається за допомогою перетворювальної інтерналізації. У цьому процесі мати є для дитини Я-об'єктом, або самооб'єктом. За допомогою «віддзеркалювання», тобто позитивної емоційної оцінки проявів жит-

тедіяльності дитини, вона заохочує її відчувати свою велич, відчувати свою досконалість, а також формує у малюка позитивний інтерналізований батьківський образ. Головна функція батька як Я-об'єкта полягає в тому, щоб бути для дитини об'єктом ідеалізації.

Як вважає Кохут, матрицю для розвитку здорового Я дитини створює здатність Я-об'єкта відповідати точним дзеркальним відображенням, хоча б час від часу; патогенним є не випадкова неспроможність Я-об'єкта, а її або його хронічна нездатність відповідати адекватно, яка, в свою чергу, зумовлена його або її власною патологією у сфері Я. Отже, згідно з Кохутом, оптимальний розвиток має включати постійний об'єкт, який діє з періоду дозрівання і підтримує Самість.

Недоліки індивіда виникають внаслідок дефекту його Самості, дефекту, що утворюється не стільки через конфлікти, скільки в результаті неемпатичних відповідей основній конфігурації самооб'єктів у дитячий період розвитку. Для протидії дефектам у ранньому дитячому віці виробляються специфічні структури. Захисні структури працюють на перекриття дефекту, тобто запобігання ушкодженню основних структур ядра Самості. Компенсаторні структури здатні не тільки перекрити дефект, але, завдяки власній динаміці, виправляти «несправність» і повністю відновлювати функції Самості. У структурі Самості можуть утворюватися «слабкі» сектори, компенсація яких здійснюється за рахунок «сильних». Втім, таке співвідношення секторів зменшує перспективи консолідації адекватного самооб'єкта з ослабленим Я. Компенсаторні та захисні структури розташовані на різних полюсах єдиного спектра, їхні проміжні форми розміщуються в середній частині спектра і можуть притягатися або до одного, або до іншого полюса.

Одним з найважливіших механізмів захисту Самості є розщеплення. Кохут пропонує розрізнити два типи розщеплення — горизонтальне і вертикальне. При вертикальному розщепленні перцепт внутрішньої або зовнішньої реальності відкидається або заперечується. Непомірне фантазування при цьому типі розщеплення може залишатися на свідомому рівні, однак частіше воно відкидається або заперечується, щоб уникнути почуття прини-

ження, пов'язаного з проявом неприйнятних для Самості дитячих домагань. Горизонтальне розщеплення можна порівняти з бар'єром витіснення; сутністю цього механізму є запобігання Самості від усвідомлення неприйнятних прагнень і потреб.

Наступним важливим феноменом, згідно з Кохутом, при аналізі розладів Самості є перетворювальна інтерналізація. Такий процес сприяє зміщенню певних функцій від особистості, яка виступає як самооб'єкт, на самого суб'єкта. При цьому підкреслюються чотири аспекти, що відрізняють підхід Кохута від концепції інтерналізації Хартманна:

- 1) інтерналізація завжди ефективна;
- 2) пацієнт готовий до інтерналізації;
- 3) інтерналізація виникає швидше як результат оптимальної, ніж раптової та тотальної фрустрації потреб Самості;
- 4) зв'язок інтерналізації з самооб'єктом має деперсоналізований характер.

Самість (The Self) розуміється як складне утворення, що формується у вигляді стійкої конфігурації взаємодіючих вроджених якостей особистості та впливів оточення. В результаті такої взаємодії індивід отримує можливість переживати самооб'єкти вже на ранніх стадіях розвитку. Надалі відбувається утворення стійкої цілісної психологічної структури.

Самість складається з двох основних складових — ядерних амбіцій і направляючих ідеалів, що випливають з трансформацій та інтерналізації, а в процесі розвитку відповідно віддзеркалюють й ідеалізують функцій Я-об'єкта. Між цими двома полюсами здійснюється постійний струм психологічної активності («дуга напруги») — джерело мотивації основних життєвих прагнень особистості.

Залежно від рівня розвитку та особливостей прояву складових частин, описані такі типи Самості:

Віртуальна Самість — образ Самості, яка зароджується в уявленнях батьків.

Ядерна Самість розглядається як зв'язна організація структур психіки, що вперше виявляється (на другому році життя).

Зв'язкова Самість являє собою відносно взаємопов'язані структури нормально функціонуючої Самості.

Кохут (1966/1978a) висунув гіпотезу, що світ немовляти природно наповнений блаженством, поки неминучі помилки в процесі материнської турботи не починають загрожувати цим блаженствам. Щоб захиститися від руйнування свого безтурботного світу, немовля створює дві нові системи «нарцисичної досконалості»:

1) «ідеалізоване імаго батька» — є спробою захистити добробут немовляти шляхом наділення зовнішнього об'єкта безмежною владою і добротою;

2) «нарцисичне я» — являє собою фантазію, що все хороше міститься всередині самого немовляти, а все погане — поза ним. Пізніше Кохут (1968/1978b) змінить термінологію: «нарцисичне я» стане «грандіозним я».

Крім того, були описані патологічні стани Самості.

Архаїчна Самість являє собою патологічні прояви ядерних поєднань Самості (нормальних для раннього періоду розвитку) у зрілого індивіда.

Фрагментована Самість відображає хронічні або повторювані стани, які характеризуються зниженням ступеня зв'язності окремих частин Самості. Фрагментованість є результатом ушкодження або дефекту об'єктних відповідей, або наслідком інших факторів, які викликають регресію.

Спутошена Самість відображає втрату життєвих сил з картиною депресії, що спустошує.

Перевантажена Самість — це стан дефіциту, при якому Самість не здатна заспокоїти або полегшити себе при стражданні, тобто не вміє знайти підходящі умови для возз'єднання із заспокійливим всемогутнім самооб'єктом.

Перезбуджена Самість розглядається як стан повторюваних проявів підвищеної емоційності або збудженості, що виникають у результаті надмірних або неприйнятних для даної фази розвитку неемпатичних відповідей з боку самооб'єктів.

Незбалансована Самість описується як стан слабкості складових частин Самості.

Як нормальна, так і патологічна структура Самості однаковою мірою пов'язані з процесами інтерналізації зв'язків між Самістю і її об'єктами. При цьому самооб'єкт розглядається як суб'єктив-

не переживання індивідом підтримки, створюваної іншими людьми (об'єктами).

Інфантильні самооб'єкти відображають переживання нормальної підтримки Самості в ранньому дитячому віці. Цей тип переживань являє собою злиття досвіду, що виникає з поки ще недостатньо розмежованих на когнітивному рівні Самості та самооб'єкта.

Архайчні самооб'єкти припускають патологічну потребу у функціях, зазвичай властивих дитячому самооб'єкту.

Відбиваючі самооб'єкти, «притягаючи» і зміцнюючи відчуття значущості, цілісності та позитивної самооцінки, підтримують найбільш важливі для індивіда фантазії й уявлення.

Ідеалізовані самооб'єкти забезпечують злиття з образом безстрашної, мудрої, сильної, доброї ідеалізованої особистості.

Самооб'єкти «другого Я» відображають переживання підтримки з боку інших людей, що уявляються індивідом у вигляді будь-якої частини самого себе.

Конкуруючі самооб'єкти забезпечують переживання, пов'язані з центром ініціативності, що діє в напрямку опозиційного самоствердження.

Розлади Самості (Self Disorders), або розлади самооб'єкта, виникають при недорозвиненості Самості до рівня достатньої зв'язності та гармонії життєвих сил або при втраті цих якостей, якщо до цього вони були розвинені повною мірою.

Психоз характеризується вираженим і тривалим (іноді постійним) ушкодженням Самості. При психозі дефект не компенсується ніякими захисними структурами.

Пограничні стани також характеризуються вираженим постійним або стійким ушкодженням Самості; їхньою відмітною особливістю є компенсація і / або запобігання фрагментації Самості, що досягаються за рахунок комплексних захисних дій.

Нарцисичний розлад особистості проявляється у вигляді тимчасового, що усувається за допомогою адекватної психоаналітичної терапії, ушкодження Самості. Симптоматика тут відображає напруження, пов'язане з ушкодженнями Самості, а також аутопластичні спроби відновлення функцій самооб'єкта.

Депресія — цей розлад підрозділяється Кохутом на три типи:

1) довербальна депресія, поєднана з «крайовою» травмою, що характеризується апатією, почуттям змертвіння або, навпаки, дифузійною дратівливістю і гнівливістю;

2) депресія, що спустошує, супроводжується різким падінням самооцінки і життєвих сил внаслідок неадекватного відображення і дефекту ідеалізованих відповідей з боку самооб'єктів;

3) депресія провини вирізняється спотвореними самозвинуваченнями, самобичуванням, самознищенням, які не відповідають реальному стану речей, що виникають в результаті недостатності об'єктних переживань Самості з приводу неупередженості ідеалізованої особистості.

Перенесення самооб'єкта (Selfobject Transference), або нарцистичне перенесення, — переміщення потреб аналізованого в об'єктній матриці Самості як реакція на особистість аналітика.

Сьогодні прийнято виділяти три основних типи перенесення самооб'єкта:

Дзеркальне перенесення. Цим терміном описують процеси, які здійснюються за рахунок внутрішніх ресурсів аналітика, здатних підсилити ушкоджений полюс домагань Самості пацієнта. Ці процеси проявляються у вигляді вимог (очікувань) бути визнаним, що викликає захоплення, гідним похвали тощо.

Ідеалізоване перенесення має місце, коли для посилення ушкодженого полюса ідеалів Самості пацієнта підкріплюються або навіть відновлюються його потреби в ідеалізації (злиття) безпристрасного, сильного, мудрого і доброго самооб'єкта.

Близькокове перенесення. Цей тип перенесення відображає потребу індивіда бачити і розуміти іншого, а також сприйматися і бути зрозумілим іншими так, як він бачить і сприймає самого себе.

Теорія об'єктних відносин О. Кернберга

Отто Кернберг виділяє п'ять стадій психічного розвитку.

Перша стадія (0–2 міс.) — первинна недиференційованість змінюється етапом формування «тільки доброї» констеляції самість-об'єкта.

Друга стадія (2–8 міс.) — стадія «нормального симбіозу». На цій стадії відбувається консолідація приємного, заповненого лі-

бідинальною енергією «тільки доброго» образу самості і об'єкта, формується система ядерної самості — центральний організатор ранніх функцій Я, а також кордони Я. Другу стадію розвитку можна вважати завершеною, коли стійко диференційовані образ самості й образ об'єкта, який уявляється єдиним добрим самість-об'єктом. Одночасно з розвитком цього ставлення до єдиного доброго самість-об'єкта, попередника майбутніх структур Я-ідеалу, встановлюється інше первинне, недиференційоване уявлення про самість-об'єкт, що допомагає інтегрувати фруструючий, болючий досвід: уявлення про злого самість-об'єкта, першооснову майбутніх структур Над-Я.

Третя стадія (8–36 міс.) — досягнення константного об'єкта. На цій стадії відбувається інтеграція «добрих» і «злих» уявлень самості в єдину концепцію.

Четверта стадія (36 міс. — до кінця едіпальної стадії) — інтеграція лібідинально і агресивно заряджених образів самості в єдину систему самості і Я, які пізніше утворюють основні будівельні елементи для психічної системи, що складається з трьох частин — Воно, Я і Над-Я.

П'ята стадія — стабілізація, закріплення процесу інтеграції Над-Я і Я-ідеалу на основі ідентифікації з первинними об'єктами. Тепер на перший план висувається подальший розвиток диференціації та розгалуження тріадних, а потім і триангулярних об'єктних відносин.

Загальна теорія розладів особистості О. Кернберга

Створена Отто Кернбергом (1976) клінічна типологія розладів особистості являє собою емпірично підтверджену теорію особистісних розладів. В основі цієї типології лежить спроба пов'язати описовий діагноз характеру з відповідним структурним рівнем патології характеру. Кернберг класифікує розлади особистості за такими структурними показниками: патологія Я і Над-Я, патологія інтерналізованих об'єктних відносин, порушення розвитку дериватів лібідинальних і агресивних потягів. Відповідно до цієї класифікації можна виявити різні організаційні рівні психічних структур.

Вищий структурний рівень. При таких розладах спостерігається добре інтегроване, але суворе Над-Я. Я пацієнта теж відрізняється доброю інтегрованістю; у нього виробилися: стабільна ідентичність Я, стабільна концепція самості, й також стабільні, інтегровані репрезентанти самості й об'єктів. Несвідомі конфлікти мають переважно едіпальну природу, а захисні механізми центровані навколо витіснення. Присутня здатність витримувати амбівалентні переживання в рамках відносин з цілісними об'єктами. Захист характеру найчастіше полягає у формуванні реакцій на витіснення інстинктивних бажань (оральні, анальні тощо), але в самому цьому захисті активність потягів не проявляється. Пацієнти добре інтегровані в соціальну сферу, показують стабільні об'єктні відносини, здатні на справжнє почуття провини і роботу з відшкодування шкоди, заподіяної об'єкту любові.

Середній структурний рівень. На цьому рівні Над-Я має більш караючий характер, воно більш яскраво виражене і не так добре інтегроване, як на вищому структурному рівні. Над-Я може проявляти перші ознаки розщеплення, імплікуючи і водночас терплячи суперечливі вимоги, такі як заборони агресивних, почасти анально-садистських імпульсів. Однак Над-Я може також заміщати у сфері Я-ідеалу магічні, ідеалізовані уявлення. Через цю недостатню інтеграцію Над-Я окремі його частини можуть проектуватися, що, з одного боку, призводить до надмірної залежності від ідеалізованих об'єктів або носіїв Я-ідеалів, а з другого — до сильного почуття провини (страх перед авторитетами), що переслідує. Хоча у центрі захисної структури як і раніше знаходиться витіснення, але захист характеру надає менш паралізуючого впливу і вже сильніше забарвлений інстинктивними потребами. Поряд з витісненням присутні також механізми інтелектуалізації, заперечення і раціоналізації, а почасти й м'якші форми проєкції та розщеплення. У таких пацієнтів частіше проявляються прегенітальні, перш за все оральні імпульси, сильніше виражена схильність до регресії. Проте агресивні імпульси потягів на цьому середньому структурному рівні ще сильно ослаблені лібідинальними імпульсами. Присутня здатність до стабільних об'єктних відносин, як і толерантність до амбівалентності, вміння диференціювати та переносити афекти.

3. *Низький структурний рівень.* Його основна відмітна ознака — синдром дифузії ідентичності. У пацієнта немає інтегрованої концепції самості або стабільних внутрішніх репрезентантів. Образи самості й об'єктів розщеплені на «тільки хороші/добрі» і «тільки погані/злі» варіанти. Над-Я мінімально інтегровано, і внаслідок цього сильно виражена схильність до проекції та проективної ідентифікації ядер Над-Я, що призводить до нереально завищених, ідеалізованих відносин, з одного боку, а також до переслідуючих відносин, що спричиняє виникнення сильної тривоги, — з іншого. Майже немає толерантності до амбівалентності, диференціації афектів і толерантності до афектів. Здатність до співчуття, почуття провини і подяки не виражені.

Головні механізми захисту — це розщеплення і проективна ідентифікація, а також ідеалізація і всемогутнє заперечення, які не тільки відповідають за інтрапсихічний кордон, що зникає між Я і Над-Я і між репрезентантами самості і об'єктів, а й між самістю і зовнішніми об'єктами. Схильність до регресії максимальна. Відзначаються тяжкі ураження синтезуючих і організуючих функцій Я, що виражається у швидкій зміні різних его-станів і об'єктних уявлень. На цьому низькому структурному рівні проявляється використовувана з міркувань захисту від «тільки поганих» об'єктних відносин інтроективна ідентифікація самості з її ідеалізованими образами самості й об'єктів. «Тільки добрі» і «тільки погані» образи самості й об'єктів знаходяться в постійному конфлікті, швидко і по черзі проєктуючись на зовнішні об'єкти. До того ж такі пацієнти страждають від сильних агресивних конфліктів прегенітальної природи і часто демонструють також згущення прегенітальних і генітальних конфліктів. Стадія константності об'єкта не досягнута; є фіксації на стадії кризи повторного зближення.

Структурний аналіз Ж. Лакана

Структурний психоаналіз — один із напрямів сучасного психоаналізу, теорія і практика якого засновані на ідеях, сформульованих З. Фрейдом, К. Леві-Строссом, М. Фуко. Концептуальні обґрунтування даного напрямку і використання його основних

положень знайшли своє відображення в науково-практичній діяльності французького психоаналітика Жака Лакана.

У теоретичних дослідженнях і в аналітичній практиці для Фрейда об'єктом вивчення служить прихована мова несвідомого, що має свою логіку, яка не збігається з логікою повсякденної мови. Саме цей аспект психоаналізу привернув до себе увагу дослідників і аналітиків, які намагалися здійснити синтез лінгвістичної та психоаналітичної проблематики. Так, французький антрополог і етнолог Леві-Стросс спрямував свою увагу на виявлення і вивчення несвідомих механізмів, які керують структурами суспільної свідомості в примітивних суспільствах. Французький філософ Фуко досліджував основні структури людського мислення і намагався розкрити внутрішні механізми розвитку наукового і гуманітарного знання. Лакан приділив особливу увагу ролі несвідомого в житті людини і запропонував власне розуміння внутрішньопсихічних структур суб'єкта і логіки функціонування мови.

Несвідоме. Лакан наголошує, що несвідоме не є простою протилежністю свідомості та заявляє, що поняття несвідомого було перекручене більшістю послідовників Фрейда, які розуміли під ним вмістилище інстинктів. Виступаючи проти подібної біологізації, Лакан стверджує, що несвідоме не є ні вродженим, ні інстинктивним, але має лінгвістичну природу. Ця думка знаходить концентроване вираження в знаменитому афоризмі Лакана: «Несвідоме структуроване як мова». Аналіз несвідомого як синхронічної структури Лакан доповнює ідеєю відкриття і закриття несвідомого, його часової пульсації. Він описує несвідоме як дискурс Іншого, тобто під несвідомим необхідно розуміти вплив, якого надає мова іншого на суб'єкта. Точніше, несвідоме являє собою сукупність дій означаючого на суб'єкта. При цьому означаюче є тим, що витіснене і що повертається в утвореннях несвідомого (симптомах, жартах, помилкових діях, снах тощо). Лакан наголошує, що несвідоме належить порядку символічного. Крім різних лінгвістичних метафор, які використовуються як засоби концептуалізації несвідомого (дискурс, мова), Лакан описує його в термінах: пам'ять — символічною історією означаючих, що визначають життєвий шлях суб'єкта; і знання — оскільки означаю-

чі артикулюються в ланцюзі означаючих, несвідоме являє собою «незвідане знання».

Суб'єкт. Для Лакана суб'єкт — це перш за все «суб'єкт несвідомого», існування якого виявляється в розривах мови. Лакан визначає суб'єкта як такого, який представлений одним означаючим іншому означаючому, тобто суб'єкт є наслідком мови.

Поняття потягів. Лакан наполягає на збереженні фрейдівської відмінності між *Trieb* (потяг) і *Instinkt* (інстинкт) і зазначає, що потяг не можна задовольнити, це постійно діюча сила. Вчений стверджує, що мета потягу полягає не в досягненні результату, а в дотриманні самому шляху, який полягає в обгинанні об'єкта. Реальним джерелом насолоди є рух, який повторюється по замкнутому колу. Він створює теорію «контуру», що включає чотири дофрейдівських елементи потягу. Контур структурований трьома граматичними станами:

- 1) дійсний стан — бачити;
- 2) зворотний стан — бачитися;
- 3) пасивний стан — бачитися кимось.

Перші два контури аутоеротичні, тому що в них відсутній об'єкт. Тільки в третьому елементі з'являється об'єкт. Лакан підкреслює природу часткових потягів, але розходить з Фрейдом у двох положеннях:

- 1) відхиляє ідею, що часткові потяги можуть досягти цілісної організації під егідою генітальності;

- 2) потяги представляють сексуальність лише частково, вони є не репродуктивною функцією сексуальності, а виміром насолоди.

Він розрізняє чотири часткових потяги: оральний, анальний, скопичний і голосовий. Перші два потяги належать до вимоги, а інші два — до бажання.

Стадія дзеркала. Згідно з Лаканом, етап становлення людської істоти — між 6 і 18 міс. Стадія дзеркала є матрицею і першим начерком майбутнього Я. Концепція стадії дзеркала — одне з ранніх відкриттів Ж. Лакана, представлене в 1936 р. на конгресі в Марієнбаді. Значення стадії дзеркала пов'язане, за Лаканом, з незрілістю новонародженого (Я), об'єктивно зумовленою анатомічною незрілістю пірамідної системи і відсутністю рухової координації в перші місяці життя. Фактично немовля бачить в образі

собі подібного або ж у власному дзеркальному відображенні форму (Gestalt), яка випереджає ту тілесну єдність, якої йому об'єктивно бракує: воно радіє, ототожнюючи себе з цим відображенням. Цей первинний досвід стає основою уявного характеру Я, що постає як «Я ідеальне» і «початок усіх вторинних ототожнень». Для Лакана саме стадія дзеркала ретроспективно породжує фантазм розщепленого тіла. Це діалектичне відношення проявляється в ході психоаналітичного лікування: іноді страх з приводу розщеплення тіла породжується нарцисичним самоототожненням, а іноді все відбувається прямо протилежним чином.

Борромеїв вузол. До вузлів Лакан звертається вперше на початку 1950-х рр., але тільки з 1970-х рр. починає досліджувати їх з точки зору їхніх топологічних властивостей. Вивчення теорії вузлів є важливим етапом розвитку лаканівської топології: від аналізу поверхонь (стрічка Мебіуса, Тор тощо) Лакан переходить до більш складної топології вузлів. Топологія розглядається ним як радикально неметафоричний спосіб дослідження Символічного порядку та його взаємодій з Реальним і Уявним; вона є самою структурою, а не її репрезентацією. Для формування борромеївого ланцюга необхідно, як мінімум, три кільця; межі кількості кілець не існує, додавати їх можна до нескінченності, при цьому зберігаючи принцип борромеївого ланцюга — якщо одне з кілець буде вилучено, то весь ланцюг розпадеться. Лакан за допомогою даного вузла ілюструє взаємозалежність трьох порядків — Реального, Символічного і Уявного, демонструючи їхні схожі риси. Кожне кільце являє собою один з порядків, а на їхньому перетині можуть бути розміщені різні елементи.

Регістри Уявне — Символічне — Реальне. Лакан використовує поняття «уявне» в 1936 р. З самого початку цей термін мав конотації ілюзії, чарівності, спокуси і стосувався дуальних відносин між Его і дзеркальним образом. Починаючи з 1953 р., уявне стає, поряд із символічним і реальним, одним з трьох порядків/регистрів. Уявне — це царство образів, фантазій, обману. Головними ілюзіями уявного є цілісність, синтез, автономія, подібність. Однак уявне має структуру, воно завжди структуроване символічним порядком і включає в себе вимір мови. В основі символічного порядку лежить мова або означаюче, а означаюче і те, що озна-

чає, є елементами уявного. Іншими словами, мова має як символічний, так і уявний виміри.

Символічне є мовним виміром. Це царство закону, культури, що керує бажанням в едіповому комплексі, який визначається тріадичними структурами. Це відбувається тому, що інтерсуб'єктивні відносини завжди опосередковані третім — великим Іншим. Символічний порядок є також царством смерті, нестачі.

Реальне протиставляється уявному і знаходиться по ту сторону символічного. Реальне недиференційоване, воно лежить по ту сторону мови і чинить опір символізації. Протягом своєї творчості Лакан використовував поняття реального для роз'яснення тривоги, де реальне є об'єктом тривоги.

Інший/інший. Лакан розрізняє іншого (маленький інший) і Іншого (великий інший). Маленький інший (*a*) — ілюзорний інший, який є відображенням і проекцією Его. Він одночасно є і двійником і дзеркальним образом. Маленький інший повністю вписаний в реєстр уявного. У 1957 р. *об'єкт a* починає розглядатися як об'єкт бажання, якого суб'єкт шукає в іншому. Це уявний частковий об'єкт. Лакан розрізняє об'єкт бажання, що позначається знаком *a*, і дзеркальний образ, що позначається знаком *ī* (*a*).

У 1973 р. Лакан асоціює *об'єкт a* з поняттям подоби. Він поміщає *a* в центр борромеївого вузла, в місце перетину трьох порядків. *Об'єкт a* — це ніщо. Великий Інший (*A*) являє собою радикальну інакшість, яка не асимілюється за допомогою ідентифікації. Інший вписаний у порядок символічного, оскільки Лакан порівнює його інакшість з мовою і законом.

Бажання. Центральне поняття в лаканівській концепції. Вчений зазначає, що бажання є сутністю людини. Однак говорячи про бажання, Лакан має на увазі не якесь конкретне бажання, а несвідоме бажання. Мета психоаналітичного лікування полягає у приведенні аналізанда до усвідомлення власного бажання через мовну артикуляцію. Проте через фундаментальну несумісність бажання з мовою словесна артикуляція бажання ніколи не буває повною, оскільки ця несумісність пов'язана з нередукованим несвідомим (несвідоме є тим, що неможливо пізнати). Лакан наголошує, що бажання завжди є бажанням Іншого, тобто бажання бути об'єктом бажання іншого, бути визнаним іншим. З іншого

боку, Лакан стверджував, що суб'єкт бажає тільки за допомогою Іншого, тобто бажає з точки зору іншого. Іншими словами, об'єктом бажання людини є об'єкт, бажаний кимось іншим. Бажання спочатку виникає в полі Іншого, тобто в несвідомому. Так, мати є першою людиною, яка займає місце Іншого, і спочатку дитина знаходиться в повному розпорядженні її бажання. З появою батька, який каструє матір, відбувається з'єднання бажання із законом, суб'єкт звільняється від підпорядкування закону капризу матері.

Фантазм. Взявши положення Фрейда про важливість фантазму, а також про візуальний характер сценаріїв, у згоді з якими розігруються бажання, Лакан акцентує увагу на захисній функції фантазму. Він характеризує фантазм фіксованістю і нерухомістю, подібно зображенню на кіноекрані. Фантазм — це те, що дозволяє суб'єкту зберегти своє бажання, і те, завдяки чому суб'єкт зберігає себе на рівні свого зникаючого бажання. Сцену фантазму, точніше специфічний спосіб, який допомагає приховати нестачу в Іншому, Лакан розглядає на прикладі клінічних структур: істерика і нав'язливого невротика. Хоча різні формули фантазмів висловлюють загальні характеристики, що властиві фантазмам суб'єктів, які мають ту чи іншу клінічну структуру, аналітик повинен також прагнути виявити унікальні особливості, характерні для фантазматичного сценарію кожного пацієнта. Ці унікальні особливості висловлюють, у спотвореному вигляді, особливий спосіб *jouissance* суб'єкта.

Шизоаналіз

Один з напрямів у дослідженні західної культури, представники якої розглядають шизофренію не з точки зору психічного захворювання, а під кутом зору соціального гноблення в суспільстві, в якому люди є машинами, що виробляють бажання. Основні положення шизоаналізу були висунуті у 70-ті роки ХХ ст. французькими авторами П'єром-Феліксом Гваттарі і Жилем Дельозом. Шизофренія розглядалася ними як всесвіт бажуючих машин. І головною метою шизоаналізу стає встановлення того, яким чином соціальна сфера обплутує людину, блокує і пригнічує її бажання. Вчені переглянули основні положення як класичного

психоаналізу З. Фрейда, так і структурного аналізу Ж. Лакана і висунули своє бачення принципу задоволення, який панує над усім, але нічим не керує. Едіпів трикутник пов'язаний не з між-особистісними відносинами в сім'ї, а з соціальними відносинами панування і підпорядкування в культурі. Гваттарі і Дельоз припустили, що бажання людини соціальні.

Одне з центральних понять шизоаналізу — «виробляючі бажання машини», що підкреслює зв'язок між виробництвом і бажанням. Вони вводять поняття кон'юнкції — нескінченний процес конекції бажуючих машин.

Дельоз і Гваттарі наполягають на тому, що немає ніякого замкнутого сімейного едіпа, по суті, кожний раз, оскільки мова йде про весь величезний простір бажуючих машин, потрібно говорити одночасно про увесь громадський простір, який по відношенню до цих бажуючих машин є свого роду віртуальною копією. Саме так вони розводять поняття Реального і Віртуального, яке не є Уявним у сітці Реальне — Уявне — Символічне. Вони зберігають тільки Реальне, розуміючи під ним реальність усіх існуючих бажуючих відносин, у цьому сенсі всі соціальні відносини постають для них віртуальністю, тобто чимось похідним, що знаходиться по відношенню до віртуальної можливості, наприклад, повне тіло аналітика, який не займається пошуком бажання, а поспішає едіпалізувати суб'єкта. Саме ці повні тіла, які зумовлюють соціальні диз'юнкції, тобто мережу соціальних відносин і обмежень придуження, саме вони, на думку Дельоза і Гваттарі, є віртуальними, тимчасом як бажуюче виробництво залишається цілком реальним, саме від нього залежить, якого вигляду набере та чи інша диз'юнкція.

Різома. Поняття філософії постмодерну, що фіксує принципово позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, який залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування. Цей термін використовується у філософії Дельозом і Гваттарі (1976), фундуєчи радикальною відмовою від презумпції константної гештальтної організації буття. Дане поняття виражає фундаментальну для постмодерну установку на презумпцію руйнування традиційних уявлень про струк-

туру як семантично центровану стабільно визначену, будучи разом позначення радикальної альтернативи замкнутої і статичної лінійних структур, що передбачає жорстку осьову орієнтацію.

Машини бажання. Це базове поняття концепції шизоаналізу, що фіксує в своєму змісті самодостатню спонтанну креативність суб'єктивності.

Три синтези. Замінивши фрейдівське несвідоме іманентним виробництвом бажання, Дельоз і Гваттарі пропонують три базових синтези досвіду: конективність, диз'юнктивний і кон'юнктивний. Усі три синтези суть модуси виробництва, що відбуваються в двох первинних реєстрах виробництва (природному і соціальному). Синтези суть процеси, які об'єднують інші процеси або перспективи речей, які самі по собі є перспективами. Продукт виробництва синтезів — реальність, а точніше, в ході синтезів бажання виробляє суб'єктивність і суб'єкт.

Перший синтез — *конективність* — фізіологічний, являє собою з'єднання між «частковими об'єктами» і частинами світу. Часткові об'єкти-машини виробляють потоки (матерії, інформації, енергії) і машини, що виробляють зріз, вибірку цих потоків; «бажання постійно здійснює стикування безперервних потоків і часткових об'єктів, по суті своїй фрагментарних і фрагментованих». Логіка першого синтезу, таким чином, виявляється лінійною.

Другий синтез — диз'юнктивний синтез реєстрації, набуває граматичної форми «або ... або ...»: іншими словами, у цьому типі синтезу продукти конективності — потоки і елементи, не диференціюються, він не розщеплює і не з'єднує елементи; існують усі можливі елементи й альтернативи, позитивне відношення між безліччю абсолютно несумісних альтернатив. Стверджуючи їх разом, він визначає себе в термінах дистанцій, які відокремлюють одну альтернативу від іншої. Таким чином, тіло без органів є поверхня, яка записує цей синтез: всякий потік проходить через нього, і всякий зріз записується на ньому.

Третій синтез кон'юнкції вводиться як засіб зняття напруги між бажаними машинами і тілом без органів — напруги, яка виникає внаслідок перетворення енергії виробництва в енергію реєстрації, залишаючи залишкову енергію споживання, що й «жив-

ляє третій синтез несвідомого», або виробництво споживання. Виготовляється суб'єкт, по суті своїй надлишковий, який набуває форми «інтенсивних, абсолютно позитивних елементів, які завжди виражають кінцеву рівновагу системи, і безмежна кількість стаціонарних метастабільних станів, через які проходить суб'єкт». Цей суб'єкт ніколи не знаходить собі фіксованого місця, тому що він іманентний бажанням, що циркулює всередині диз'юнктивного синтезу, який, в свою чергу, отримує свої інтенсивності від роботи конективного синтезу.

Тіло без органів. У контексті концепту «тіла без органів» зміст терміну «тіло» можна інтерпретувати досить широко, користуючись для осмислення не тільки антропоморфно зрозумілою тілесністю: у Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі тіло без органів може бути визначене як «соціум», «тіло землі» або «деспотичне тіло капіталу». Тіло, яке перенаситилося органами і кидає або втрачає їх. Дельоз і Гваттарі інтерпретують його як різоморфне тіло, яке протиставляється організму як стабільній системі органів зі стійкими диференційованими функціями. За визначенням Дельоза, основна ознака тіла без органів не відсутність будь-яких органів і не тільки наявність якогось невизначеного органа, але тимчасова й минула присутність органів певних. На думку Дельоза і Гваттарі, організм як раз і назавжди стала система поступається місцем «порожнього тіла», тобто тіла, відкритого для варіативного самоконфігурування. Вчені формулюють ідею «картографії тіла», в рамках якої «довгота» визначається як процесуальність тілесного буття, а «широта» — як «спільність афектів», тобто «інтенсивний стан», який переживається в певний момент тим чи іншим тілом. Для Дельоза і Гваттарі, таким чином, організм виступає не як фінально структуроване тіло, а, навпаки, як лише ситуативна значуща і принципово минула версія його конфігурації.

Контрольні питання

1. Дайте визначення основних понять психології Самості.
2. Проаналізуйте види деформованої Самості.
3. Опишіть форми трансферу в теорії Самості.

4. Сформулюйте загальну теорію розладів особистості за О. Кернбергом.
5. Дайте визначення поняттю «фантазм» у теорії Ж. Лакана.
6. Опишіть регистри психіки, які сформульовані в структурному психоаналізі.
7. Проаналізуйте стадію дзеркала Ж. Лакана. У чому полягають її особливості?
8. Дайте визначення поняттю «інший». У чому полягає різниця між Іншим та іншим?
9. Охарактеризуйте постмодерністські ідеї в психоаналізі.
10. Проаналізуйте три синтези в теорії шизоаналізу.
11. Що таке «тіло без органів»?

Теми рефератів

1. Концепція пограничних розладів. Дифузна ідентичність.
2. Уявлення. Р. Бенедікт про культури провини і культури сорому.
3. Психоаналіз і сучасне мистецтво.
4. Психоаналіз війни Х. Сігал.
5. Структурне інтерв'ю О. Кернберга. Інтерв'ю про прив'язаність.
6. Модель трьох секторів світу (світ об'єктів, світ самозвеличення, світ тіла) Дж. Сандлера, Бастіанса.
7. Антипсихіатрія та шизоаналіз.

Тестові завдання

1. Теорію Самості було сформульовано:
А – Д. Віннікоттом;
Б – К. Г. Юнгом;
В – Х. Кохутом;
Г – О. Кернбергом.
2. З яких складових складається Самість на думку Х. Кохута:
А – Я-об'єктів та «дуги напруги»;
Б – нарцисичного я та ідеалів;
В – архаїчних самооб'єктів та направляльних ідеалів;
Г – ядерних амбіцій і направляльних ідеалів.

3. Скільки стадій психічного розвитку виділяє О. Кернберг:
- А – чотири;
 - Б – п'ять;
 - В – три;
 - Г – шість.
4. Досягнення константного об'єкта відбувається на:
- А – третій стадії психічного розвитку;
 - Б – другій стадії психічного розвитку;
 - В – четвертій стадії психічного розвитку;
 - Г – першій стадії психічного розвитку.
5. Засновником структурного аналізу вважається:
- А – М. Фуко;
 - Б – Ж. Лакан;
 - В – Ж. Дерріда;
 - Г – О. Кернберг.
6. Згідно з Ж. Лаканом, стадія дзеркала належить до такого часового періоду:
- А – від народження до 6 міс.;
 - Б – від 6 до 24 міс.;
 - В – від 6 до 18 міс.;
 - Г – від народження до 1 року.
7. Контур потягів за Ж. Лаканом структурований такими граматичними станами:
- А – дійсний – зворотний – активний стани;
 - Б – дійсний – зворотний – пасивний стани;
 - В – зворотний – пасивний – активний стани;
 - Г – пасивний – активний стани.
8. Психіка суб'єкта за Ж. Лаканом має такі реєстри:
- А – Уявне – Символічне – Реальне;
 - Б – Уявне – Реальне;
 - В – Символічне – Реальне – Надреальне;
 - Г – Символічне – Реальне – Віртуальне.
9. Що не входить до центральних понять шизоаналізу:
- А – ризома;
 - Б – суб'єкт бажання;

В — машина бажання;
Г — тіло без органів.

10. Логікою другого синтезу в шизоаналізі є:

А — диз'юнкція;
Б — кон'юнкція;
В — конективність;
Г — напруга.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

Передбачається вивчення додаткових питань для самостійного опрацювання, які не входять до плану аудиторних занять і забезпечують поглиблене вивчення студентами тем у процесі підготовки до практичних занять

1. Культурні та наукові витоки психоаналітичного вчення.
2. Філософські та природничо-наукові підстави фрейдівського світогляду.
3. Відкриття несвідомого в дослідженнях істерії та гіпнотизму.
4. Етапи розвитку психоаналітичного методу.
5. Історія вітчизняного психоаналізу.
6. Поняття про психоаналіз як психотерапевтичний метод.
7. Етичні принципи психоаналітичної практики.
8. Місце і значення метапсихології в структурі психоаналітичного вчення. Психоаналіз і філософія.
9. Фундаментальні психоаналітичні концепти: витіснення і захист, бажання і ваблення, сновидіння і фантазія, первинний і вторинний процеси.
10. Уявлення про походження неврозів у дофрейдівській період (Ж.-М. Шарко, П. Жане).
11. Внесок З. Фрейда в теорію неврозів. Теорія спокушання, теорія травми, теорія ваблень. Фрейдівська класифікація неврозів.
12. Трансферний невроз як невід'ємна частина психоаналітичного процесу.
13. Теорія дитячої сексуальності. Стадії розвитку лібідо.
14. Фіксація і регресія.

15. Уявлення про інстинкт смерті та його роль в психосексуальному розвитку.
16. Постфрейдівські концепції розвитку. Внесок М. Кляйн, Д. Віннікотта, А. Фрейд.
17. Концепція сновидінь з позицій топографічної теорії З. Фрейда.
18. Робота сновидіння (згущування, зсув, символізм, вторинна переробка).
19. Основні принципи тлумачення сновидінь.
20. Ідеї О. Ранка про символутворення в роботі сновидіння.
21. Психоаналітичне і юнгіанське розуміння символіки.
22. Характераналіз В. Райха.
23. Інтерперсональна теорія Г. С. Саллівана.
24. Структурна модель психіки і Его-психологія.
25. Походження Его і його функції. Відмінності між Его і Самістю (Его-психологія, теорія об'єктних відносин, структурний психоаналіз).
26. М. Кляйн і її внесок в теорію розвитку психіки.
27. Роль об'єктних відносин у формуванні психічних структур.
28. Концепція контейнерування В. Біона.
29. О. Кернберг: Его-психологія об'єктних відносин.
30. Концепція граничних розладів. Дифузна ідентичність.
31. Культурологічні дослідження Е. Еріксона і М. Міда.
32. Уявлення. Р. Бенедікт про культури провини і культури сорому.
33. Дослідження авторитарної особи (Г. Маркузе, Е. Фромм, О. Ранк). Психоаналіз війни (Х. Сігал).
34. Психоісторичні та психобіографічні дослідження (З. Фрейд, К. Абрахам, Е. Еріксон).
35. Психоаналіз і сучасне мистецтво.
36. Структурне інтерв'ю О. Кернберга.

37. Історія психоаналітичних досліджень взаємозв'язку між психічною подією і соматичною хворобою.
38. Роль соціокультурних моделей виховання в розвитку психосоматичної патології.
39. Психоаналітична психотерапія психосоматичних порушень. Фокальна терапія за М. Балінтом.
40. Теорія Фрейда — Абрахама про депресію як наслідок втрати об'єкта.
41. Фрейд про асоціальність як відіграш в навколишньому світі мазохістичних і садистичних фантазій.
42. Історія становлення психоаналітичної педагогіки: внесок З. Фрейда, М. Кляйн, М. Бонапарте, А. Фрейд, М. Балінта.
43. Психоаналітична антропологія.
44. М. Фуко: структуралізм як специфічний психоаналітичний підхід до людини.
45. Шизоаналіз Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. Антипсихіатрія.
46. Теоретичні основи підходу Ж. Лакана. Основні поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер, А. (2002). Очерки по индивидуальной психологии. М.: Когито-Центр.
2. Антология современного психоанализа. (2002). (Т. 2). Французская школа психоанализа. М.: Изд-во «Институт психологии РАН».
3. Балинт, М. (2002). Базисный дефект (Терапевтические аспекты регрессии). М.: Когито-Центр.
4. Боулби, Дж. (2004). Привязанность. Создание и разрушение эмоциональных связей. М.: Академический Проект.
5. Винникотт, Д. (2016). Маленькие дети и их матери. М.: Класс.
6. Винникотт, Д. (2012). Разговор с родителями. М.: Класс.
7. Гавриловська, К. П. (2014). Методичні рекомендації з курсу «Сучасні теорії глибинної психології». Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
8. Деррида, Ж. (2000). Фрейд и сцена письма. Ж. Деррида (Ред.), Письмо и различие. (с. 319–396). М.: Академический Проект.
9. Кляйн, М. (2016). Детский психоанализ. М.: Институт общегуманитарных исследований.
10. Кляйн, М. (2014). Развитие одного ребёнка. Ижевск: Эрго.
11. Кернберг, О. (2000). Тяжелые личностные расстройства: Стратегии психотерапии. М.: Класс.
12. Кохут, Х. (2003). Анализ самости: Системный подход к лечению нарциссических нарушений личности. М.: Когито-Центр.
13. Кристева, Ю. (2010). Черное солнце: Депрессия и меланхолия. М.: Когито-Центр.

14. Лакан, Ж. (1998). Семинары. Книга 1: Работы Фрейда о технике психоанализа (1953/54). М.: ИТДГК Гнозис, Логос.
15. Лакан, Ж. (1999). Семинары. Книга 2: «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55). М.: Гнозис, Логос.
16. Лакан, Ж. (1992). «Стадия зеркала» и другие тексты. Париж: EOLIA.
17. Лакан, Ж. (1995). Функция и поле речи и языка в психоанализе. М.: Гнозис.
18. Лапланш, Ж., & Понталис, Ж.-Б. (2010). Словарь по психоанализу. М.: Высшая школа.
19. Лэйнг, Р. (2003). Рабочая книга психотерапевта (бессознательные аспекты общения и их понимание). М.: Эксмо.
20. Мак-Вильямс, Н. (2001). Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. М.: Класс.
21. Рассохин, А. В. (Ред.). (2002). (Т. 1.) Антология современного психоанализа. М.: Институт психологии РАН.
22. Райх, В. (2006). Характероанализ. Техника и основные положения для обучающихся и практикующих аналитиков. М.: Республика.
23. Ранк, О. (2004). Травма рождения и ее значение для психоанализа. М.: Аграф.
24. Столороу, Р., Браншафт, Б., & Атвуд, Дж. (2011). Клинический психоанализ: Интерсубъективный подход. М.: Когито-Центр.
25. Сандлер, Дж. (2007). Пациент и психоаналитик. Основы психоаналитического процесса. М.: Смысл.
26. Тайсон, Ф., & Тайсон, Р. Л. (2006). Психоаналитические теории развития. М.: Когито-Центр.
27. Томэ, Х., & Кэхеле, Х. (1996). Современный психоанализ. (1–2 т.). М.: Прогресс-Литера, Яхтсмен.
28. Узер, М. (2001). Генетический аспект. Ж. Бержере (Ред.). Психоаналитическая патопсихология: теория и клиника. М.: МГУ им. М. В. Ломоносова.

29. Фенихель, О. (2005). Психоаналитическая теория неврозов. М.: Академический проект.
30. Ференци, Ш. (2000). Теория и практика психоанализа. М.: ПЕР СЭ, СПб.: Университетская книга.
31. Фрейд, З. (2006). Лекции по введению в психоанализ (1916–1917). М.: Фирма СТД.
32. Фрейд, З. (2014). Я и Оно. СПб.: Азбука.
33. Фрейд, З. (2016). Три очерка по теории сексуальности. СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа.
34. Фрейд, З. (2006). Влечения и их судьбы. М.: Фирма СТД.
35. Фрейд, З. (2013). Недовольство культурой. Харьков: Фолио.
36. Фрейд, З. (2016). Леонардо да Винчи. Воспоминание детства. М.: Книга по требованию.
37. Фрейд, А. (1993). Психология Я и защитные механизмы. М.: Педагогика.
38. Фрейд, З. (2009). Психопатология обыденной жизни. М.: АСТ.
39. Фрейд, З. (2006). По ту сторону принципа удовольствия. М.: Фирма СТД.
40. Фуко, М. (2010). История безумия в классическую эпоху. М.: АСТ.
41. Хартманн, Х. (2002). Эго-психология и проблемы адаптации. М.: Институт общегуманитарных исследований.
42. Херсонський, Б. Г. (1998) Глибинна психологія: довідкове видання. Одеса: Астропринт.
43. Хорни, К. (2020). Невротическая личность нашего времени. СПб.: Питер.
44. Черноглазов, А. (2016). Приглашение к Реальному. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха.
45. Шпиц, Р. (2001). Психоанализ раннего детского возраста. М.: ПЕР СЭ, СПб.: Университетская книга.

46. Эллиенбергер, Г. Ф. (2001). (Т. 1). Открытие бессознательного. СПб.: Информационный Центр Психоналитической Культуры. Академический проект И. И. Блажко.

47. Энциклопедия глубинной психологии. (1998). (Т. 1). Зигмунд Фрейд: жизнь, работа, наследие. М.: ЗАО МГ Менеджмент.

48. Энциклопедия глубинной психологии. (2001). (Т. 2). Новые направления в психоанализе. Психоанализ общества. Психоаналитическое движение. Психоанализ в Восточной Европе. М.: Когито-Центр.

49. Энциклопедия глубинной психологии. (2002). (Т. 3). Последователи Фрейда. М.: Когито-Центр.

50. Энциклопедия глубинной психологии. (2004). (Т. 4). Индивидуальная психология. Аналитическая психология. М.: Когито-Центр, МГМ.

51. Эриксон, Э. Г. (1996). Детство и общество. СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга».

52. Юнг, К. Г. (2014). Ответ Иову. М.: Канон+РООИ, Реабилитация.

53. Юнг, К. Г. (1998). Бог и бессознательное. М.: Олимп, АСТ-ЛТД.

54. Якоби, М. (2001). Стыд и истоки самоуважения. М.: Институт аналитической психологии.

55. Якобсон, Р. О. (1996). Язык и бессознательное. М.: Гнозис.

56. Яценко, Т. С. (2015). Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика. Д.: Инновация.

57. Яценко, Т. С. (2006). Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. К.: Вища школа.

58. Яценко, Т. С. (2004). Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навчальний посібник. К.: Вища школа.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Тема 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ	4
Контрольні питання	14
Теми рефератів	14
Тестові завдання	15
Тема 2. ПСИХОАНАЛІЗ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЇ	17
Контрольні питання	24
Теми рефератів	24
Тестові завдання	24
Тема 3. ПСИХОАНАЛІТИЧНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ	27
Контрольні питання	37
Теми рефератів	37
Тестові завдання	37
Тема 4. СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. НЕОФРЕЙДИЗМ. ЕГО-ПСИХОЛОГІЯ	40
Індивідуальна психологія А. Адлера	43
Основні положення індивідуальної психології	44
Гуманістичний психоаналіз Е. Фромма	47
Соціокультурна теорія К. Хорні	49
Теорія первинної травми О. Ранка	51
Его-психологія. А. Фрейд	54
Психоаналітична концепція адаптації особистості Х. Хартманна	56
Р. Спітц: справжні об'єктні відносини	57

Епігенетична теорія Е. Еріксона	59
Контрольні питання	60
Теми рефератів	61
Тестові завдання	61

Тема 5. ТЕОРІЯ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН.

СЕЛФ-ПСИХОЛОГІЯ 64

Британська школа об'єктних відносин:	
Р. Фейрбейрн і Г. Гантріп	66
Теорія об'єктних відносин М. Кляйн	70
М. Малер: сепарація-індивідуація	76
Теорія конвергенції В. Штерна	80
Феноменологія прихильності Дж. Боулбі	83
Теорія первинних відносин з оточенням М. Балінта	85
Контрольні питання	87
Теми рефератів	87
Тестові завдання	88

Тема 6. ПСИХОЛОГІЯ САМОСТІ.

СТРУКТУРНИЙ ПСИХОАНАЛІЗ 91

Психологія Самості Х. Кохута	91
Теорія об'єктних відносин О. Кернберга	96
Загальна теорія розладів особистості	
О. Кернберга.....	97
Структурний аналіз Ж. Лакана	99
Шизоаналіз	104
Контрольні питання	107
Теми рефератів	108
Тестові завдання	108

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ 111

ЛІТЕРАТУРА 114

Навчальне видання

КОКОРІНА Юлія Євгенівна

**ГЛИБИННА ПСИХОЛОГІЯ
(В КОРОТКОМУ ВИКЛАДІ)**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Надруковано в авторській редакції
з готового оригінал-макета

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,98. Тираж 10 прим.. Зам. 650(102).